

עדכן אסטרטגי

כרך 16 | גיליון 3 | אוקטובר 2013

והיה כי תותקף, כיצד תגיב איראן?

| עמוס ידלין ואבנר גולוב

תקיפה ישראלית באיראן: מרכיב הלגיטימציה הבינלאומית

| יואל גוז'נסקי, רון טירה

המסלול המקביל של איראן ליכולת גרעינית צבאית

| אפרים אסכולאי

איראן גרעינית וההרתעה המורחבת של ארצות-הברית במפרץ

| מארק דויל

בודד בצמרת – בשאר אל-אסד והמאבק על סוריה

| אייל זיסר

שעתו הקשה של חמאס: אתגרים ארגוניים בסביבה דינמית

| בנדטה ברטי וענת קורץ

דפוסי מעורבותה של סין במזרח התיכון: משברי לוב וסוריה כמקרי בוחן

| יורם עברון

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
INCORPORATING THE JAFFEE
CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

TEL AVIV UNIVERSITY
אוניברסיטת תל-אביב

עדכן אסטרטגי

כרך 16 | גיליון 3 | אוקטובר 2013

- 3 עיקרי דברים**
- 7** עמוס ידלין ואבנר גולוב
והיה כי תותקף, כיצד תגיב איראן?
- 21** יואל גוז'נסקי, רון טירה
תקיפה ישראלית באיראן: מרכיב הלגיטימציה הבינלאומית
- 31** אפרים אסכולאי
המסלול המקביל של איראן ליכולת גרעינית צבאית
- 43** מארק דויל
איראן גרעינית וההרתעה המורחבת של ארצות־הברית במפרץ
- 53** אייל זיסר
בודד בצמרת – בשאר אליאסד והמאבק על סוריה
- 63** בנדטה ברטי וענת קורץ
שעתו הקשה של חמאס: אתגרים ארגוניים בסביבה דינמית
- 73** יורם עברון
דפוסי מעורבותה של סין במזרח התיכון:
משברי לוב וסוריה כמקרי בוחן

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח-התיכון. המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על-ידי חוקרי המכון ואורחיו. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

עורך ראשי

עמוס ידלין

עורך אחראי

מרק הלר

מנהל מערכת

משה גרונדמן

עורכת משנה

ג'ודי רוזן

חברי המערכת

שלמה ברום, יואל גוז'נסקי, משה גרונדמן, מרק הלר, עמוס ידלין, גליה לינדנשטראוס, ענת קורץ, אפרים קם, ג'ודי רוזן

מערכת מורחבת

ד"ר דן בן דוד, פרופ' עזר גת, פרופ' תמר הרמן, פרופ' אייל זיסר, אפרים הלוי, פרופ' עמנואל סיוון, פרופ' אשר ססר, פרופ' איתמר רבינוביץ', שמעון שטיין, פרופ' שמעון שמיר, פרופ' גבי שפר

עיצוב גרפי: מיכל סמוקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
דפוס: אלינר, פתח תקווה

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: info@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

תוכנו המלא מוצג באתר המכון: www.inss.org.il

עיקרי דברים

והיה כי תותקף, כיצד תגיב איראן

עמוס ידלין ואבנר גולוב

מומחים ופרשנים רבים במערב ובישראל מזהירים מתגובה איראנית קשה והסלמה למלחמה אזורית במקרה של תקיפת אתרי הגרעין באיראן. מאמר זה בוחן את ההערכות הרווחות במערב של התגובה האיראנית ומגיע למסקנה שהן הערכות יתר והתגובה הסבירה יותר תהיה הרבה יותר מצומצמת. הערכה יתר כזו משרתת את האיראנים כמכשיר הרתעה מצוין. כתוצאה מכך היא גם מצמצמת את הסיכוי שגם החשש מתקיפה צבאית ידחוף את המשטר להסכים לפתרון דיפלומטי. הכוונה היא לאתגר את החשיבה הרווחת במערב באמצעות ניתוח של היכולות האיראניות ומנעד האסטרטגיות האיראניות האפשריות לתגובה מול ישראל. נלקחות בחשבון גם יכולות התגובה של בעלות הברית של איראן באזור, ובראשן סוריה וחזבאללה. המסקנות שעולות מהניתוח מערערות את תקפותו של תרחיש המלחמה האזורית שתפרוץ במזרח התיכון בעקבות פעולה צבאית נגד תוכניתה הגרעינית. המאמר מציע המלצות למדיניות שתיתן מענה מתאים לתגובה האיראנית הצפויה ותצמצם את האפשרות להסלמה אזורית נרחבת.

תקיפה ישראלית באיראן: מרכיב הלגיטימציה הבינלאומית

יואל גוז'נסקי, רון טירה

בנסיבות הקיימות בעת הזו, הלגיטימציה לתקיפה ישראלית באיראן נמוכה. ישראל צריכה, לפיכך, לראות את בניית הלגיטימציה ושימורה כחלק אינטגרלי ובלתי ניתן להפרדה מהמאמץ הצבאי, ולפעול לצבירת לגיטימציה ולשמירתה, בעיקר בקרב קהלי מטרה חיוניים. אך לגיטימציה בינלאומית לפעולה צבאית ישראלית באיראן היא רק אחד מהשיקולים לביצועה, ולא בהכרח המובילה ביניהם. מאמר זה יתמקד באפשרויות הפעולה העומדות בפני ישראל על מנת לחזק את הלגיטימציה של התקיפה, במידת האפשר, לפחות בקרב קהלי מטרה חיוניים וסלקטיביים כמו הממסד הביטחוני האמריקאי והוועדות הרלוונטיות בקונגרס ובסנאט. כך גם לגבי גופים מקבילים בקרב שחקנים חשובים נוספים כמו צרפת, גרמניה ובריטניה, בשל השפעתם על ארצות הברית. המאמר ינתח את ההישג הנדרש והאפשרי, שהוא ככל הנראה השגת הבנה ביחס לתקיפה, אך לא הסכמה לה. הוא יתווה קווים ל"מערכה" מקדימה, מלווה ומאוחרת לחיזוק תפיסת הלגיטימציה של התקיפה בקרב אותם קהלי מטרה חיוניים וסלקטיביים.

המסלול המקביל של איראן ליכולת גרעינית צבאית

אפרים אסכולאי

מאז ההכרזה הראשונה באוגוסט 2002 על כך שאיראן בונה מתקן לייצור מים כבדים באראק, לרבים לא היה כל ספק שאיראן יצאה לדרך במסלול של ייצור פלוטוניום, וזאת במקביל לתוכנית העשרת אורניום לשם ייצור חומרים בקיעים לשימוש צבאי. ככל שהתקרבה השלמת הקמתו של כור המים הכבדים והאורניום הטבעי IR-40 באראק, גברה חשיבותה של אפשרות זו בעיני הציבור, והיא זוכה לתשומת לב רבה יותר. הפוטנציאל לשימוש בפלוטוניום בליבת מתקן נפץ גרעיני הוא רציני. פרויקט זה המשיך להתקדם תוך התעלמות בוטה מהחלטות מועצת הביטחון. אמנם, התאריך המשוער לסיום התהליך במסלול הזה אינו קרוב מאוד, אך בכל זאת הוא מתקרב לנקודת זמן קריטית. בניגוד לאורניום, בנושא הפלוטוניום נראה כי קיימת נקודת אל-חזור סביבתית שמועדה הולך ומתקרב. בתחילת המאמר יתואר תהליך ייצור הפלוטוניום. בהמשך יידונו: פוטנציאל התוכנית האיראנית; הערכה של לוח הזמנים לתוכנית האיראנית; הרציונל לפיתוח מסלול הפלוטוניום, דיון ומסקנות; תחזיות לעתיד.

איראן גרעינית וההרתעה המורחבת של ארצות הברית במפרץ

מארק דויל

המאמר הנוכחי בוחן כמה מהמורכבויות של ההרתעה הגרעינית המורחבת שמציעה ארצות הברית לערב הסעודית ולשאר בעלות בריתה במפרץ, מול איראן המתחמשת בגרעין. עד עתה נראה היה שערב הסעודית ומדינות המפרץ מוכנות לוותר על נשק גרעיני משל עצמן, אולי משום שחשו מוגנות דיין מההרתעה הגרעינית המורחבת של ארצות הברית. אולם לא סביר שכך יהיה כאשר איראן תתחמש בגרעין. המאמר בוחן את החלופות הזמינות לבית המלוכה הסעודי ולמדינות המפרץ: נשק גרעיני עצמאי, הסדר הרתעה מורחבת עם פקיסטן או אולי מטרייה גרעינית אמריקאית רחבה ומחוזקת יותר, המעוגנת בהסדרים רשמיים יותר ובניסוח אמנות חדשות.

בודד בצמרת – בשאר אל-אסד והמאבק על סוריה

אייל זיסר

מתוך הביצה הטובענית של מלחמת אזרחים שאליה שקעה סוריה, עולה דמותו של בשאר אל-אסד כמי שנושא את מלוא משא המשטר הסורי על שכמו. מעולם, כך נדמה, לא היה הזיהוי של המשטר הסורי עם העומד בראשו כה ברור ומובהק כפי שהוא כיום. הצלחתו של המשטר הסורי לשרוד, לפי שעה, חרף המרד נגדו היא גם, ובעיקר, הצלחתו האישית של בשאר אל-אסד. הוא הוכיח חסינות ועוצמה אישית, ובעיקר יכולת עמידות שרבים לא האמינו כי ניחן בה. כשעלה בשאר

לשלטון נטען נגדו כי הוא נעדר "אינסטינקט של רוצח" – תכונה הכרחית למי שמבקש לשלוט בסוריה. אלא שבשאר התגלה כקר־רוח הנכון להקריב מדינה שלמה על מזבח שרידותו.

שעתו הקשה של חמאס: אתגרים ארגוניים בסביבה דינמית

בנדטה ברטי וענת קורץ

בתקופה שלאחר סבב העימות שהתחולל בנובמבר 2012 בין חמאס לישראל, נראה היה כי הארגון הפלסטיני השליט בעזה יצא ממנו מחוזק ובעמדה של כוח יחסי. תנאיו של הסכם הפסקת האש שגובש בתיווך מצרי בין חמאס לישראל וכן הריכוך ההססני של עמדת ישראל כלפי רצועת עזה בתקופה שלאחר הלחימה – הסרת כמה מהגבלות המוטלות על הרצועה – ביססו את תחושת הניצחון ויציבות השלטון של חמאס. כן יצא חמאס נשכר מהתמיכה האזורית, במיוחד מקטר וממצרים, שאישרו את התפיסה שהארגון ידע לנצל את תהפוכות "האביב הערבי" על מנת לשפר את מעמדו. אולם, בחודשים שלאחר מכן התהפכה מגמה זו וחמאס עבר ממצב של עוצמה לעמדה של חולשה מובהקת. הארגון נקלע לצומת דרכים והוא נאלץ שוב לבחור בין בידוד להשתלבות ובין כיווני פעולה מדיניים וצבאיים שונים כדי לקדם את האינטרסים הארגוניים שלו. במצב לא־יציב זה, ובמיוחד על רקע המאמצים הנוכחיים לקדם את התהליך המדיני הישראלי־פלסטיני, תיטיב ישראל לעשות אם תנקוט ריסון הן בתגובותיה לניסיונות של פלגים קיצוניים בעזה לגרוור את חמאס וישראל לסבב עימות מחודש, והן כלפי צעדים (שאמנם אינם צפויים) מצד חמאס והרשות הפלסטינית לקדם תיאום מוסדי ביניהם.

דפוסי מעורבותה של סין במזרח התיכון: משברי לוב וסוריה

כמקרי בוחן

יורם עברון

בשנים האחרונות גוברת מעורבותה של סין במזרח התיכון, ועל אף ההנחה שאין היא מעוניינת להתערב בתהליכים אזוריים, ניכרת גלישה לתחום הפוליטי. עם זאת, מאפייני המעורבות הסינית באזור אינם ברורים דים, בעיקר נוכח האופן ההדרגתי, הבלתי־אחיד ולעיתים גם המוסווה של שינוי דפוסי. מאמר זה בוחן את דפוסי המעורבות הסינית במזרח התיכון בשנים האחרונות, באמצעות בחינת מהלכה במשברים בלוב ובסוריה. מסקנותיו הן שהנחות הרווחות בדבר עליונות השיקול הכלכלי בהתוויית פעולותיה באזור, נהייתה אחר רוסיה בכל הקשור למהלכה במזרח התיכון, הניהול הריכוזי של מדיניות החוץ שלה והימנעותה מנקיטת עמדה בסכסוכים אזוריים אינן נתמכות במלואן על ידי האירועים. במקומן, המאמר מציע כמה הנחות חלופיות לגבי דפוס המעורבות הסינית באזור.

היה כי תותקף, כיצד תגיב איראן

עמוס ידלין ואבנר גולוב

מבוא

דו"ח של 'הפרויקט האיראני' (The Iran Project) שהתפרסם בסוף 2012 הזהיר כי פעולה צבאית של ארצות-הברית ו/או ישראל עלולה לתרום להרחבת העימות העדתי ולמלחמה אזורית (A U.S. and/or Israeli preventive military action) "could... contributing to increased sectarian conflict and regional war".¹ במאוס 2012 הזהיר הפרשן, פריד זכריה, כי תקיפה ישראלית או אמריקאית באיראן עלולה לסלול את הדרך למלחמה נוספת במזרח התיכון ("set out on a path to another Middle East war").² איראנית מדודה יותר, אך אינם מציעים ניתוח שיטתי של היכולות והאסטרטגיות האיראניות.³

התגובה האיראנית יכולה להיות בשתי זירות מרכזיות: תגובה נגד ישראל ותגובה במפרץ מול ארצות-הברית ו/או מדינות המפרץ הסוניות, ובראשן ערב-הסעודית. מאמר זה מציע ניתוח שיטתי של התגובה האיראנית כלפי ישראל, המצביע על הערכת יתר הרווחת במערב ביחס לתגובה האיראנית. הערכה זו בונה "תרחיש אימים" של תגובות איראניות והשלכותיהן ובכך משרתת את האיראנים כמכשיר הרתעה מצוין, מכיוון שהיא מחלישה את אמינות האופציה הצבאית, ומצמצמת את הסיכוי לכך שהמטטר בטהראן יסכים לפתרון דיפלומטי.

מאמר זה מאתגר את ההערכה הרווחת במערב באמצעות ניתוח של היכולות האיראניות ומנעד האסטרטגיות האיראניות האפשריות לשימוש בהן מול ישראל. הניתוח המוצע משלים מחקרים קיימים שנעשו על התגובה האיראנית האפשרית במפרץ.⁴ הוא מביא בחשבון גם את יכולות התגובה של סוריה – בעלת-בריתה של איראן, ושל ארגון חזבאללה – השליח של איראן בלבנון. בנוסף מציע המאמר ארבע המלצות למדיניות, שמטרתן לצמצם את הסיכוי להתממשות מתאר של הסלמה אזורית – שסבירותו נמוכה מלכתחילה – בהתחשב באינטרסים של השחקנים

אלוף (מיל.) עמוס ידלין הוא ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי
אבנר גולוב הוא עוזר מחקר לראש המכון למחקרי ביטחון לאומי

הרלוונטיים. המסקנה המרכזית העולה מהניתוח, היא, כי האפשרות של תקיפה באיראן, כמו האיום בה, הן מכשיר חשוב ומרכזי בידי הדיפלומטיה. שימוש מדוד אך אמין בו יסייע להשיג את המטרות של המערכה הבינלאומית כיום: הפעלת לחץ על איראן כדי שתסכים להסדרת תוכנית הגרעין שלה, אשר תבטיח שלא יהיו בידי איראן יכולות גרעיניות צבאיות, ותצמצם את הסיכוי להסלמה אזורית.

התגובה הצבאית האיראנית – היכולות

בבחינת יכולות איראן לפגוע בישראל באמצעות טילים, חיל-אוויר, יכולות ימיות ופעילות טרור עולות המסקנות הבאות:

טילי קרקע-קרקע: תקיפה איראנית באמצעות טילים היא האיום המרכזי. לאיראנים שני סוגי טילים בעלי טווח שמאפשר להם לפגוע במטרות במדינת ישראל: "שהאב" 3 לטווח של 1300 קילומטרים ו"גדיר" (Ghadir) לטווח העולה על 1600 קילומטרים.⁵ לשני הטילים רמת דיוק לא גבוהה שאינה מאפשרת פגיעה במטרה נקודתית: ה-CEP (שגיאה מעגלית מסתברת) של טיל "שהאב" עולה על שני קילומטרים, ואפילו במקרה של ה"גדיר" מדובר ברדיוס של מאות מטרים. שני הטילים יכולים לשאת ראש קרבי כבד: טון אחד ו-750 קילוגרם, בהתאמה. לפי "המאזן הצבאי במזרח התיכון" של המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS),⁶ לאיראנים עשרות משגרים וסך הכול כ-300-400 טילים משני הסוגים. עם זאת, הניסיון ממלחמת המפרץ ב-1991 מראה שטילים עם דיוק בעייתי של מאות מטרים אינם יעילים לפגיעה במטרות נקודה, והם משמשים נשק טרור נגד ערים גדולות – שגם בהן הנזק מוגבל עקב ההתרעה הארוכה לאוכלוסייה, יעילות מערכת ה"חיץ" ושיפור המיגון הפסיבי לאוכלוסייה. בשנים האחרונות פרסמו האיראנים סרטים המתעדים שיגורים בו-זמניים של מספר טילים ממשגרים שונים, שמטרתם לנסות להרוות את מערך ההגנה נגד טילים של ישראל.

יש חשדות שלאיראנים יכולת לחמש את הטילים בראשים כימיים וביולוגיים, למרות שאיראן חתומה על אמנת הנשק הכימי האוסרת החזקה ושימוש בנשק כזה. אולם, עקב רמת הדיוק הנמוכה של הטילים וחוסר האפקטיביות של נשק לא-קונונציונלי זה כאשר מדובר בתקיפה טילית, יש להניח כי היכולת של איראן בתחום זה וההבנה של מנהיגיה כי שימוש בנשק כימי יפגע בלגיטימיות האיראנית ויגרור תגובה צבאית ברמה אחרת לגמרי ימנעו בפועל תקיפה לא-קונונציונלית, בתגובה לתקיפה קונונציונלית של אתרי הגרעין באיראן.

מערכת טרור: איום איראני נוסף בהקשר של תגובה לתקיפה צבאית הוא תרחיש של מתקפת טרור על מטרות ישראליות ויהודיות בעולם. "כוח קודס" של "משמורת המהפכה" האיראניים פיתח במשך שנים יכולות לבצע פיגועי טרור ברחבי העולם. לדוגמה, הפיגועים בבואנוס איירס נגד שגרירות ישראל והמרכז

היהודי ב־1992 וב־1994 מיוחסים ל"משמרות המהפכה". גם גל הפיגועים האחרון נגד דיפלומטים ישראלים שהיה בשנת 2012 וגם ניסיון ההתנקשות בשגריר הסעודי בארצות־הברית בוצעו על ידי האיראנים.⁷

חוקרים שונים מזהירים כי התגובה לתקיפה באיראן תכלול גם פיגועים נגד מטרות ישראליות ומערביות.⁸ כאמור, איראן כבר ניסתה לנקום בפיגועים על ניסיונות הפגיעה בתוכנית הגרעין הצבאית שלה: על מתקפת הסייבר והפצת תוכנת "סטקסנט" ועל ההתנקשות במדעני הגרעין האיראניים בינואר 2010 וביולי 2011. ניסיונות אלה כשלו והם מצביעים על יכולת איראנית מוגבלת להוציא לפועל פיגועי טרור בהיקף נרחב, ועל יכולת סיכול טובה שהתפתחה בעולם המערבי מאז מתקפת הטרור בספטמבר 2011. היכולת האיראנית המוגבלת מאפשרת להכיל גם תגובה איראנית באמצעות טרור.

איומים נוספים

תקיפה באמצעות מטוסים וכלי־טיס בלתי־מאוישים: היכולת האיראנית לתקוף באמצעות מטוסים מוגבלת מאוד, וקיימת נחיתות ברורה מול חיל האוויר הישראלי; לישראל שתי שכבות הגנה אווירית מפני חדירת מטוסים לשטחה: מטוסי יירוט ומערכות נ"מ להגנה אווירית; טווחי הטיסה של מטוסיה המתקדמים ביותר של איראן – סוחוי 24 – אינם מאפשרים להם לתקוף ולשוב לאיראן ללא תדלוק אווירי – קטע טיסה פגיע וגלוי למכמי ההגנה האווירית. נראה גם שכלי־הטיס הבלתי־מאוישים של איראן אינם מתקדמים ביחס למקביליהם במערב, ואינם מאפשרים גמישות מבצעית רבה לאחר שיגורם.⁹ אמנם האיראנים הצהירו לאחרונה כי הצליחו לפתח כלי־טיס בלתי־מאויש מסוג "שאהד 129" המסוגל לשאת חימוש של עד שמונה טילים למרחק של 1700 קילומטרים (הכולל את כל מדינת ישראל), אולם הערכות שונות בישראל מצביעות על הפרזה ביכולותיו.¹⁰ גם אם ההצהרה תתברר כנכונה, ולו באופן חלקי – נראה כי לישראל מענה הולם וטוב מול איום זה, וכי תרחיש האיום הרלוונטי ביותר הוא שיגור של כלי־טיס בלתי־מאוישים "מתאבדים" מלבנון או מסוריה. הגם שיש להתכונן לתרחיש זה, הוא אינו איום מהסוג שמדינת ישראל אינה יכולה לספוג.

תקיפה ימית: באופן תיאורטי, לאיראן יכולות ימיות לפגוע במטרות ישראליות, אך הן מוגבלות מאוד. לאיראן מספר צוללות מתוצרת סובייטית שאינן נמצאות דרך קבע בים התיכון, והן פועלות בעיקר במפרץ הפרסי ובאוקיינוס ההודי.¹¹ היכולת של צוללות אלו לצאת למשימות ארוכות ללא ליווי נראית מוגבלת. לאיראן אמנם מספר כלי־שיט המסוגלים להגיע לחופי ישראל, אך הם יתקשו לעבור בתעלת סואץ בזמן לחימה, ושיט לכיוון אילת ייתקל בכלי־שיט ישראליים עם טילי ים-ים מתקדמים. נוכח מגבלות אלו נראה כי התרחיש הרלוונטי הוא של פיגוע ימי:

או באמצעות שיגור טילי ים־חוף מאונייה במסווה אזרחי, או באמצעות שימוש ב'צוללות ננסיות' איראניות הנישאות על ידי כלי־שיט אזרחי לפיגוע התאבדות. לאיראנים מספר צוללות כאלה מסוג גדיר, שטווח השיט שלהן מוגבל מאוד.¹² צוללות אלו יכולות לשאת לוחמים ספורים ושני טילי טורפדו. על כן, למרות שמדובר ביכולת מסוימת לפגוע במטרות בישראל, עדיין מדובר באיום שישראל יכולה להתמודד עימו בהצלחה.

תקיפה באמצעות כוחות יבשה: האיום היבשתי של איראן איננו רלוונטי עקב המרחק הרב שבין איראן לישראל – מעל 1200 קילומטרים.

סיכום ביניים של היכולות האיראניות מצביע על כך שישראל יכולה להתמודד בהצלחה עם התגובות האיראניות. הן רחוקות מ"מלחמת גוג ומגוג", והשפעתן תהיה בעיקר פסיכולוגית. האיום הצבאי האיראני המרכזי במקרה של תקיפת מתקני הגרעין באיראן הוא האיום הטילי, לצד איום של פיגועי טרור נגד מטרות צבאיות ואזרחיות.

בחלק הבא נבחן את הנכונות האיראנית להגיב במלוא יכולותיה, במקרה שתיפגע תוכניתה הגרעינית בתקיפה צבאית מערבית.

הערכת אסטרטגיית התגובה האיראנית

חלק זה בוחן סולם של היקף תגובות איראניות אפשריות לתקיפה מערבית של תשתיות הגרעין במדינה. חשוב להבהיר כי ישנם שני פרמטרים חשובים להערכת התגובה האיראנית:

זהות התוקף את איראן – האם מדובר בתקיפה אמריקאית, בתקיפה ישראלית ללא גיבוי אמריקאי או בתקיפה משולבת (גיבוי אמריקאי לתקיפה ישראלית ייתפס, קרוב לוודאי, על ידי המשטר בטהראן כתקיפה משולבת). האינטרס המרכזי של

האיראנים הוא שימור המשטר. הם ישקלו האם תגובתם תביא להגברת האיום על המשטר. אם יחשבו האיראנים שממדי התקיפה הראשונה מאיימים על המשטר, התגובות יהיו מרוסנות פחות. כך למשל, בתקיפה ישראלית הסכנה היא שתגובה איראנית תגרור את ארצות־הברית למעורבות שתאיים על המשטר, ואילו בתקיפה אמריקאית המוגבלת ליעדי גרעין, החשש הוא שתגובה איראנית תביא לתגובת נגד שתאיים על המשטר. אם טהראן תעריך כי ארצות־הברית החליטה לפעול בשיא עוצמתה כדי להפיל את

ישראל יכולה להתמודד בהצלחה עם התגובות האיראניות. הן רחוקות מ"מלחמת גוג ומגוג". השפעתן תהיה בעיקר פסיכולוגית

המשטר, יצטמצמו המעצורים האיראניים, והיקף התגובה צפוי לגדול. אם ההערכה בטהראן תהיה כי ארצות־הברית מגבילה את יעדי התקיפה רק לתשתית הגרעין והיא עלולה לעבור למהלך רחב יותר נגד המשטר רק במענה לתגובה האיראנית

לתקיפה, יגבר הסיכוי לריסון מצד איראן כדי למנוע הסלמה שתאיים על שרידות המשטר.

אופי התקיפה – נראה כי ככל שהפגיעה המערבית תהיה בעוצמה רבה יותר והיקפה רחב יותר, כלומר, היא תכלול נכסים כלכליים כמו תעשיית הנפט והגז, או נכסי שלטון וצבא כגון מבני ממשל ודת, מפקדות וכוחות צבאיים אסטרטגיים – יגבר הלחץ על טהראן להגיב בעוצמה רבה יותר כדי להרתיע את אויביה מתקיפות עתידיות ו"להשיב את כבודה". יש קשר בין שני הפרמטרים, משום שתגובה אמריקאית במקרה של הסלמה תכלול תקיפה רבת-עוצמה ורחבה יותר גם על נכסי השלטון. מסיבה זו היא תהווה איום אמין ויעיל יותר שיעודד ריסון איראני בתגובה לתקיפה המערבית.

בהתאם, מוצע סולם של חמש אסטרטגיות איראניות אפשריות (ממדודה ומוגבלת למסיבית ביותר):

ריסון צבאי מוחלט – זהו תרחיש קיצוני שבו המשטר האיראני בוחר שלא להגיב מייד לאחר תקיפת מתקני הגרעין. דוגמה לאסטרטגיה זו היא היעדר התגובה העיראקית המידית לאחר תקיפת הכור באוסיראק על ידי חיל האוויר הישראלי בשנת 1981. דוגמה נוספת היא היעדר התגובה הסורית על תקיפת הכור הגרעיני בדיר א-זור ב-2007.¹⁵ הסבירות של אסטרטגיה איראנית כזו נמוכה. בניגוד למקרה העיראקי ולמקרה הסורי, האיראנים יודעים שהמערב יודע על תוכנית הגרעין שלהם, והם לא יופתעו מהתקיפה. גם אם עיתוי התקיפה ואופן ביצועה יהיו בגדר הפתעה, סביר להניח שטהראן הכינה תוכנית לתגובה במקרה של תקיפה. צריך

להניח שטהראן תחליט להשתמש בתוכנית זו, גם אם באופן חלקי ומרוסן, כדי להפגין את עוצמת המשטר, להרתיע את אויביה של איראן מפעולות נוספות בעתיד ו"להשיב את הכבוד" האיראני עקב הפגיעה בפרויקט הגרעין. כלומר, קיימת סבירות גבוהה לתגובה איראנית – השאלה היא באיזה היקף. נראה כי קיימות ארבע אסטרטגיות של תגובה איראנית (חוץ מריסון צבאי), כאשר כל אסטרטגיה רחבה ומסלימה יותר.

עין תחת עין ("Tit for Tat")¹⁴ – זוהי אסטרטגיית תגובה קלאסית, מכיוון שהיא מחקה את אסטרטגיית התוקף. התגובה האיראנית לתקיפת מתקני הגרעין שלה תהיה תקיפת מתקני הגרעין הישראליים. במתאר זה ישוגר

מספר משמעותי של טילים מאיראן ומלבנון לכיוון דימונה או לכל מטרה אחרת הנתפסת כ"מטרה משויכת גרעין" בישראל, במטרה להעביר מסר של "שוויון" (Parity) בין איראן לישראל, ואולי אף להצליח ולפגוע במתקנים הישראליים. יש

התגובה האיראנית לתקיפת מתקני הגרעין שלה תהיה שיגור מספר משמעותי של טילים מאיראן ומלבנון לכיוון דימונה או לכל מטרה אחרת, הנתפסת כ"מטרה משויכת גרעין" בישראל, במטרה להעביר מסר של "שוויון"

סבירות גבוהה לכך שדרך פעולה זו תיכלל בתגובה האיראנית, כחלק מתגובה רחבה יותר, או כתגובה איראנית מצומצמת.

תגובה בהיקף מוגבל אך משמעותי יותר – תגובה איראנית רחבה יותר תכלול הפעלת תאי טרור ושיגור מרוסן של טילים – מטח או שניים של מספר טילים לעבר ערי ישראל, ואולי גם אל מטרות סעודיות ומערביות במפרץ. משימות התאבדות מהאוויר ומהים נכללות גם הן בתרחיש תגובה מצומצמת זו. אנו מעריכים כי הסבירות של תגובה איראנית כזו תהיה גבוהה, אם התקיפה המערבית תפגע בתשתית הגרעין האיראנית, אך לא תפגע בנכסי השלטון האחרים. זאת מכיוון שהמשטר בטהראן יבקש לאזן בין הצורך להגיב על התקיפה באיראן לבין החשש מפני הסלמה, שתאיים על נכסי השלטון שאינם קשורים ישירות לתוכנית הגרעין הצבאית של איראן. נחזור ונדגיש שהאינטרס המרכזי של משטר האייתולות הוא שמירת השלטון, ולכן נראה שהוא לא יבצע פעולה שנתפסת ככזו שעלולה לאיים על יציבות המשטר. לכן, בתרחיש של פגיעה ממוקדת במתקני הגרעין האיראניים, המשטר יבקש להגיב בלי להוביל להסלמה ולהתערבות משמעותית של ארצות הברית במשבר.

“תגובה בהיקף מרבי” כלפי מטרות ישראליות – למרות כל הנאמר לעיל, ייתכן שאיראן תבקש להגיב בצורה תקיפה ומרבית על הפגיעה בפרויקט הגרעין הצבאי שלה ובכבודה הלאומי, תוך ניסיון לבודד את ישראל מארצות הברית. היא עלולה לעשות זאת על ידי שיגור מסיבי של עשרות טילים ביום לעבר ערי ישראל, ובמספר מטחים הפרוסים על פני היממה. התכלית האסטרטגית תהיה להעניש את ישראל על התקיפה, לשתק את החיים בישראל, לגבות ממנה מחיר כבד ככל האפשר ולהגביר את האפקט הפסיכולוגי של הפגיעה על האוכלוסייה הישראלית. האיראנים ינסו להשיג אפקט הרתעה מרבי ולהרתיע את הממשלה הישראלית בעימות עתידי. אנו מעריכים כי המשטר בטהראן מניח שתגובה כזו תגרור תגובה ישראלית משמעותית, שעלולה להוביל להסלמה בעימות בין שתי המדינות. הדבר יכול לאפשר פגיעה נוספת בתשתית הגרעין, ופגיעה מקיפה ורחבה בנכסי כלכלה איראניים ובנכסי השלטון. הסלמה כזו עלולה לצאת מכלל שליטה ולעודד התערבות צבאית אמריקאית, שתאיים על המשך שרידותו של משטר האייתולות. לנוכח זאת, אנו מעריכים כי המשטר האיראני יימנע מתגובה כזו נגד ישראל, כל עוד התקיפה המערבית תתמקד בתשתית הגרעין. ככל שהמשטר האיראני יחוש שהתקיפה משקפת מאמץ לאיים על שרידותו, או שהנכונות הישראלית והאמריקאית להגיב בעוצמה היא נמוכה יותר, הוא עשוי להאמין כי לא ייצא נפסד במידה רבה כתוצאה מהסלמה אפשרית. תרחיש זה עלול לכלול בתצורה קיצונית גם שימוש בנשק לא-קונוונציונלי מצד איראן. אולם, המגבלות המבצעיות של הנשק האיראני שפורטו קודם לכן – יחד עם השאיפה האיראנית למנוע תגובה ישראלית מסיבית

ומעורבות אמריקאית – יהוו גורמים מרתיעים בהחלטה האם להשתמש בנשק מסוג זה. לנוכח כל זאת אנו מעריכים כי השימוש בנשק לא־קונוונציונלי מצד איראן הוא תרחיש שסבירותו נמוכה מאוד בתחילת משבר עתידי אפשרי כתוצאה מתקיפה באיראן, ובתרחיש של עימות עם ישראל שאינו מתפתח לעימות כולל המאיים בביור על שרידותו של המשטר בטהראן.

הסלמה אזורית – איראן עלולה להגיב על תקיפה מערבית בכל עוצמתה ומול כל אויביה: ארצות־הברית, מדינות המפרץ וישראל. בתרחיש כזה היא עלולה לתקוף בכל יכולותיה, שהן כאמור מוגבלות, מטרות ישראליות ומטרות אמריקאיות במפרץ (לרבות איום בסגירת מצרי הורמוז או אף סגירתם בפועל). איננו מסכימים עם ההערכה שתקיפת מתקני הגרעין הצבאיים של איראן תוביל בהכרח למלחמה אזורית בהיקף רחב ולאורך זמן.¹⁵ תרחיש של הסלמה אזורית יחייב את ארצות־הברית להתערב וישנה באופן משמעותי את מאזן הכוחות האזורי. על כן, טהראן תבחר בתגובה כזו רק אם לא תחשוש שמהלך כזה יוביל לפגיעה משמעותית נוספת בנכסי השלטון, כיוון שהיא כבר תחוש איום אמיתי על קיומו של המשטר, או כמוצא אחרון, בניסיון "להבעיר" את האזור כולו כדי לדרבן התערבות בינלאומית (כנראה בהובלה רוסית) להשגת הפסקת אש במהירות האפשרית, ולפני שהמשטר מאבד חלק גדול מנכסיו. היות שמדובר בהימור מסוכן, ההערכה היא כי איראן תבקש להימנע מתגובה כזו, ולכן מדובר בתרחיש שסבירותו נמוכה מאוד בתחילת המשבר.

סיכום ביניים בעניין האסטרטגיה האיראנית מראה כי בניגוד ליכולות האיראניות שניתן למדוד ולהעריך אותן ברמת ביטחון גבוהה, הערכת כוונות היא קשה יותר ומחייבת פחות נחרצות ויותר צניעות. עם זאת, תפיסת האיום החמור כתרחיש הסביר אינה מעוגנת במציאות. המתארים של "Tit for Tat" ותגובה מוגבלת נראים רלוונטיים יותר – אך גם הם, כאמור, תלויים בגורמים רבים ובראשם אופי התקיפה המערבית באיראן, והערכת האיראנים את עוצמת התגובה הישראלית והאמריקאית לתגובתם – "המהלך השלישי". המנעד העולה

תרחיש של הסלמה
אזורית יחייב את ארצות־
הברית להתערב וישנה
באופן משמעותי את מאזן
הכוחות האזורי

של התגובות האיראניות אינו מתאר בהכרח חלופות אסטרטגיות העומדות רק בפני עצמן, אלא מדרג של תגובות אפשריות שאינן מבטלות זו את זו, ושעלולות להסלים במקרה של התדרדרות המשבר וחוסר יכולת לעצור אותו. כך למשל, ייתכן שהתגובה האיראנית הראשונית תהיה מצומצמת, אך תגרור תגובה ישראלית

רבת־עוצמה, ובעקבותיה עליית מדרגה לתגובה איראנית מסיבית יותר. מדרג זה ממחיש את האפקטיביות הרבה יותר של תקיפה כירורגית הממוקדת בתשתית הגרעין האיראנית תחילה, ולאחר מכן נקיטת צעדים להגבלת היקף העימות, כך שיישאר בשליטה.

בעלות־ברית ו"שלוחות איראניות" רלוונטיות (Proxies)

לאחר בחינת היכולות האיראניות העצמאיות וסולם האסטרטגיות האפשריות שלה, ננתח את תפקידן של שלוש "השלוחות" האיראניות הרלוונטיות לאיום הייחוס הישראלי במתארים אלה.

לאיראן שלוש בעלות־ברית מרכזיות באזור המאיימות על ישראל: חזבאללה (ארגון שלוח של איראן), צבא סוריה וארגוני הטרור הפלסטיניים בעזה ואלה הפועלים דרך חצי־האי סיני. דיון זה מציג בקצרה את מערך היכולות של המדינות והארגונים המדינתיים־למחצה הללו, ואת הסבירות להצטרפותם לתגובה האיראנית. **חזבאללה** – ארסנל הרקטות והטילים של חזבאללה גדל משמעותית והשתפר מאז מלחמת לבנון השנייה ב־2006, ואין ספק שביכולתו לשגר מכת אש רחבה יותר, ארוכה יותר ומדויקת יותר. עם זאת, גם יכולותיה ההגנתיות, ההתקפיות והמודיעיניות של ישראל התפתחו מאז 2006. מערכות הגנה נגד טילים כמו "כיפת ברזל" המבצעית ובעתיד "קלע דוד" עשויות לשמש כלים המשנים את כללי המשחק (game changer) במערכה ישראלית עתידית נגד חזבאללה. גם שחזור הפגיעה הישראלית במאגר הטילים האסטרטגיים של חזבאללה בתחילת מלחמת לבנון השנייה יהיה גורם משמעותי בעיצוב המערכה העתידית. אם יצליח צה"ל לשחזר את הצלחתו ההתקפית ביום הראשון למלחמת לבנון השנייה ואת הצלחתו ההגנתית במבצע "עמוד ענן", ניתן להניח בסבירות גבוהה כי תרחישי האימים שפורסמו בתקשורת לא יתממשו.¹⁶ כל מלחמה שונה מקודמתה, ולכן לא ניתן לקבוע שהעימות הבא עם חזבאללה יהיה זהה לעימות ב־2006. נכון להניח שהפגיעה בעורף תהיה קשה יותר ותתמקד בגוש דן, אך פגיעה משמעותית בתוכנית הגרעין האיראנית מצדיקה תשלום מחיר כזה.

יתר על כן, ארגון חזבאללה הלבנוני עסוק בחודשים האחרונים בלחימה בסוריה, לצידו של אסד. טרם ברור כיצד משפיעה שחיקה זו על יכולות הארגון ועל מוכנותו לעימות עם ישראל. מה שברור הוא שהאירועים במזרח התיכון והחלטתו של מנהיג הארגון, נסראללה, לסייע לאסד במלחמה נגד המורדים הוסיפה מתנגדים רבים לחזבאללה בתוך לבנון ומחוץ לה. מחד גיסא, מלחמה בישראל עשויה להיראות כהזדמנות לחזבאללה להשיב את יוקרתו כמגנה של לבנון מפני האויב הישראלי. אולם מאידך גיסא, היא יכולה לחזק את אלו הטוענים כי חזבאללה

מערכות הגנה נגד טילים כמו "כיפת ברזל" המבצעית ובעתיד – "קלע דוד", עשויות לשמש כלים המשנים את כללי המשחק (game changer) במערכה ישראלית עתידית נגד חזבאללה

הוא ארגון שלוח של איראן, שמוכן להביא להרס לבנון בשירות האינטרסים של המשטר בטהראן. נוכח מצבו המתדרדר של הארגון בזירה הפנים־לבנונית, יש להניח שבעת תקיפה מערבית באיראן יעמוד הארגון בפני לחצים מנוגדים

בסוגיית הפעולה נגד ישראל. אם בעבר היה ברור שחזבאללה יתקוף את ישראל בתגובה לתקיפה באיראן, עתה תלווה נכונותו לעשות זאת בהתלבטות קשה יותר. היות שהארגון נוסד ומתנהל על בסיס תקצוב, אמצעי לחימה ואימונים איראניים, בתמורה להבנה שהוא יפעל במקרה של הוראה מטהראן, ייתכן כי לא יוכל להימנע מפעולה, והלחצים הפנים-לבנוניים ישפיעו בעיקר על היקף הפעולה שיהיה מוגבל יותר, לעומת מה שהיה אפשרי לפני 2012 והסטת מאמצי חזבאללה לסוריה. כלומר, ההערכה היא שחזבאללה ייקח חלק בתגובה האיראנית, אולם היקף תגובתו עשוי להיות צר מבעבר.

סוריה – באשר ליכולות הסוריות, היקף ארסנל הרקטות והטילים הסורי ואיכותו מהווים איום אסטרטגי מרכזי על מדינת ישראל. אולם סוריה, בניגוד לחזבאללה, אינה שלוחה איראנית, ושיקוליה מתבססים על אינטרסים סוריים ולא איראניים. שיקול מרכזי של הסורים הוא שרידות המשטר. עימות עם ישראל פועל בוודאות בניגוד לאינטרס זה. החשש מתגובה ישראלית מסיבית מרתיע את סוריה, והיא לא הגיבה לתקיפות ישראליות ישירות בשטחה במהלך השנים האחרונות. בנוסף, במהלך השנתיים האחרונות הפנה הצבא הסורי מאמצים רבים למלחמת האזרחים במדינה. למרות שקשה להעריך עד כמה נשחקו יכולות הצבא הסורי מול ישראל, ניתן להסיק בסבירות גבוהה כי הן נשחקו בצורה משמעותית. סביר להניח, אם כך, שהאירועים בסוריה צמצמו עוד יותר את נכונותו של אסד לקחת חלק בתגובה נגד ישראל במקרה של תקיפה באיראן. אמנם ניתן לטעון כי התלות הגוברת של אסד בפטרון האיראני ושאיפתו לנקום על התקיפות שיוחסו לישראל נגד מטרות צבאיות בסוריה יהוו גורמים שיעודדו תגובה סורית, אך. מעורבות כזו עשויה לשנות את מאזן הכוחות במלחמת האזרחים בסוריה ואת הדינמיקה החיובית, בראיית

משטרו של אסד, שנוצרה בעקבות הצלחתו להתמודד עם המורדים במספר אזורי מפתח בסוריה. לפיכך, גם אם אסד יגיב, תהיה זו תגובה סמלית ומינימלית כמו מתן אפשרות לגורמי טרור לפעול משטחו, שלא תגרור את ישראל למלחמה כוללת.

ארגוני הטרור הפלסטיניים בעזה ובסיני – השחקן השלישי הרלוונטי לאפשרות של תגובה לתקיפה באיראן הוא ארגוני הטרור הפלסטיניים בעזה, ובמרכזם חמאס והג'יהאד האסלאמי. המתח בין סונים ושיעים סביב מלחמת האזרחים בסוריה דחף את חמאס להתרחק מסוריה,

הריסון הסורי בתגובה לתקיפות ישירות בסוריה, חרף איומיו של אסד כי יגיב על תקיפה ישראלית נגדו, הוא מדד טוב לכך שהשליט הסורי איננו רוצה להסתכן במעורבות ישראלית בסוריה

מחזבאללה ומאיראן, ופגע בקשרים עם איראן ובסיוע שהיא נתנה לארגון. לפיכך, אנו מעריכים כי בניגוד לג'יהאד האסלאמי שכנראה ייקח חלק בתגובה איראנית, הנכונות של ארגון חמאס להיכנס לעימות עם ישראל ולהצטייר כמשתף פעולה

עם המשטר בטהראן נפגעה במהלך השנה האחרונה. עם זאת חשוב לציין כי נראה שחלה התחממות מסוימת ביחסים בין חמאס וטהראן בחודשים האחרונים.¹⁷ זו עלולה לעודד את הנהגת חמאס להחליט על תמיכה – גם אם סמלית – במאמצי התגמול האיראניים, בניסיון להוכיח נאמנות מחדשת. אנו מעריכים שכמו במקרה של חזבאללה, המתח שעדיין קיים בין חמאס לטהראן יתבטא בצמצום היקף התגובה של ארגוני הטרור הפלסטיניים. ככל שמצבו הכלכלי והפוליטי של חמאס יחמיר, יגבר הלחץ על הנהגתו לשוב לחסותו של הפטרון האיראני ולהשתתף בתגובה נגד ישראל, במקרה של תקיפה מערבית באיראן.

מדינת ישראל יודעת להתמודד עם האיום מדרום, גם בהיקף רחב הכולל שיגור של מאות רקטות לאורך מספר ימים לערי ישראל, כפי שעשתה במבצעים "עופרת יצוקה" ו"עמוד ענן". ישראל התמודדה בהצלחה עם איום על ערי גוש דן – תוך שילוב מענה התקפי והגנתי כולל. מוערך כי לישראל מענה הולם לאיום מדרום, גם אם ארגוני הטרור יחליטו לפעול בהיקף רחב, ובוודאי אם יחליטו לצמצם את פעילותם.

המלצות למדיניות

הניתוח במאמר זה מאשש את הטענה כי מבחינת ישראל, המרכיב המאיים העיקרי של תגובה איראנית לתקיפה מערבית או ישראלית יהיה מטחי רקטות וטילים קונוונציונליים, שישוגרו לעבר ערי ישראל ומתקני הגרעין שלה על ידי איראן וחזבאללה. זה עדיין רחוק מתרחישי האימים של מלחמה כוללת בין איראן לישראל או מלחמה אזורית, שסבירותם נמוכה ביותר. עם זאת יש צורך למזער את הסיכויים של הסלמה לעימות נרחב יותר, על ידי פעולה בארבעה מישורים:

1. **תקיפה כירורגית** – אם יוחלט לבצע תקיפה של מתקני הגרעין באיראן, עדיפה תקיפה כירורגית, כלומר, תקיפה נקודתית של התשתיות התומכות בתוכנית הגרעין הצבאית של איראן במהלך ימים ספורים. בתקיפה נקודתית ניתן יהיה למקסם את הפגיעה בתוכנית הגרעין הצבאית של איראן, אך להשאיר לה את כל הנכסים האחרים החשובים לכלכלתה ולשרידות המשטר. במצב זה, המשטר יחשוש מהסלמה שתחמיר את מצבו, ויצטמצם הסיכוי שיבחר באסטרטגיית תגובה מסיבית.

2. **הקרנת איום אמין ב"מהלך שלישי" רב-עוצמה ורחב-היקף** – במקביל לתקיפה הכירורגית באיראן, נחוץ להעביר מסר ברור לטהראן כי תגובה מסיבית שלה שתוביל להסלמת העימות תגרור תגובה אמריקאית וישראלית רבת-עוצמה ורחבת-היקף, שתכלול גם נכסי שלטון מדיניים, כלכליים וצבאיים. שילוב של מתאר תקיפה מצומצם ואיום מערבי אמין להרחיב את יעדי התקיפה במקרה של הסלמה משרת אסטרטגיה של ריסון התגובה האיראנית ושמירת הישגי

התקיפה במחיר הנמוך ביותר האפשרי. כאמור, יש לצפות לתגובה איראנית בכל מקרה. האתגר יהיה להגבילה ולהכילה.

3. **חיזוק ההגנה הישראלית –** כיוון שמוערך כי תהיה תגובה איראנית, גם אם בהיקף מוגבל, יש חשיבות קריטית ליכולת הסיכול הישראלית של מרכיבי התגובה. לישראל מערכות הגנה מתקדמות נגד טילים (MD) ורקטות כמו "חץ" ו"כיפת ברזל". יחד עם אמצעי מיגון פסיבי, התרעה מוקדמת ומודעות ומשמעת ציבורית ניתן יהיה לצמצם את הפגיעה כתוצאה מהתגובה האיראנית. כך, לא רק שיימנעו פגיעות בנפש ויצומצם הנזק, אלא גם יפחת הלחץ לתגובה ישראלית, שעלולה להוביל את העימות לדינמיקה של חילופי מהלומות ולהסלמה בלתי־רצויה. תוך כך יש להתכונן גם לסיכול פיגועי התאבדות מהאוויר ומהים ופיגועים ביעדים מחוץ לישראל. אם האיראנים יגיבו בכל זאת בצורה מסיבית, ישראל תידרש להגיב באופן רחב־היקף כלפי תשתיות איראניות חיוניות, כדי שהאיראנים יבינו את הצורך לסיים את העימות בהקדם.

4. **תוכנית ל"יום שאחרי" –** תכנון תקיפה באיראן צריך לכלול תוכנית "היום שאחרי" התקיפה. זו חייבת להבטיח את המשך הסנקציות הבינלאומיות על איראן, במסגרת המשך הפעלת מנופי הלחץ על טהראן לווותר על תוכנית הגרעין הצבאית שלה, והמשך הצבת איום צבאי אמין כדי לשפר את התנאים להשגת הסכם דיפלומטי בין טהראן למערב, שבמסגרתו איראן תהיה רחוקה מספר שנים מפצצה גרעינית, ותסכים לפיקוח של סבא"א על קיום ההסכם. רק כך ניתן יהיה למנוע מאיראן התחמשות בנשק גרעיני לאורך זמן רב.

מומחים רבים טוענים כי תקיפה, מוצלחת ככל שתהיה, לא תוכל לעצור לנצח את תוכנית הגרעין הצבאית של איראן. אנו מסכימים עם טענה זו, אך איננו ממליצים לבחור באי־עשייה ובפסיביות לנוכח זאת. אנו מאמינים שאם איראן לא תסכים להגיע להסכם קביל שיבטיח כי זמן הפריצה שלה לפצצה יאפשר גילוי ותגובה בעוד מועד, שימוש באופציה הצבאית יוכל "לקנות" זמן עד להחלפת המשטר, ולהבהיר היטב לאיראנים שהתחמשותם ביכולות גרעין צבאיות תסוכל גם בעתיד.

התקיפה הצבאית ואמינותה הן חלק בלתי־נפרד מהאסטרטגיה הכללית מול התגרענותה של איראן, שלפיה עדיף פתרון דיפלומטי. פגיעה במתקני הגרעין עצמם תוכיח לטהראן את הנכונות המערבית למנוע את התגרענותה ותאותת על נכונות להסתפק בכך, בלי לאיים על שרידות המשטר באיראן. כאשר הפצצה הגרעינית לא תהיה בהישג ידה של איראן וכאשר המערב יוכיח את רצינותו, סביר להניח שהמשטר הנוכחי בטהראן יהיה נכון יותר להתגמש, להסכים לעצור את תוכנית הגרעין הצבאית ולאפשר פיקוח קפדני על

התקיפה הצבאית ואמינותה הן חלק בלתי־נפרד מהאסטרטגיה הכללית מול התגרענותה של איראן, שלפיה עדיף פתרון דיפלומטי

קיום ההסכם. אם הוא לא יסכים לעשות זאת כיום, התקיפה תאפשר למעשה זמן נוסף להגברת הלחצים על המשטר באמצעות שימוש בסנקציות הקיימות כדי לשכנעו להסכים לכך, או לעמוד בפני לחץ פנימי מתגבר שעלול לאיים על שרידותו. כך או כך, יש לראות בתקיפה מכשיר לקידום המטרה של עצירת איראן מהצטיידות בנשק גרעיני בדרכים דיפלומטיות, ככל האפשר, ולא כפתרון בפני עצמו. ארבע ההמלצות לעיל – שילוב מתאר תקיפה מצומצם והיערכות הגנתית רחבה במסגרת אסטרטגיה דיפלומטית ארוכת־טווח – שאיננה מסתיימת ביום של התקיפה – נועדו למזער את הסיכון שבתקיפה מערבית באיראן, אם זו לא תגלה נכונות להסכים לפתרון דיפלומטי שיבטיח כי היא לא תוכל לפתח יכולות גרעיני צבאיות. ההמלצות מצביעות על כך שהיערכות נכונה ושיתוף פעולה מערבי עשויים לצמצם באופן משמעותי את הסיכון לתרחיש מלחמה אזורית, כתוצאה מתקיפת מתקני הגרעיני באיראן. היערכות כזו תומכת בהשגת פתרון דיפלומטי ארוך־טווח למשבר עם איראן בנוגע לתוכנית הגרעיני שלה. דווקא אלה המציגים הערכת יתר של איום ההסלמה האזורית פוגעים באמינותה של האופציה הצבאית, ועלולים להביא לכך שהיא תהיה הדרך היחידה למנוע מאיראן פצצה גרעינית.

הערות

- 1 The Iran Project, *Weighing Benefits and Costs of Military Action against Iran*, 2012, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/IranReport_091112_FINAL.pdf.
 - 2 Fareed Zakaria, "Zakaria: Another War in the Middle East?", *CNN*, March 8, 2012.
 - 3 Thom Shanker, Helene Cooper and Ethan Bronner, "U.S. Sees Iran Attacks as Likely if Israel Strikes," *The New York Times*, February 29, 2012; Ephraim Kam, "An Attack on Iran: The Morning After," *Strategic Assessment* Vol. 15, No. 1, April 2012.
 - 4 למשל, עמוס ידלין ויואל גוז'נסקי, "האיום האיראני לחסימת מצרי הורמוז: האתגר והמענה", **עדכן אסטרטגי** כרך 14, גיליון 4, ינואר 2012.
- Jonathan Marcus, 'Analysis: How would Iran respond to an Israeli attack?', *BBC*, March 7, 2012; Michael Eisenstadt and Michael Knights, 'Beyond Worst-Case Analysis: Iran's Likely Responses to an Israeli Preventive Strike', *Policy Notes* 11 (The Washington Institute for Near East Policy, June 2012); Bruce Riedel, 'In Saudi Arabia and Israel, Signals That Iran Has Retaliation in Works,' *The Daily Beast*, October 26, 2012; Anthony H. Cordesman, Alexander Wilner, Michael Gibbs and Scott Modell, 'Iran and the Gulf Military Balance – I: The Conventional and Asymmetric Dimensions', Report (Center for Strategic and International Studies, November 1, 2012); Anthony H. Cordesman, Alexander Wilner, Michael Gibbs, and Scott Modell, 'Iran and the Gulf Military Balance – II: The Missile

- and Nuclear Dimensions', Report (Center for Strategic and International Studies, November 1, 2012).
- 5 'Iran's Ballistic Missile Capabilities: A net assessment,' *IISS Strategic Dossier* (London: The International Institute for Strategic Studies, May 2010).
- 6 קובצי המאזן הצבאי במזרח התיכון עודכנו בינואר 2013 ומסתמכים על מקורות גלויים ומחקרים לא מסווגים. בכוחם לספק תמונה כללית של היכולות האיראניות הצבאיות, <http://inss.web2.moonsite.co.il/uploadimages/SystemFiles/iran.pdf>
- 7 למשל, המשטרה ההודית טענה, כי מצאה הוכחות לכך שאיראן היתה מעורבת בתקיפת הדיפלומט הישראלי בניו-דלהי בפברואר 2012
- 'Cops name Iran military arm for attack on Israeli diplomat,' *Times of India*, July 30, 2012, http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2012-07-30/delhi/32941054_1_israeli-diplomat-houshang-afshar-irani-mohammad-reza-abolghasemi
- 8 *The Iran Project*; Shanker, Cooper and Bronner, 'U.S. Sees Iran Attacks as Likely if Israel Strikes;' Ron Tira, 'D-Day + 1: Strategies for the Day After an Attack on Iran,' *Strategic Assessment* Vol. 15, No. 4, January 2013.
- 9 קובצי המאזן הצבאי אסטרטגי במזרח התיכון, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- 10 למשל, טל ענבר – ראש המרכז לחלל לחקר החלל במכון פישר – מעריך כי הטווח של כלי-הטיס הבלתי-מאויש האיראני נמוך משמעותית מהטווח שפורסם, אך הוא מדגיש כי בשל עיצובו – הדומה לעיצוב הישראלי – כלי-הטיס יכול להוות איום בעייתי אם יופעל מלבנון. לעומתו, דני אשחר, סגן נשיא לטכנולוגיות באירונאוטיקס, טוען שהתצלומים חושפים כלי-טיס שאינו יכול לשאת חימוש. ראו
- Barbara Opal, 'Iran Boasts UAV Self-Sufficiency,' *Defense News*, September 30, 2013, <http://www.defensenews.com/article/20130930/DEFREG04/309300019/Iran-Boasts-UAV-Self-Sufficiency>
- 11 לפי קובצי המאזן הצבאי של המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- 12 לפי קובצי המאזן הצבאי של המכון למחקרי ביטחון לאומי, טווח הצוללות בשיט על פני הים הוא 550 מייל; טווח התנועה שלהן בצלילה הוא 50 מייל.
- 13 בתגובה לפרסום דבר התקיפה טען נשיא סוריה ב-1 באוקטובר 2007 כי "תגובה אין פירושה טיל תחת טיל ופצצה תחת פצצה. יש לנו את דרכי התגובה שלנו, אולי בדרך פוליטית ואולי בדרך אחרת, אבל יש לנו הזכות להגיב". ראו: 'Assad sets conference conditions,' *BBC*, October 1, 2007, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7021986.stm
- היא בגדר ריסון מוחלט, מכיוון שהיא מהווה את התגובה המינימלית שהמטור מחויב לה.
- 14 המונח פותח על ידי רוברט אקסלרוד במסגרת "תורת המשחקים" (נקרא בעברית גם "מידה כנגד מידה") ומתאר מדיניות תגובה של חיקוי פעולת היריב לשם יצירת תיאום ושיתוף פעולה מסוים. לקריאה נוספת ראו: Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation* (New York: Basic Books, 1984).
- 15 לדוגמה, מאיר דגן בראיון לתוכנית 'עובדה', ערוץ 2: "איך תראה ישראל ביום שאחרי מתקפה על איראן?"; 1 בדצמבר 2011;
- Anthony Cordesman, 'Israeli and US strikes on Iran: A speculative Analysis' (Washington, DC, Center for Strategic and International Studies, March 5, 2007); Fared Zakaria, 'Zakaria: Another War in the Middle East?'; The Iran Project.

- 16 מאיר דגן, 'עובדה', ערוץ 2: "מתקפה באיראן תצית מלחמה כוללת, הרס ושיתוק", "איך תראה ישראל ביום שאחרי מתקפה על איראן?"; "איראן: אם נותקף, נשגר לישראל 150 אלף טילים", Ynet, 27 בנובמבר 2011, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4153833,00.html>
- אמיר בוחבוט ומשה-חי הגיגת, "תרחיש מלחמה: אלף טילים ביום, 500 הרוגים בעורף", **וואלה חדשות**, 8 במרס 2012, <http://news.walla.co.il/?w=9/2515071>, "בכיר איראני: 10,000 ישראלים ייהרגו בעימות", Ynet, 8 באוקטובר 2012, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4289538,00.html>
- 17 אסף גבור, "נפילת מורסי: חמאס מנסה להתקרב לטהראן", **מעריב**, 29 ביולי 2013, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/494/334.html>
- Adnan Abu Amer, 'Will Hamas re-enter Iran's Orbit?', *Al Monitor*, July 22, 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/hamas-alliances-iran-egypt.html>

תקיפה ישראלית באיראן: מרכיב הלגיטימציה הבינלאומית

יואל גוז'נסקי, רון טירה

מהי לגיטימציה?

לגיטימציה בהקשר לתקיפה ישראלית באיראן, היא ההסכמה הפוליטית כי למפעיל העוצמה הצבאית יש הצדקה לעשות זאת. אולם עניין זה מורכב יותר, ויש לנתחו ולעמוד על מרכיביו. הלגיטימציה אינה בינארית – בחזקת יש או אין לגיטימציה – אלא היא מידתית, תלויה הקשר ונסיבות, ויכולה להתעצם או להיחלש במהלך הזמן. אין זה נכון לתאר את הלגיטימציה כנכס מדיד ומאוחסן, שניתן "להשקיעו" ולהשתמש בו במועד ובהקשר שנחפוץ בהם, על פי תוכנית. הלגיטימציה אינה דומה למלאי דלק לאומי לחירום, למשל, שניתן לשמור לאורך זמן או לווסת את שחרורו בעת משבר. כאשר נסוגה ישראל באופן חד-צדדי מלבנון ומעזה היא צברה לגיטימציה, אך זו הייתה בעלת אופי מתכלה, ויכולת ההישענות עליה הייתה תלויה הקשר. באותה מידה, יש קשר בין קיום תהליך מדיני מוצלח עם הפלסטינים לבין מידת הלגיטימציה הכללית שממנה נהנית ישראל. הלגיטימציה מושפעת מאירועים מקומיים ותקשורתיים, שאינם בהכרח בעלי חשיבות אסטרטגית. תקלה מבצעית שבגללה נפגעים מספר אזרחים כתוצאה משיקול דעת שגוי של דרג זוטור, לדוגמה, יכולה להשפיע באופן לא-פרופורציונאלי על מידת הלגיטימציה הבינלאומית.

הלגיטימציה יכולה ללוש צורה של הסכמה פומבית, רצוי מצד ראשי מדינה או מנהיגות פוליטית בכירה אחרת. במקביל, תיתכן מידה כזו או אחרת של תיאום, אף ללא הסכמה פומבית. ניתן להשיג תיאום כזה כאשר לא קיימת הסכמה, אלא השלמה עם מהלך לא מוסכם. תיאום יכול להיות מינורי כמו מניעת התנגשות מקרית בין שני גורמים צבאיים ידידותיים הפועלים באותה זירה, או אף תיאום בתחומי מודיעין, לוגיסטיקה, רכש ועוד. בנוסף, אפשר שלא יהיה תיאום לפני

יואל גוז'נסקי הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי
רון טירה הוא מחבר המזכר **המאבק על טבע המלחמה**, שראה אור במכון למחקרי ביטחון
לאומי, (אוקטובר 2008), טירה משרת במילואים במחלקת תכנון המערכה של חיל האוויר.

התקיפה, אך יהיה תיאום אחריה. ולבסוף, אפשר שלא יהיו הסכמה פומבית או תיאום, אבל תהיה הבנה שקטה למניעים ולרציונל התקיפה. מידת ההבנה ביחס לפעולה עשויה להשתנות בקרב קהלי יעד שונים. כאמור, ניתן ליהנות מתמיכה גלויה ומוצהרת של דרג מדיני, במיוחד אם היא מובילה לתמיכה מצד דעת הקהל והתקשורת. גם כאן התמונה אינה אחידה, ומהלך שיתואר כלגיטימי על ידי ה'וול'סטריט ג'ורנל', לא בהכרח יתואר כך ב'ניו-יורק טיימס'. ניתן גם ליהנות מתמיכה פומבית מצד נבחרי ציבור שאינם עומדים בראש הרשות המבצעת. כך, למשל, החלטת הסנאט האמריקאי מיום 28 בפברואר 2013, אשר אושרה על ידי ועדת החוץ של הסנאט ביום 17 באפריל 2013 והיא פרי יוזמה של 79 סנאטורים (co-sponsors), מהווה דוגמה סמלית אך חשובה ללגיטימציה מסוג זה. בהחלטה מכיר הסנאט האמריקאי בזכותה של ישראל להישען על טיעון ההגנה העצמית, אם וכאשר תתקוף מתקני גרעין באיראן. עוד קורא הסנאט לממשל לספק לישראל סיוע דיפלומטי, צבאי וכלכלי, במקרה שישראל תיאלץ לממש את זכותה להפעיל כוח למטרות הגנה עצמית כאמור.¹

ממד נוסף, שאינו ציבורי אך חשוב מבחינה אסטרטגית, הוא לגיטימציה בקרב דרגי עבודה מקצועיים בממסדים הביטחוניים במדינות מפתח. גם כאן ייתכנו הבדלי גוון, ודרגי עבודה בפנטגון עשויים להחזיק בדעה שונה מזו של בכירי מחלקת המדינה באשר ללגיטימיות התקיפה. לגיטימציה בקרב דרגי עבודה עשויה ללבוש צורה של הבנה או השלמה, ולא בהכרח של הצדקה או תיאום. היא גם עשויה להשתנות בין התקופה שלפני התקיפה ובין השלמה עמה לאחר שבוצעה, תוך ניסיון משותף להפיק ממנה את המרב, גם אם מלכתחילה התנגדו לה.

מקומה של הלגיטימציה במערכה על הגרעין האיראני

אם תתקוף ישראל באיראן, תהיה למרכיב הלגיטימציה השפעה על תוצאות העימות. כדי לשמר לאורך זמן את ההישגים של תקיפה ישראלית אפשרית נגד תשתיות הגרעין באיראן, ולתרגם מהישג טקטי-פיזי להישג אסטרטגי-מדיני, קיים צורך חיוני במערכה בינלאומית מתמשכת "ביום שאחרי", שתכליתה למנוע מאיראן לשקם את יכולותיה אלו, לאכוף עליה שינוי מדיניות ולהטיל עליה משטר פיקוח ארוך-טווח. כמו כן, בתקופה שלאחר התקיפה יעמדו למבחן יכולות העמידה של הצדדים – מבחינה צבאית, דיפלומטית, פוליטית-פנימית וכלכלית – וליכולות העמידה יש זיקה לתפיסת הלגיטימציה. צד שמהלכיו וכוונותיו נתפסים כלגיטימיים מסוגל להפגין יכולות עמידה גבוהות יותר, בעיקר בהיבטי דיפלומטיה ופוליטיקה פנימית, אך גם בהיבט הצבאי והכלכלי.

אתגר הלגיטימציה פשוט יותר במצבים שבהם ארצות-הברית תומכת בתקיפה, בגלוי או ברמיזה, או כשאייראן נוהגת באופן פרובוקטיבי ובוטה. האתגר מתחדד

והופך רלוונטי מתמיד דווקא בנסיבות שבהן ארצות־הברית מסתייגת מתקיפה, מתעוררת האפשרות הריאלית להגיע להסכם כזה או אחר בין איראן והמערב (מה שמכונה בישראל "הסכם רע"), ואיראן נוהגת בנועם הליכות ובמתק־שפתיים (אך הצנטרפוגות עדיין מסתובבות, תשתיות הגרעין מורחבות ותהליכי פיתוח הנשק (weaponization) מתקדמים). במצב מורכב כזה, האתגר הוא יצירת לגיטימציה ושימורה, ולו באופן חלקי ובקרב קהלי מטרה מוגבלים. במצב כזה ישראל פועלת על פי לוחות זמנים ושיקולים הייחודיים לה, תוך שהיא מקדימה את לוחות הזמנים ואבני הדרך של הקהילה הבינלאומית, ובעיקר של הבית הלבן. הייחודיות הישראלית עשויה להתבטא גם בתפיסת האיום והמחיר הראוי על מנת לנטרלו, כשבראית ישראל האיום חריף יותר ונטרולו מצדיק מחיר גבוה יותר, בהשוואה לראייה של ארצות־הברית ומעצמות המערב.

נסיבות התקיפה

הלגיטימציה לנקוט פעולה צבאית אמורה להיות קשורה יותר בתשתית העובדתית האסטרטגית ופחות בנסיבות המסוימות. עילת הפעולה בראייתה של ישראל היא קיומה של מדיניות איראנית קונקרטיה החותרת לאופציה גרעינית צבאית. אולם, לנסיבות המסוימות שבהן מתרחשת התקיפה יש משמעות, בעיקר בהקשרי הלגיטימציה. ניתן למנות שורה ארוכה של נסיבות רלוונטיות לתפיסת הלגיטימציה של התקיפה, ובהן עמדתה של ארצות־הברית; דרך ההתנהלות האיראנית המשתנה (מהפרובוקציות של הנשיא אחמדינז'אד לנועם ההליכות ומתק־השפתיים של הנשיא רוחאני); מצב שיחות הגרעין והתגבשות הסכם כזה או אחר; מצב הסנקציות; ההתקדמות בפועל של תוכנית הגרעין ובמשתמע ממנה – חוסר היעילות של

הסנקציות והדיפלומטיה; הלגיטימציה הכללית של השחקנים (כמו למשל, הלגיטימציה של ישראל כפועל יוצא מהסוגיה הפלסטינית, ושל איראן כמדינה התומכת בטרור והמעורבת במלחמת האזרחים הסורית); ואף "מצב הרוח" של הקהילה הבינלאומית, שהוכיחה במשבר הנשק הכימי בסוריה רצון עז שלא להגיע לעימות צבאי.

הרצון העז של הקהילה הבינלאומית להימנע מעימותים צבאיים גורם לה לנטות לפרשנות "יונית" של העובדות, כלומר, היא יוצאת מגדרה על מנת לפרש את המציאות בדרך שאינה מחייבת הפעלת כוח צבאי. הלך־רוח זה

הרצון העז של הקהילה הבינלאומית להימנע מעימותים צבאיים גורם לה לנטות לפרשנות "יונית" של העובדות, כלומר לפרש את המציאות בדרך שאינה מחייבת הפעלת כוח צבאי

ניכר היטב בהחלטתו של הפרלמנט הבריטי להתנגד להצטרפות בריטניה לתקיפת סוריה במשבר הנשק הכימי, בהחלטתו של הנשיא אובמה לבקש דיון בקונגרס בקשר לתקיפה בסוריה ובהתנגדותם של חברי קונגרס רבים מכל קצות הקשת

הפוליטית לתקיפה המוצעת, וכן בעובדה שבשורה התחתונה נראה כי מתוך כלל הקהילה הבינלאומית, רק צרפת וטורקיה הביעו רצון מינימאלי להפעיל כוח צבאי אל מול השימוש בנשק כימי בסוריה.

מנקודת מבט זו, הקהילה הבינלאומית נוטה לפרשנות חיובית של מצב שיחות הגרעין והסנקציות והאפקטיביות שלהן, ונטייה זו מתחזקת לאור הטון של הנשיא רוחאני, השונה מאוד מזה של קודמו, ואשר יש שכינו את מהלכיו האחרונים בתואר "מתקפת נחמדות"². פרשנות העובדות בהיבט זה מצדיקה, לכאורה, לכל הפחות מתן זמן נוסף למיציאת תהליכים דיפלומטיים. יתרה מזו, הרצון העז של הקהילה הבינלאומית שלא להגיע לעימות צבאי יוצר מוטיבציה להגיע להסכם כלשהו, גם להסכם "רע" מנקודת מבט ישראלית, דהיינו, הסכם שאינו עומד ברמת הסף שהגדיר ראש ממשלת ישראל: הפסקת העשרת האורניום על אדמת איראן, הוצאת האורניום שכבר הועשר מתחומי איראן, סגירת אתרי התשתית התת־קרקעיים ועצירת המסלול הפלוטוגני.³ אך הסכם "רע" או הסכם חלקי עלול ליצור לישראל בעיה לא־פשוטה במישור הלגיטימציה. במצב שבו המנהיגות האמריקאית רואה הסכם כלשהו כמועיל ומשרת את האינטרסים שלה וסומכת עליו את ידיה, או אפילו על משא־ומתן להסכם המתואר על ידה כתכלית, הצגת תקיפה ישראלית כלגיטימית היא משימה קשה ביותר, אולי בלתי־אפשרית. מנגד, מה שמשחק לטובת ישראל בסוגיית הלגיטימציה הוא העובדה שחרף השיחות, תוכנית הגרעין האיראנית ממשיכה להתקדם בפועל עקב בצד אגודל לעבר יעדה – נשק גרעיני.

מערכה לחיזוק הלגיטימציה

בעוד קהלי היעד של המערכה על הלגיטימציה עשויים לכלול חלקים נרחבים בקהילה הבינלאומית, הרי שעל־מנת לעמוד בהישגי המינימום ניתן למקד את המאמצים במספר מדינות מפתח מערביות ובראשן ארצות־הברית, צרפת, אנגליה וגרמניה. ואכן, משבר הנשק הכימי בסוריה ממחיש כי המעצמות האירופיות אינן רק חשובות כשלעצמן, אלא עמדתן משפיעה גם על המערכת הפוליטית והציבורית בתוך ארצות־הברית עצמה (כמו התנגדותן של הפרלמנט הבריטי לתקיפה) – עובדה השופכת אור חדש על חשיבות מאמצי הלגיטימציה ביחס לאירופה.⁴ מדינות נוספות שותפות להערכה הישראלית בדבר עוצמת האיום האיראני וחוסר התוחלת של התהליך הדיפלומטי והסנקציות – כמו ערב־הסעודית ונסיכויות המפרץ – שגיבוי מצידן (מאחורי דלתות סגורות, כמובן) יכול לתרום ללגיטימציה. אם "מועדון" המדינות המאומות ביותר על ידי איראן יציג עמדה מתואמת ואחידה לפני הממשל האמריקאי, הדבר ודאי יתרום ללגיטימציה של תקיפה ישראלית באיראן.

מאמצי הלגיטימציה צריכים להתמקד בראשי מדינות, בוועדות הרלוונטיות בקונגרס ובסנאט בארצות־הברית ובגופים מקבילים במעצמות המערב, במסד הביטחוני ובקהילת המודיעין, במכוני מחקר ביטחוניים (think tanks), בפרסומים מקצועיים של הממסד הביטחוני, וכן בעיתונים שהקו המערכתי שלהם קשוב יותר לטענותיה של ישראל בנושא זה.

במצב שבו ישראל פועלת חרף התנגדות הדרגים הבכירים בארצות־הברית, היא צריכה לכל הפחות לשטוח בפניהם מראש תזה אסטרטגית מושכלת המסבירה את הפעולה שבפתח. ההישג הנדרש המינימאלי הוא שארצות־הברית תכיר בתזה האסטרטגית כסבירה, גם אם לא תסכים לפעולה שבפתח. על מנת שרעיון אסטרטגי יוכר כמושכל, עליו (1) להתבסס על עובדות מוסכמות, (2) לחתור למטרות ולמצבי סיום המוסכמים על האמריקאים ו־ (3) להציג טיעון המסביר מדוע קיים סיכוי סביר לכך שהפעולה המתוכננת תניב את מימוש המטרות ומצבי הסיום המוסכמים.

חלק מהצגתה של תזה אסטרטגית ישראלית מחייב הצגה של ייחודיות החישובים של ישראל. לדוגמה, הנקודה האחרונה שבה תקיפה ישראלית יכולה עדיין להיות אפקטיבית אינה בהכרח הנקודה שבה תקיפה אמריקאית תהיה אפקטיבית. אפילו בכירים אמריקאיים מבינים שאין זה מובן מאליו למדינה כישראל לעבור את הנקודה האחרונה שבה היא מסוגלת לתקוף בעצמה, ולעמוד נוכח מציאות שבה הביטחון הלאומי הישראלי מועבר לאחריות ארצות־הברית. זהו מיקור־חוך בעייתי מאוד של הטיפול באיומים קיומיים, במיוחד למדינה עם היסטוריה כמו של ישראל. ייחודיות החישובים של ישראל נובעת גם מרמת האיום השונה של

איראן גרעינית עליה ועל ארצות־הברית, ומכאן נובעת גם מידה שונה של נכונות להסתכן על מנת להתמודד עם האיום מצד כל אחת משתי המדינות.

יובהר בהקשר זה ש"מותר" לישראל לנקוט עמדה עצמאית הנוגעת לאינטרסים החיוניים של הביטחון הלאומי שלה, בעיקר כאלה שישראל רואה כקיומיים, אך "אסור" לישראל להפתיע את ארצות־הברית או להונות אותה באשר לכוונותיה. ישראל צריכה להיות "שקופה" לארצות־הברית בהיבט של הכוונה הכללית (לא בהכרח לוח הזמנים המדויק והתוכניות המבצעיות) ובהיבט של הרעיון האסטרטגי. ככל שארצות־הברית תיטה לסמוך את ידיה על הסכם "רע", על ישראל לשטוח את טיעוניה נגד

אפילו בכירים אמריקאיים מבינים שאין זה מובן מאליו למדינה כישראל לעבור את הנקודה האחרונה שבה היא מסוגלת לתקוף בעצמה, ולעמוד נוכח מציאות שבה הביטחון הלאומי הישראלי מועבר לאחריות ארצות־הברית

הסכם כזה ולהיות ברורה וחדה בהתנגדותה לו, כך שלא ניתן יהיה לטעון כלפיה להסכמה המשתמעת מהתנגדות רפה, וכן לתמוך את התנגדותה במידע מודיעיני המצביע על האופן שבו תוכנית הגרעין מתקדמת חרף ההתפתחויות הדיפלומטיות.

חשיפת מידע מודיעיני היא כלי מפתח בעימות המצב הדיפלומטי עם העובדות בשטח, ויש ליצור אופטימיזציה בין הערך הטמון בחשיפתו לצורכי לגיטימציה ומדינאות לבין הצורך בסודיות מטעמים מבצעיים. לאחר התקיפה נוטה איזון זה לעבר חשיפת המידע המודיעיני לצורכי בניית הלגיטימציה של התקיפה, ולפיכך יש להכין מראש את המידע המודיעיני לחשיפה.

במסד הביטחוני האמריקאי קיימת פתיחות לעריכת משחקי מלחמה ולדיון בתוכניות מגירה, ומאחר שאין להוציא מכלל אפשרות פעולה צבאית אמריקאית עתידית, או פעולה ישראלית בהסכמה אמריקאית, יש סיכוי סביר להצלחת ניסיון לנהל שיח עם ארצות-הברית על מצבי סיום ומנגנוני סיום מוסכמים למערכה צבאית היפותטית נגד תוכנית הגרעין האיראנית. שיח כזה עשוי להביא לעיצוב נכון של תוכנית מבצעית ואף לתיאום "ביום שאחרי" – גם אם ארצות-הברית תסתייג מלכתחילה מעצם התקיפה. על הממסד הביטחוני הישראלי לשאוף לעריכת משחקי מלחמה עם ארצות-הברית בנושא האיראני כדבר שבשגרה, ככלי ללימוד הדדי ולפיתוח ההבנה ההדדית. ניתן לחלק את המערכה להשגת הלגיטימציה לשלושה שלבים: מקדים לתקיפה, נלווה לה ושלב מאוחר.

השלב המקדים צריך להתמקד בבניית לגיטימציה באמצעות הבהרת רציונל התקיפה: ראשית, העובדה שחרף הדיפלומטיה, הסנקציות וחויכוי של הנשיא רוחאני, איראן לא נטשה את מדיניותה: חתירה לנשק גרעיני. גם מערך הקווים האדומים שכבר נחצו ומצבי האולטימטום שכבר הופרו מהווים טיעונים חשובים בהבהרת התמונה. שנית, הבהרת הבסיס לפעולה הצבאית כתזה אסטרטגית מושכלת שבבסיסה עובדות מוסכמות, חתירה למטרות ולמצבי סיום מוסכמים והצגת טיעון המסביר מדוע קיים סיכוי סביר לכך שהפעולה המתוכננת תניב את מימוש המטרות ומצבי הסיום המוסכמים. הטיעון הרציונאלי צריך גם להצביע על החולשות שבהסכם חלקי או בהסכם ביניים, ובעיקר על כך שהסכם כזה אינו מביא לנטישת הכוונות והמטרות האיראניות או לפגיעה משמעותית ביכולות האיראניות. שלישית, הבהרת ייחודיות החישוב הישראלי ובמה הוא נבדל מהחישוב האמריקאי, תוך הדגשת הקושי הישראלי להגיע למציאות שבה היא מוותרת על יכולתה לטפל באופן עצמאי באתגר הגרעין האיראני, ועליה להישען באופן בלעדי על השיקולים האמריקאיים ועל התמודדותם בסוגיה זו.

השלב המלווה את התקיפה (קרי, מייד אחריה) צריך לכלול חשיפת מידע מודיעיני רגיש שהיה חיוני לתקיפה והפך רגיש פחות בעקבותיה. מידע מודיעיני זה ישפוך אור חדש על התקיפה, על מניעה ועל מצב ההתקדמות של תוכנית הגרעין האיראנית, ולכן יכול לספק נקודות מבט חדשות לגיטימציה של התקיפה. השלב המאוחר צריך להתמקד בשני נושאים: ראשית, העברת המסר שבין אם התקיפה נעשתה בהסכמה ובין אם לאו, הרי היא מייצרת הזדמנויות חיוניות שאסור

להחמיץ אותן. כמו כן, בשלב זה יש להתמקד בצמצום הנזק לישראל – שעשוי לבוא לידי ביטוי בדרכים שונות – החל מהצעות שתצטרף אף היא לאמנה למניעת הפצת נשק גרעיני (NPT), דרך הצעות לענישת ישראל ועד לסכנה שביצירת נרטיב שלפיו ישראל שוב גוררת את ארצות-הברית למלחמה שהאחרונה אינה רוצה בה (בדומה לנרטיב המוטעה בקשר למלחמה בעיראק, הרווח בחוגים מסוימים בארצות-הברית). המערכה צריכה לעסוק – הן בשלב המקדים לתקיפה והן בשלב המאוחר – בראייה של הכנת זירת המלחמה למאמץ המדיני כלפי הגרעין האיראני ולכלול, למשל, מהלכים כלפי הפלסטינים וטורקיה.

לגיטימציה "כללית"

הלגיטימציה של כל תקיפה אפשרית אינה קשורה רק בתשתית העובדתית האסטרטגית ובנסיבות, אלא גם בלגיטימציה הכללית של השחקנים. כך, למשל, הלגיטימציה הכללית של איראן נמוכה, והיא נתפסת בארצות-הברית מאז שנת 1979 כמדינה עוינת התומכת בטרור. פעולותיה של איראן בשנים האחרונות – מעיראק, דרך לבנון, בחריין, תימן, קרן-אפריקה ועד למעורבותה במלחמת האזרחים הסורית – כולן פגעו בלגיטימציה הכללית שלה. מנגד, בחירתו של הנשיא רוחאני ו"מתקפת הנחמדות" שלו עשויות להוות סימן לשינוי מגמה בהקשר זה. ישראל צריכה לפיכך להמשיך לפעול בעניין זה, ולהדגיש את מעורבותה המתמשכת של איראן בליבוי מלחמות אזרחים, באלימות ובטרור בינלאומי, גם בשעה שהנשיא רוחאני מחייך.

שאלה אחרת היא הלגיטימציה הכללית של ישראל. ממשלות ישראל דחו את רעיון הזיקה (linkage) בין אתגר הגרעין האיראני לבין פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

במקביל, קיים הטיעון שבו אוחזים רבים בארצות-הברית ובקהילה הבינלאומית (שגם הוא עדיין טעון הוכחה), כי התקדמות לעבר הסדר מדיני בין ישראל לפלסטינים תקל את יישום המדיניות האמריקאית בעולם הערבי בכלל ומול איראן בפרט.⁵ יצירת קשר לכיוון זה או אחר בין התהליך המדיני מול הפלסטינים לבין המאמץ למנוע מאיראן יכולת גרעינית צבאית עלולה, במקרים מסוימים, לסכן את ישראל. יתרה מזו, יש להפריד בין הדיפלומטיה

במציאות הפוליטית שבה ישראל פועלת, התקדמות מדודה לעבר הסדר מדיני בין ישראל לפלסטינים תעניק יותר לגיטימציה בינלאומית לישראל

הפומבית ובין ההתנהלות האמיתית מאחורי הקלעים. וכפי שנחשף במסמכי WikiLeaks למשל, המנהיגות הערבית חרדה מהנושא האיראני הרבה יותר מהיותה מוטרתת מהנושא הפלסטיני.⁶

אולם, חרף הנתק בין תוכנית הגרעין האיראנית לבין הנושא הפלסטיני, הרי במציאות הפוליטית שבה ישראל פועלת, התקדמות מדודה לעבר הסדר מדיני בין

ישראל לפלסטינים תעניק יותר לגיטימציה בינלאומית לישראל. מלבד היתרונות שיש במשא־זמתן כשלעצמו, תהליך מדיני אותנטי עשוי לשנות את הדימוי של ישראל כסרבנית שלום, "להנמיך את הלהבות" ולרסן תגובות אפשריות שליליות של כל פעולה עצמאית ישראלית מול איראן, בעיקר במרחב הערבי והסוני אך גם בקהילה הבינלאומית, כלפי ישראל. יוזמה מדינית מול הפלסטינים היא דרך לצבירת הון פוליטי על ידי ישראל, שניתן להשקיעו בזירות אחרות, בעיקר אם המשא־זמתן ייתפס כתכליתי וכמנוהל בתום־לב לשם חתירה להסדר.

סיכום

בנסיבות הקיימות בעת הזו, אין לגיטימציה לתקיפה ישראלית באיראן. יתרה מכך, הסכמה בינלאומית בנושא הנדון לעולם לא תהיה מלאה בשל שורה של תנאים ונסיבות, חלקם אינם בתכולת מאמר זה, והקשורים בין השאר למבנה הרב־קוטבי המתעצב של הקהילה הבינלאומית, למצב הכלכלה העולמית (בעיקר, אך לא רק, בתלות בשוק האנרגיה ובהתקדמותה של ארצות־הברית לעצמאות אנרגטית), להלך־הרוח העולמי כפי שהשתקף רק לאחרונה במשבר הנשק הכימי בסוריה, למעמדה הכללי הבינלאומי של ישראל ולאופי הפעולה הנדונה.

המטרה של המערכה היא, כמובן, השגת מרב הלגיטימציה האפשרית, אך הישג המינימום שלה הוא השגת הבנה לתקיפה, גם אם לא השגת הסכמה לה, לצד מידה מסוימת של תיאום מודיעיני, טכני ולוגיסטי. ישראל חייבת לפעול לצבירת לגיטימציה ולשימורה – בעיקר בקרב קהלי מטרה חיוניים – אך לגיטימציה בינלאומית לפעולה צבאית ישראלית היא רק אחד מהשיקולים לקיומה, ולא המוביל ביניהם. שיקול הלגיטימציה מחייב סבלנות ומתן משקל יתר לחלק מה"שעונים" האיטיים יותר (כדיפלומטיה וסנקציות), אך שיקולים אסטרטגיים, מודיעיניים ואף מבצעיים עשויים לכייל את המטרונום דווקא לפי הקצב של ה"שעונים" המהירים יותר. ואכן, ברוח זו אמר ראש הממשלה, בנימין נתניהו, כי לא ימתין עם תקיפת איראן עד ש"יהיה מאוחר מדי".⁷

אולם, יש שורה של משתנים שעשויים לתרום להבנה ואף לתמיכה מסוימת בהפעלת כוח נגד מתקני הגרעין של איראן. בעיקר, העובדה הבלתי־מעוררת שחרף הדיפלומטיה, הסנקציות והלך־הרוח החייכני של הנשיא רוחאני, בעת כתיבת שורות אלה הצנטרופוגות ממשיות להסתובב, איראן ממשיכה להעשיר אורניום ולהחזיק במאות קילוגרמים של אורניום מועשר, היא ממשיכה להרחיב את תשתיות הגרעין, לרבות בקום ובמסלול הפלוטוגני, ממשיכה בפיתוח

התנעת מהלך מדיני משלים לתקיפה, היא צעד שישראל תתקשה להצליח בו ללא הכרה בינלאומית בכך שהתקיפה היא מוצא אחרון, וכי ישראל התחשבה באינטרסים של ארצות־הברית והקהילה הבינלאומית

טכנולוגיות נשק גרעיני וכן בפיתוח טילים המסוגלים לשאת ראש קרבי גרעיני. במצב שבו ישראל מצליחה להציף עובדות אלה בשיח הבינלאומי או לפחות בממסד הביטחוני האמריקאי והאירופי, ואף במצב שבו הסנקציות והתהליך הדיפלומטי מתקדמים, אך מבלי להסיט את איראן ממסלול ההתגרענות הביטבי מטרות סופיות ויכולות, עלולה איראן לזכות במרחב תמרון לא־מבוטל.

התנעת מהלך מדיני משלים לתקיפה היא צעד שישראל תתקשה להצליח בו ללא הכרה בינלאומית בכך שהתקיפה היא מוצא אחרון, וכי היא התחשבה באינטרסים של ארצות־הברית והקהילה הבינלאומית. יחד עם זאת, מדינאות היא תחום פרגמטי וסתגלני מאוד, ולעיתים נטייתה לבצע חישוב מחדש בנסיבות חדשות חזקה יותר מנטייתה לדבוק בחשבונות העבר (ואפילו העבר הקרוב). כלומר, גם אם ישראל תתקוף ללא הסכמה אמריקאית, אפשר שביום שלאחר התקיפה תתמקד ארצות־הברית בחישוב מחדש של האינטרסים שלה, ובכך שהאינטרס הקר והמחושב שלה מחייב אותה לפעול למיצוי יתרונות התקיפה.

הערות

- 1 Menendez Press Office, 'Senate Foreign Relations Committee Unanimously Passes Resolution Supporting Full Implementation of Iran Sanctions and Reaffirms Support for Israel's Right to Self-Defense,' *United States Senate Committee on Foreign Relations*, 17 April 2013. See also 'Strongly supporting the full implementation of United States and international sanctions on Iran and urging the President to continue to strengthen enforcement of sanctions legislation,' Senate Res. 65, 113th Cong., 1st sess. (February 28, 2013).
- 2 Michael Martinez, "Iran president brings 'charm offensive' to U.N., but will Obama buy it?," CNN. September 24, 2013, <http://edition.cnn.com/2013/09/23/world/us-iran-relations/>
- 3 Mark Mandler, "Netanyahu Is Said to View Iran Deal as a Possible Trap", *The New York Times*, September 22, 2013, http://www.nytimes.com/2013/09/23/world/middleeast/netanyahu-is-said-to-view-iran-deal-as-a-possible-trap.html?_r=0
- 4 PM Netanyahu holds series of interviews with the European media, October, 10, 2013, <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Events/Pages/eventinter101013.aspx>
- 5 Gen. James N. Mattis (Ret.), Former Commander, U.S. Central Command, *Aspen Forum*, July 20, 2013, <http://aspensecurityforum.org/live>
- 6 "Fears of nuclear Iran", *The New York Times*, November, 28 2010, <http://www.nytimes.com/interactive/2010/11/28/world/20101128-iran-leaders.html>
- 7 "Netanyahu: Israel 'won't wait until it's too late' to act against Iran", CBS News, July 14, 2013, <http://www.cbsnews.com/video/watch/?id=50150870n>

המסלול המקביל של איראן ליכולת גרעינית צבאית

אפרים אסכולאי

הקדמה: יסודות ייצור פלוטוניום (ראו מילון המונחים בסוף)

שלב ראשון – ההקרנה של אורניום בכור

בניגוד לאורניום, פלוטוניום אינו יסוד שנמצא בטבע, ובדרך כלל הוא מיוצר בכורים גרעיניים. כתוצאה מתהליך בסיסי של "ביקוע" (fission) אורניום 235, גרעין האורניום ש"נפגע" (hit) בחלקיק הידוע כ"נויטרון" מתפרק לשניים-שלושה גרעינים (הידועים כמוצרי ביקוע), פולט שניים-שלושה נויטרונים ומשחרר כמות משמעותית של אנרגיה. הנויטרונים שנפלטים בזמן הביקוע (בתהליך מבוקר) משמשים בכור למטרה כפולה: הם יכולים – לאחר אובדן חלק מהאנרגיה שלהם בשל מְאָט (moderator) – לפגוע בגרעין אורניום 235 נוסף, ובכך מתאפשר רצף של תהליך הביקוע הידוע כ"תגובת שרשרת", או שהם יכולים לפגוע בגרעין של צורה אחרת (שנקראת "איזוטופ") של אורניום – אורניום 238. במקרה זה, גרעין האורניום 238 יהפוך בסופו של דבר לגרעין חדש לחלוטין – פלוטוניום 239. חומר זה גם הוא בקיע כמו אורניום 235, וניתן לייצר ממנו פצצת פלוטוניום. האנרגיה שנפלטת, אם מדובר בתהליך מבוקר, יכולה לשמש מקור לייצור חשמל, למשל. אם התהליך אינו מבוקר, יכולה להתרחש התפוצצות. הגרעינים שנוצרו בביקוע הם בעיקר רדיואקטיביים, והם נקראים בדרך כלל "פסולת רדיואקטיבית".

האורניום שנמצא בטבע מורכב בעיקר מאורניום 238 (כ-99.3%) ואורניום 235 (כ-0.7%). ברוב תחנות הכוח הגרעיניות משתמשים בדלק מאורניום מועשר במרכיב 235, בהפחתה בהתאמה של מרכיב 238. אורניום טבעי הוא דלק מועדף לכורים גרעיניים שמתוכננים לייצור פלוטוניום. כורי אורניום טבעי, בגלל תכונות מסוימות, חייבים לכלול מים כבדים או גרפיט שיפעלו כמאטים (moderators) – חומרים אלה דרושים על מנת להאט את הנויטרונים בכורים. לעומת זאת, כאשר

ד"ר אפרים אסכולאי הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

משתמשים באורניום מועשר, למשל בתחנות כוח גרעיניות לייצור חשמל, מים קלים (מים רגילים) יכולים לשמש מאטים, וכך נעשה בדרך כלל. פלוטוניום 239 הוא המרכיב המועדף לייצור נשק גרעיני. אולם, בזמן הייצור שלו במהלך פעולת הכור נוצרות צורות אחרות (איזוטופים) של פלוטוניום, בראש ובראשונה פלוטוניום 240. אלא שאיזוטופ זה אינו רצוי, משום שהוא יכול לגרום בנשק גרעיני להתפוצצות מוקדמת מדי, שלא בתזמון הנכון, שתפוקתה נמוכה הרבה יותר מהמתוכנן, או אפילו זניחה. כמות האיזוטופ שנוצרת גדלה ככל שזמן ההקרנה ממושך יותר. לפיכך, משטר הייצור הופך להיות מאזן בין הרצון לייצר יותר פלוטוניום, לבין השאיפה לקבל כמות יחסית נמוכה ככל האפשר של פלוטוניום 240.

שלב שני – ההפרדה של פלוטוניום מדלק מוקרן בכור

לאחר סיום הקרנת הדלק בהתאם לתכנון, יש להוציא את הדלק מהכור ולעבד אותו בתהליך כימי, על מנת להפריד את הפלוטוניום מהמרכיבים האחרים שלו. אלא שדלק מוקרן זה הוא רדיואקטיבי ברמה גבוהה מאוד וכדי לאפשר טיפול בדלק בבטיחות יחסית יש "לקרר" אותו. בשל המאפיינים של רדיואקטיביות אפשר להשיג זאת רק על ידי המתנה – לתת לרדיואקטיביות זמן ל"דעיכה", כלומר, הפחתת רמת הפעילות שלה. לפיכך הדלק המוקרן מאוחסן, לאחר שהוא מוצא מהכור, בבריכת מים מקוררת למשך זמן רב, עד שהרדיואקטיביות שלו מגיעה לרמה שנקבעה, שלאחריה ניתן לעבד אותו בבטיחות יחסית.

בשל הרמה השירית הגבוהה של הרדיואקטיביות, מתנהלת פעילות ה"הפרדה" (reprocessing) במתקן נפרד עם מיגון מתאים מפני קרינה, ועם יכולות טיפול ושליטה מרחוק. שלבי התהליך הם אלה: הסרת מעטפת הדלק; הרחקת הפסולת הרדיואקטיבית; הפרדת הפלוטוניום מהאורניום.

שלב שלישי – עיבוד הפלוטוניום לליבה של נשק גרעיני

פלוטוניום הוא מתכת בעלת רמת רעילות גבוהה מאוד ודליקה במיוחד (נוטה לבעירה ספונטנית), הניצתת במגע עם האוויר. לכן יש לנקוט אמצעי בטיחות בשעת הטיפול בה: יש לטפל בה בתיבות כפפות (glove-boxes) מיוחדות המכילות גז אינרטי (אדיש), למניעת זיהום חיצוני ובעירה. תמיסת הפלוטוניום הנוזלי שמיוצרת בתהליך העיבוד הופכת למתכת שבתורה, מותכת ומעובדת בעיבוד מכני, לכדורים. בשלב זה אפשר להכניס את הכדורים למנגנון הכולל חומר נפץ, ובאמצעותם להפוך אותו למתקן נפץ גרעיני. יש לנקוט צעדי זהירות מיוחדים בזמן עיבוד הפלוטוניום, כדי למנוע "קריטיקליות" – נקודה שממנה תפתח תגובת שרשרת. אם כמות היסוד הבקיע גדולה מדי, יכולה להתרחש שרשרת בקיע ספונטנית בלתי מבוקרת. זהו סיכון הקיים בטיפול בחומרים הבקיעים – פלוטוניום

ואורניום מועשר. ההיסטוריה של חומרים בקיעים גדושה בתאונות קריטיקליות עקב חוסר זהירות, וכמה מהן הסתיימו במותם של עובדים ובהרס מתקני ייצור.

הפוטנציאל של תוכנית הכור האיראני

הכור האיראני IR-40

פחות משנה לאחר פרסום המידע בדבר בניית מתקן לייצור מים כבדים, הודיעה איראן לסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) שהיא מתכננת לבנות כור מים כבדים ואורניום טבעי באראק. הוא תוכנן להיות כור של 40 מגה-ואט שסימנו IR-40, ומוקדש למחקר ולייצור איזוטופים למטרות מסחריות.¹ מהמפרטים הידועים והמשוערים של כור זה עולה שהתכנון שלו מיוחד, המשלב כמה מאפיינים מוכרים של תכנון כורים, בעיקר רוסיים, וכמה מאפיינים שהם ייחודיים לכור הזה.² מתצלומים איראניים של הדלק הגרעיני המיועד לשימוש ב-IR-40 וממידע נוסף שסיפקו האיראנים ניתן להסיק שמבנה הדלק הגרעיני הבסיסי דומה לדלק של תחנות הכוח הגרעיניות מטיפוס RBMK שיוצרו על ידי הסובייטים (אחד מכורים אלה התפוצץ באסון צ'רנוביל הידוע ב-1986).³ הדלק עצמו מורכב מגלילונים עשויים מאורניום דיאוקסיד שמוכנסים לשפופרות עשויות זירקלוי (Zircaloy). 18 שפופרות כאלו מוכנסות ל"אשכול" דלק.⁴ מעריכים שכ-150 אשכולות דלק ירכיבו את ליבת הכור. היות שמערך דלק זה אינו הבחירה הטבעית לכור מים כבדים, מעריכים שהתכנון הרוסי הועתק לשם הנוחות, והבחירה באורניום דיאוקסיד לגלילונים נעשתה בשל הדמיון שלהם לדלק בכור בבושהר (למרות שהדלק בבושהר מכיל אורניום מועשר בדרגה נמוכה), כדי שלא יהיה צורך שונה בתכנון וייצור דלק באיראן. בשל חלק מאותן בחירות, מבנה הכור המתוכנן אינו אופטימלי לייצור פלוטוניום, אבל הן מפשטות את הבנייה.

מה יוכל לייצר כור זה לכשיופעל? כ'כלל אצבע' ניתן להעריך שכור מים כבדים ואורניום טבעי ייצר ביום אחד בערך גרם אחד של פלוטוניום לכל מגה-ואט של הספק. לפיכך, כור של 40 מגה-ואט ייצר כשמונה קילוגרם פלוטוניום ב-200 ימים.⁵ כאשר מתכננים את משטר ההקרנה של הכור נכנסים שיקולים נוספים: היחס של פלוטוניום 240 ל-239, הבזבוז הניכר של אורניום כאשר רוצים יחס פלוטוניום 240 ל-239 נמוך יותר, ומשך הזמן הנוסף כאשר פריקה של דלק מוקרן וטעינה של דלק חדש מבוצעת במקרה זה לעתים קרובות.

יחס משקלי של 2% פלוטוניום 240 ל-239 נחשב ל"דרגת נשק מעולה" ("super weapons grade"). יחס זה מושג כאשר דלק גרעיני מוקרן במשך שלושה חודשים, ואז מורחק מליבת הכור. לייצור יחס של 6% שנחשב ל"דרגת נשק" יש צורך בתשעה חודשים בערך של הקרנה, ולכן מופחת מספר הפעמים של פריקה/טעינה,

אבל גדלים הסיכויים של פיצוץ גרעיני לפני הזמן כאשר משתמשים בפלוטוניום זה במתקן נפץ גרעיני. במקרה של הקרנה ממושכת אפשר לחסוך הרבה אורניום, וזה יכול להיות שיקול לגבי איראן – מדינה שיש לה מאגרים מעטים בלבד של אורניום.

מתקנים נוספים

על מנת להשתמש בפלוטוניום שמיוצר על ידי הכור IR-40 יידרשו הן מפעל הפרדה והן מתקנים מטלורגיים. עד כה, בהתבסס על מידע ממקורות גלויים, לא ידוע דבר על קיום מתקנים נוספים באיראן לייצור ליבות עבור מתקני נפץ גרעיניים מבוססי פלוטוניום. לאחר ההקרנה והעברת הדלק מהכור, השלב הבא בתהליך הוא אחסון ביניים של הדלק בקירו. אפשר לעשות זאת במתקן הכור עצמו, וכך להפחית את הצורך בשינוע דלק בעל רדיואקטיביות גבוהה עד שהדבר נדרש. כאשר הרשויות יחשבו שהגיע הזמן להעברת הדלק, יהיה צורך במיגון כבד מקרינה ובסבבי העברה רבים של החומרים הממוגנים על מנת להעביר מטען שלם של דלק מוקרן של הכור לאתר אחר. אחסון ביניים זה יכול להתבצע במפעל ההפרדה או באתר נפרד, ולכן יהיה צורך בהעברה נוספת כאשר הדלק יהיה מוכן להפרדה.

פעילות ההפרדה היא "מלוכלכת". אם מעבדים מוקדם מדי, הפסולת הרדיואקטיבית תכלול מרכיבים גזיים רבים שישתחררו כפי הנראה לאטמוספירה, ויהפכו לסיכון סביבתי. ככל שהעיבוד מושהה, הסיכון יהיה נמוך יותר. מפעל הפרדה הוא גדול יחסית. לכן, אם מפעל כזה ייבנה באיראן קשה יהיה להסתיר אותו, והפעלתו תהיה קלה יותר לגילוי מאשר מתקן להעשרת אורניום.

השלב האחרון בייצור ליבת נפץ גרעיני מבוססת פלוטוניום יתבצע במתקנים מטלורגיים בעלי התמחות ספציפית מאוד, אבל קטנים הרבה יותר בממדיהם מאשר שני המתקנים שהוזכרו קודם. מעבדות אלה אינן צריכות להימצא בקרבת מקום למפעל ההפרדה, וניתן להקים אותן במקביל למפעל זה.

הערכה ללוח הזמנים האפשרי של איראן לייצור ליבת נפץ גרעינית מפלוטוניום

בדו"ח התקופתי של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) ממאי 2013 למועצת המנהלים שלה ולמועצת הביטחון נאמר שאיראן אישרה את לוח הזמנים להפעלה מבצעית של כור IR-40 כדלקמן: "שלב I – טרום-הפעלה ברבעון הרביעי של 2013 (שימוש באשכולות דלק מדומה ובמים קלים); שלב 2 – הפעלה ברבעון הראשון של 2014 (שימוש באשכולות דלק אמיתיים ובמים כבדים); צפוי שהכור יופעל במשך הרבעון השלישי של 2014.⁶ אם המידע מאיראן, שנזכר כאן, הוא אכן כפי שהוא נראה, ואם הכול יתנהל כהלכה מבחינת איראן בהפעלה המבצעית ובתפעול הכור, התאריך המוקדם ביותר שבו איראן יכולה לצפות להשלמת ייצור

ראשון של פלוטוניום הוא מתישהו באביב 2015. אם איראן רוצה לשמר יחס פלוטוניום של 2% היא תזדקק לשלושה מחזורים מלאים בני 90 ימי הקרנה לכל מחזור, בנוסף לזמן טעינה/פריקה שיכול להימשך כמה שבועות, וכך יוארך משך הזמן לייצור פלוטוניום לליבת מתקן נפץ גרעיני אחד לשנה אחת בערך. אפשר גם להביא בחשבון פעולה ראשונה מתמשכת של הכור לאחר ההפעלה המבצעית, משום שיש לבחון אותו בכל השלבים של העליה בהספק שלו, לרבות תפעול במלוא ההספק. התהליך המתואר כאן יביא להשלמת הייצור של הפלוטוניום הראשונה בכור, לקראת סוף 2015. יצוין כי דו"ח סבא"א מסוף אוגוסט 2013 כלל הודעה של איראן בדבר דחייה אפשרית בלוח הזמנים להקמת הכור.⁷

אם מביאים בחשבון תקופת קירור מינימלית של 180 יום לפני שניתן יהיה לעבד את הדלק המוקרן, עלינו לחשב את התחלת העיבוד או מרגע השלמת 90 ימי ההקרנה הראשונים במקרה שהיחס הוא 2%, או מהשלמת 200 ימים של ייצור שמונת הקילוגרמים הראשונים – פער של יותר משלושה חודשים.

עלינו להניח תוכנית אופטימלית לשתי הפעולות, ההקרנה והעיבוד, כך שמשך זמן העיבוד יהיה בסדר גודל של זמן ההקרנה, כדי שמשך הזמן של תהליך אחד לא יהיה שונה משמעותית מהאחר, ולשלול אפשרות של יצירת צוואר בקבוק. מכאן נובעת הערכת זמן העיבוד ב־200 יום, לשמונת הקילוגרמים הראשונים. אם תפוקת מפעל ההפרדה תהיה גבוהה יותר מהאופטימום, יתקצר לוח הזמנים לחלופות מסוימות.

קשה לעשות סימולציה לעיבוד הפלוטוניום לליבה גרעינית שתשמש במתקן נפץ. אורניום מועשר בדרגה גבוהה (HEU) דומה בכל התכונות המכניות, הכימיות והמטלורגיות לאורניום טבעי. לכן, ניתן לעשות סימולציה של כל ההכנות לייצור ראש נפץ גרעיני מאורניום מועשר בדרגה גבוהה, כולל הייצור של ראש נפץ "דמה", עם אורניום טבעי. על כן, אם יש ברשותה של איראן כמות מספקת של אורניום מועשר בדרגה גבוהה ונעשו כבר כל ההכנות, היא יכולה לייצר ראש נפץ גרעיני ללא כל דיחוי, בזמן קצר ביותר. אולם, אין זה כך כשמדובר בפלוטוניום. קשה לדמות את החומר הזה בשל הרעילות הגבוהה שלו והתלקחותו המהירה. על איראן יהיה להמתין לכמות ראשונית מספקת של פלוטוניום, כדי שתוכל להתמחות בעיבוד לליבה ראשונה עבור מתקן נפץ גרעיני. הדבר אמנם נתון לוויכוח, אבל יש להניח שיעברו שישה חודשים לפחות עד השלמת משימה זו.⁸

טבלה I מסכמת את הערכות הזמן להשלמת ליבת פלוטוניום אחת למתקן נפץ גרעיני, בתרחישים שונים.

טבלה I. הערכות לוח הזמנים במסלול הפלוטוניום

המוצר פעילויות	2% פלוטוניום 240 / 239	ייצור 8 קילוגרם של פלוטוניום	6% פלוטוניום 240 / 239
התחלת ההקרנה	סוף 2014	סוף 2014	סוף 2014
סיום האצווה הראשונה של ההקרנה	90 יום	200 יום	270 יום
תקופת הקירור	180 יום	180 יום	180 יום
עיבוד האצווה הראשונה של ההקרנה *	90 יום	200 יום	270 יום
סיום 8 הקילוגרמים הראשונים **	180 יום	ללא תוספת זמן	ללא תוספת זמן
סיום העיבוד המטלורגי	180 יום	180 יום	180 יום
תאריך משוער לסיום ליבת הפלוטוניום הראשונה	סוף 2016	תחילת 2017	סוף 2017

* בהנחה שמפעל ההפרדה יהיה מוכן
** מסוף תקופת הקירור הראשונה

תחנת הכוח הגרעינית בבושהר

כורים של תחנות כוח גרעיניות המתודלקים באורניום מייצרים פלוטוניום גם אם הם מועשרים לדרגת העשרה נמוכה. אחד המאפיינים של כורים אלה הוא שהדלק מוקרן למשך תקופת זמן ארוכה מאוד וברמות הקרנה גבוהות מאוד לשם ייצור יעיל של חשמל. בכורים אלה יחס פלוטוניום 240 ל-239 (מוגדר כ"פלוטוניום ברמת כור") גבוה הרבה יותר מהיחס הישים לייצור נשק גרעיני. לכן, על פניו, הכור בתחנת הכוח הגרעינית בבושהר אינו מהווה איום של הפצת נשק גרעיני. עם זאת, יש לסייג קביעה זו. אם ירצו בכך, יוכלו להפעיל את כור תחנת הכוח בבושהר למשך זמן קצר (שבועות או חודשים ספורים) אולי בהספק נמוך, ואז כל הדלק או חלק ממנו יועבר ממנו ויעובד. בדרך זו, יחס פלוטוניום 240 ל-239 יישאר בדרגות של התאמה לנשק גרעיני. תועלת נוספת תהיה בכך שכמות הפלוטוניום שתיוצר כך באצווה אחת תהיה ניכרת, בשל הכמות הגדולה של האורניום המוקרן. יש להודות שזוהי דרך ביצוע גמלונית, ולו גם משום שהדלק שייך לרוסיה ויש התחייבות להחזיר לה אותו, אבל האם ניתן לבטוח באיראן שתעמוד בהתחייבותיה בכל תנאי שהוא?

הרציונל לפיתוח מסלול הפלוטוניום

רוב המדינות שיצאו לדרך עם תוכנית צבאית לנשק גרעיני עשו זאת תחילה במסלול אחד, או באורניום מועשר בדרגה גבוהה או עם פלוטוניום, ואחר כך המשיכו לפעול להשגת יכולת גרעינית צבאית בשני המסלולים. חמש המדינות בעלות נשק גרעיני עשו זאת, וזה גם נכון לגבי הודו, פקיסטן, עיראק, וכן לצפון־קוריאה. למרות שקשה יותר לייצר פלוטוניום, יש לו יתרונות מסוימים, בעיקר הכמויות הקטנות יותר של פלוטוניום הדרוש על מנת לייצר פיצוץ גרעיני בתפוקה דומה, וכתוצאה מכך, ראש נפץ קל יותר. הדבר משתקף בכמות חומר הנפץ בראש הטיל, לדוגמה, ובמרחק שהוא יכול להגיע אליו עם ראש נפץ מפלוטוניום, בהשוואה לראש נפץ מאורניום מועשר.

לפלוטוניום יש מגבלות נוספות, מלבד היותו קשה יותר להשגה: הפלוטוניום פולט יותר קרינה מאשר אורניום מועשר, קשה יותר להכיל את התהליך, וכך הפליטה של חומרים רדיואקטיביים לסביבה מאפשרת לגלות את הפעילות בנקל. כמו כן, בשל שלבי ההפעלה הנרחבים, מסלול זה רגיש יותר לפיקוח מודיעיני חיצוני.

דיון ומסקנות

תוכנית לפיתוח ולייצור מקומי של חומרי נפץ גרעיניים לעולם אינה קצרת־מועד. מועצת הביטחון של האו"ם צדקה כאשר הקפידה להדגיש בעקביות את העובדה שאיראן מפתחת לא רק את מסלול העשרת האורניום שלה לכיוון נשק גרעיני פוטנציאלי, אלא גם פנתה למסלול לפיתוח פוטנציאלי של פלוטוניום. איראן אמנם עומדת על כך שהכור IR-40 שלה הוא חלק מתוכנית גרעין לצורכי שלום, אך

הבחירה של כור אורניום טבעי ומים כבדים אינה טבעית. איראן מכריזה שהכוונה שלה היא להשתמש בכור הזה לייצור רדיואיזוטופים. הכור הגרעיני האיראני למחקר בטהראן (TNRC) שבחלקו מתודלק בדלק גרעיני של אורניום המועשר בדרגה של 20% מייצור מקומי, מייצר איזוטופים לשימוש רפואי. כשמסתכלים על הכור IR-40 כשלעצמו, יש היגיון כלשהו בבנייתו. עם זאת, במסגרת התמונה הכוללת של הפרויקט הגרעיני של איראן, אי אפשר להתעלם מהפוטנציאל המפחיד של כור זה. רוב אומות העולם אינן רואות צורך לייצר, ואכן אינן מייצרות רדיואיזוטופים רפואיים ותעשייתיים עבור עצמן, אלא קוננות אותם בשוק העולמי החופשי.

מועצת הביטחון של האו"ם הקפידה להדגיש בעקביות את העובדה שאיראן מפתחת לא רק את מסלול העשרת האורניום שלה לכיוון נשק גרעיני פוטנציאלי, אלא גם פנתה למסלול לפיתוח פוטנציאלי של פלוטוניום

סוגיה שאי אפשר לענות עליה באופן חד־משמעי היא משך הזמן הנחוץ לבניית מפעל ההפרדה. יש תשובות רבות לשאלה זו. דו"ח של GAO US מ־1978 לא יכול

היה להגיע להסכמה על ההערכות (של לוחות הזמנים), והוא מביא כמה הערכות שונות של כמה מכונים, שנעות ממספר חודשים לשנתיים.⁹ רבות מההערכות במקרה של איראן תלויות בזמינות של חומרים וציוד. עשויה להיות גם תלות רבה בזמינות של תכנון מפורט של מתקן זה. הערכות משך הזמן של הפרויקט האיראני במאמר זה אינן מדויקות. דברים רבים שאינם ידועים בעת הזו יכולים להסיט את לשון המאזניים לכאן או לכאן. עם זאת, הערכות אלו משמשות קווים מנחים לתרחישים שאינם פסימיים ואינם אופטימיים, אבל אפשר לראות בהן נקודת אמצע עבור מקבלי ההחלטות.

עד כה נדונה ההתקדמות לעבר ליבת פלוטוניום הראשונה. אין שום ספק שאם איראן תייצר את הליבה הראשונה שלה, זה לא יספיק לשימוש מעשי כלשהו. אמנם, ניתן להעלות טיעונים ביחס למספר המינימלי של ראשי נפץ (ליבות) שאיראן תרצה, אולם סביר להניח שאם תהיה לאיראן היכולת, היא תנסה לצבור ראשי נפץ רבים ככל האפשר ובזמן הקצר ביותר. גורם אחד שיש להביא בחשבון הוא כמות הפלוטוניום הנדרשת עבור נשק ביקוע. ההערכה היא שעבור תפוקה המקבילה לעשרה קילוטון של TNT יהיה צורך בכמות של שלושה עד חמישה קילוגרם, בתלות ביכולת הטכנולוגית של מפתחי הנשק.¹⁰ לפיכך, איראן יכולה לייצר, בהמשך לליבה הראשונה, שתיים או שלוש ליבות בשנה.

אין להתעלם מההיסטוריה של פעולות צבאיות נגד כורים גרעיניים. בדרך כלל מקובל לחשוב שברגע שפור מגיע ל"קריטיקליות" הוא נכנס ל"אזור החסינות", ולאחר מכן הוא בעצם חסין למתקפות. הדבר נובע מהתוצאות הסביבתיות האפשריות של שחרור חומר רדיואקטיבי, כפי שראינו בתאונות בצ'רנוביל ובפוקושימה. אין ספק שפור קטן בהרבה וזמן הקרנה קצר מאוד יגרמו נזק מצומצם במידה רבה, אך עדיין, זוהי עמדה שמקובלת בקהילה הבינלאומית. איראן יכולה לזרז את הופעת אזור החסינות על ידי דילוג על השלב הראשון של הפעלה, להתחיל מיד עם דלק אורניום ומים כבדים, ולהפעיל את הכור. אמנם, הדבר נוגד את התחייבותה כלפי סבא"א, אך הרווח שהיא תפיק מכך יהיה משמעותי.

איראן ממשיכה, לאט אבל בבטחה, לעבר השגת יכולת ייצור פלוטוניום למטרות צבאיות

לסיכום, איראן ממשיכה, לאט אבל בבטחה, לעבר השגת יכולת ייצור פלוטוניום למטרות צבאיות. למרות שכמה מרכיבים חשובים לא אותרו עדיין, אין ספק שאיראן מסוגלת להשיג את המרכיבים הללו. בכל הסכם עם איראן הנוגע לפרויקט הגרעיני, אם יושג הסכם כזה, מסלול הפלוטוניום צריך להיות מכוסה כראוי.

מילון מונחים

אורניום	היסוד הכבד ביותר שנמצא בטבע, ומורכב ממספר איזוטופים. האורניום הוא מתכת כבדה בעלת רדיואקטיביות נמוכה יחסית. בין האיזוטופים החשובים למטרה הנוכחית נמנים אורניום 235 הבקיע, והאורניום הנפוץ ביותר – אורניום 238.
איזוטופים	צורות שונות של אותו יסוד הנבדלות זו מזו במשקלן, וייתכן שגם בתכונות פיזיקליות, כמו רדיואקטיביות.
ביקוע (Fission)	התהליך שבאמצעותו גרעין כבד (לדוגמה, אורניום או פלוטוניום) מתבקע לשני אטומים או יותר, ופולט נויטרונים ואנרגיה.
דלק (fuel)	חומר גרעיני שמוכנס לתוך כור, ויכול לעבור ביקוע ולבצע תגובת שרשרת מבוקרת.
דרגת נשק (Weapons-grade)	חומרים שמתאימים לייצור ליבות לנשק גרעיני. עבור נשק מבוסס אורניום, יש להעשיר אורניום 235 ל-90% בערך. בחומרים מבוססי פלוטוניום המורכבים בעיקר מפלוטוניום 239, הריכוז של פלוטוניום 240 צריך להישמר ברמה נמוכה מ-6%.
העשרה (enrichment)	התהליך שבאמצעותו ניתנת עדיפות לאיזוטופ אחד או יותר. במקרה של אורניום, העשרה מתייחסת לריכוז גבוה יותר של אורניום 235.
הפרדה (Reprocessing)	התהליך שבאמצעותו מופרד הפלוטוניום מהדלק המוקרן.
הקרנה	(Irradiation) תהליך שבו חומרים "מופצצים" על ידי קרינה או על ידי חלקיקים. הדלק בכור מוקרן על ידי הפצצתו בנויטרונים.
כור	המתקן שבו מתרחש תהליך ביקוע מבוקר. כור הוא מתקן טכני מורכב, שבו משתמשים בדלק גרעיני המורכב מחומרים בקיעים. מבין סוגי הכורים הרבים יש לציין כורי תחנות כוח, כורי מחקר וכורי הנעה ימית.

ברוב הכורים, יש להאט את הנויטרונים המעורבים בתהליך הביקוע כדי לקיים את התהליך המבוקר. הדבר נעשה על ידי מאט שמורכב בדרך כלל ממים, מים כבדים, או גרפיט.	מאט (Moderator)
האטומים שנוצרים על ידי תהליך הביקוע. רוב האטומים הללו הם רדיואקטיביים.	מוצרי ביקוע
המדע והטכנולוגיה שעוסקים במתכות.	מטלורגיה
מים מועשרים ב"דאוטריום" או במימן כבד. לשימוש בכור יש צורך ברמת זיקוק של 99.75% ומעלה.	מים כבדים
צירוף של ליבת ביקוע גרעיני ומנגנון הנפץ שמסביבה.	מתקן נפץ גרעיני
מתכת כבדה מלאכותית בעלת רעילות גבוהה מאוד, מיוצרת בכורים. מתוך האיזוטופים הרבים של פלוטוניום, פלוטוניום 239 בריכוז גבוה משמש במתקן נפץ גרעיני. למטרה זו הכרחי ריכוז נמוך (מתחת ל-6%) של פלוטוניום 240.	פלוטוניום (Pu)
תיבות בעלות קירות שקופים שדרכם מכניסים כפפות מגן, והן מאפשרות עבודה בטוחה בציוד ובחומרים שבתוך התאים. האטמוספירה בתוך התאים יכולה להיות אוויר, או במקרה של חומרים רגישים, גז אינרטי (אדיש, לדוגמה, חנקן או ארגון).	תיבות כפפות (Glove boxes)

הערות

- 1 הספקו של כור נמדד במגה-וואט תרמי – thermal megawatts (MW(th)) אנרגית החום המשתחררת בתהליך הביקוע. הספק החשמל של הכור נמדד בדרך כלל במגה-וואט אלקטרי – electric megawatts (MW(e)) הערך של MW(e) המופק מכור בתחנת כוח הוא בדרך כלל כשליש מערך ה-MW(th) רבים מהתיאורים של כור IR-40 וחישובי המאפיינים נלקחו מהעבודה המקיפה:
- 2 Thomas Mo Willig, Feasibility and benefits of converting the Iranian heavy water research reactor IR-40 to a more proliferation-resistant reactor, Norwegian University of Life Sciences, December 2011, http://brage.bibsys.no/umb/bitstream/URN:NBN:no-bibsys_brage_29337/1/master.pdf
- 3 The Institute for Science and International Security, "Update on the Arak Reactor in Iran," September 25, 2009; http://www.isisnucleariran.org/assets/pdf/Arak_Update_25_August2009.pdf, David Albright, Paul Brannan, and Robert Kelley, *Mysteries Deepen Over*

- 4 *Status of Arak Reactor Project*, ISIS Report, August 11, 2009, <http://www.isisnucleariran.org/assets/pdf/ArakFuelElement.pdf>
זירקלוי – סגסוגת המתכת זירקוניום שמשמשת לעיטוף הדלק בכור גרעיני, בשל יתרונות המאפיינים המכניים, הגרעיניים והתרמיים שלה.
- 5 סבא"א מגדירה שמונה קילוגרם כ"כמות משמעותית" של פלוטוניום, כלומר הכמות שמוערכת כהכרחית לייצור מתקן נפץ גרעיני. אולם, היות שחלק מכמות זו תיוותר כפסולת מתהליכי התכה ועיבוד מכני ואפשר למחזור זאת למתקן הבא, כמות זו יכולה להיות נכונה לגבי המתקן הראשון, אבל למתקנים הבאים תידרש כמות קטנה יותר. ראו הערה 9 להלן.
- 6 "יישום הסכם הפיקוח של האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני והחלטות רלוונטיות של מועצת הביטחון של האו"ם ביחס לרפובליקה האסלאמית של איראן"; "דו"ח סבא"א: GOV/2013/27, 22 May 2012, http://www.isisnucleariran.org/assets/pdf/IAEA_Iran_Safeguards_report_-_22May2013.pdf
- 7 "דו"ח סבא"א בנושא איראן מאוגוסט 2013, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2013/gov2013-40.pdf>
- 8 יש לזכור, עם זאת, שברית-המועצות בתוכניתה המזורזת ובחפזונה לערוך את הניסוי הגרעיני הראשון שלה הגיעה להישג הגדול בחודש אחד, אך היה לה מידע טכני שנאסף על ידי מערכת הריגול שלה בארצות-הברית.
- 9 *Quick And Secret Construction Of Plutonium Reprocessing Plants: A Way To Nuclear Weapons Proliferation?* Report by the Comptroller General of the United States; October 6, 1978, <http://archive.gao.gov/f0902c/107377.pdf>
- 10 Thomas B. Cochrane and Christopher E. Paine, *The amount of Plutonium and Highly Enriched Uranium Needed for Pure Fission Nuclear Weapons*. Natural Resources Defense Council, Inc. Washington, DC, Revised April 13, 1995, <http://www.nrdc.org/nuclear/fissionw/fissionweapons.pdf>

איראן גרעינית וההרתעה המורחבת של ארצות־הברית במפרץ

מארק דויל

אין עוד מערכת שיקולים של הרתעה גרעינית מורחבת, אשר הלחץ והמורכבות שבה עולים על אלה הכרוכים בהרתעה המורחבת שמציעה ארצות־הברית לערב־הסעודית ולשאר בעלות־בריתה במפרץ. הדחיפות בהסדרת ההרתעה האמריקאית המורחבת בזירה זו מקורה בתחזית שלפיה יהיה לאיראן נשק גרעיני בעתיד הקרוב. העובדה שוויכוח זה עדיין לא הוכרע קשורה במידה רבה להתמקדות הבלעדית כמעט של גורמים לאומיים ובינלאומיים במניעת עצם הצטיידותה של איראן בנשק גרעיני. גם אם לא ניתן עדיין לפסול באופן מוחלט את היכולת למנוע מאיראן נשק גרעיני, הרי התקדמותה המתמשכת של איראן בתהליך הובילה רבים מהמשקיפים למסקנה שהסוגיה הנוכחית היא בעיקר מתי תשיג איראן יכולת גרעינית צבאית, ולא האם היא תשיג זאת. לדוגמה, מחקר חשוב מציין "קונצנזוס על כך שלאיראן יהיו במהרה חומר הגלם, הידע והמכשור לייצור מספיק אורניום מועשר בדרגה גבוהה על מנת לבנות פצצה גרעינית"¹.

מאמר זה בוחן כמה מהמורכבויות של ההרתעה הגרעינית המורחבת שמציעה ארצות־הברית לערב־הסעודית ולשאר בעלות־בריתה במזרח התיכון בעקבות התחמשותה של איראן, ככל הנראה בקרוב ולראשונה, בנשק גרעיני. נראה שהאפשרויות למנוע מאיראן להשיג נשק גרעיני קרובות למיצוי; הסנקציות נכשלות והוויכוח סביב מה שנותר מה"קווים האדומים" נראה עכשיו לא יותר מאשר הסחת דעת סמנטית. אין עדיין הכרעה בשאלה, האם תקיפות אוויריות באמצעות נשק קונוונציונלי יוכלו לגרום יותר מאשר עיכוב תוכנית ההתחמשות הגרעינית של איראן. כמו כן, כל מבצע אווירי מסוג זה עלול לעורר את תמיכת העם האיראני במשטר, ולחזק את דגל הגרעין שנשאו המנהיג העליון ועמיתיו במועצה הדתית, היא אשר היא המחיר הכלכלי והמדיני שאיראן עתידה לשלם.

מארק דויל, לשעבר חוקר מודיעין אסטרטגי ביחידה למלחמה בטרור, הארגון לביטחון לאומי במשטרת אנגליה; כיום, עוסק בהערכת איומים ומנהל המבצעים בחברה פרטית לחקירות ואבטחה בניו יורק, ארצות הברית.

האיום האיראני החדש

מאז תום עידן המלחמה הקרה, השתנה המוקד של מדיניות ההרתעה המורחבת של ארצות הברית במזרח התיכון, ועבר עם הזמן מברית המועצות לאימים של מדינות באזור פנימה. אירוע מכונן היה פלישת עיראק לכווית ב־1990 – מהלך שמיקד את החשיבה האסטרטגית האמריקאית במדיניות של בלימה ביחס לעיראק ולאיראן, ובאיום מצד שתי מדינות אלה על ערב הסעודית ושאר מדינות המפרץ, שנמצאות ביחסי ידידות עם ארצות הברית:

פלישת סדאם לכווית חוללה שינוי מהותי בתפיסה האמריקאית ביחס להרתעה המורחבת במזרח התיכון, וזאת בעקבות האיום מצד עיראק ואיראן – מעצמות אזוריות שהתחרו ביניהן על השליטה במפרץ – שנתפס בעיני ארצות הברית ובעלות בריתה באזור כמופחת בעוצמתו אך מידי. חששות אלה... גם חייבו את ממשל קלינטון להכריז על "בלימה כפולה" של עיראק ואיראן.²

הממשל של ג'ורג' בוש האב הוביל את מלחמת המפרץ של 1991 והשמיד ביעילות את היכולות הצבאיות ההתקפיות של עיראק. מאז לא השתנו יעדי המדיניות של ההרתעה האמריקאית המורחבת ביחס לאיראן, כלומר, היעד המרכזי הוא לבלום את המשך מדיניות החוץ התוקפנית של איראן באמצעים צבאיים או אחרים. באזור, בייחוד לנוכח הברית בין ערב הסעודית ומדינות המפרץ לארצות הברית.

עם זאת, האיום הנוכחי מצד איראן מתרחב מעבר לסכסוך בין מדינות לאום, אפילו אלה שבהן משטרים עוינים, והוא מייצג איום נוסף ומשמעותי שעיקרו יריבות בין שני מרכזי כוח דתיים על־לאומיים: מצד אחד, המוסלמים הסונים במועצה לשיתוף פעולה של מדינות המפרץ (GCC), ומנגד איראן ובעלות בריתה ושלוחותיה השיעיות ברחבי המזרח התיכון.

בעבר, נדמה היה שבתי המלוכה הערביים הסונים היו מוכנים להישאר ללא נשק גרעיני משלהם, אולי משום שחשו מוגנים דיים באמצעות יכולת ההרתעה המורחבת, שהעניקה ארצות הברית, גם אם באופן לא רשמי. מוכנות זו תעמוד למבחן קשה במקרה שארצות הברית לא תצליח למנוע מאיראן להתחמש בנשק גרעיני. מבחינתם של בתי המלוכה הסונים השמרנים, לא יעלה על הדעת שלמעצמה שיעית יריבה תהיה גישה לנשק גרעיני, ואילו להם לא יהיה נשק כזה. סביר להניח שבעיני ערב הסעודית ושאר מדינות המפרץ הסוניות, מדובר במצב שהעולם יפרש כעליונות שיעית בקרב המדינות המוסלמיות. "ריאד תעמוד בפני לחץ עצום להגיב בצורה כלשהי לאיראן גרעינית, לא רק כדי להרתיע כפייה איראנית ופעולות

בעבר בתי המלוכה הערביים הסונים היו מוכנים להישאר ללא נשק גרעיני משלהם משום שחשו מוגנים באמצעות יכולת ההרתעה שהעניקה ארצות הברית. מוכנות זו תעמוד למבחן קשה במקרה שארצות הברית לא תצליח למנוע מאיראן להתחמש בנשק גרעיני

לערעור המשטר מצידה, אלא גם כדי לשמר את מעמדה של ערב־הסעודית כאומה המובילה בעולם המוסלמי".³

נראה שערב־הסעודית ומדינות המפרץ מודעות ללחץ להשיג הרתעה גרעינית משלהן לנוכח התחמשותה של איראַן בנשק גרעיני, יותר מאשר חשו כאשר ניצבו מול ישראל גרעינית לאחרונה, שכן אז בטחו בארצות־הברית שתפקח על ישראל. נראה היה שארצות־הברית הצליחה לשכנע אותן שלמרות עצמאותה הגרעינית של ישראל, היא כלל אינה מהווה איום שעיקרו הנחתת מכה ראשונה על בעלות־בריתה של ארצות־הברית באזור. הקניית ביטחון למדינות הערביות, שההרתעה הגרעינית המורחבת והעצומה שיש לארצות־הברית תנטרל את האיום של איראַן גרעינית, היא אתגר חשוב למקבלי ההחלטות האמריקאיים, בהווה ובעתיד. הדבר עשוי להצביע בחלקו על אסימטריה בולטת בין הרתעת תוקפנים פוטנציאליים לבין המשימה הקשה יותר – הקניית ביטחון לבעלות־הברית.⁴

ארצות־הברית ניצבת מול אתגר חשוב של הענקת הרתעה מורחבת לערב־הסעודית ולשאר בעלות־בריתה הערביות במפרץ, באופן שיגרום להן לחוש מוגנות דיין מפני איראַן המתחמשת בנשק גרעיני. כמה ממדינות המפרץ כבר ציינו שהתחמשותה של איראַן בנשק גרעיני תניע אותן לחתור להשגת הרתעה גרעינית עצמאית.⁵ השאלה שעולה במקרה כזה היא, האם ערב־הסעודית אכן מתכוונת לחתור להרתעה גרעינית עצמאית, או שמא הצהרה על כוונותיה לפעול בכיוון זה נועדה להפעיל לחץ על ארצות־הברית, על מנת שזו תעניק תוקף חוקי למטריית ההגנה הגרעינית שהיא פורשת מעל הממלכה הסעודית.

אתגרים אסטרגיים של איראַן גרעינית

אתגר אסטרגי משמעותי לערב־הסעודית ולמדינות המפרץ הערביות הוא הסיכוי שאיראַן גרעינית ומחוזקת תרשה לעצמה לבצע פשיטות מהירות לתוך שטחיהן ולשדות הנפט יקרי הערך שלהן. "מכות ברק" איראניות כאלה יוכלו להתבצע לפני

שמנגנוני הממשל האמריקאיים המרוחקים יספיקו להעריך ולתכנן תגובה הולמת, או לתאם תגובה כזו עם בעלות־בריתה ויריבותיה של ארצות־הברית גם יחד. הציפייה תהיה שארצות־הברית תגיב בפעולה מרתיעה מספיק – מבחינה דיפלומטית, צבאית או אחרת. משחק טקטי כזה כבר התקיים בהצלחה באזור. בפעם האחרונה היה זה בשנות התשעים, כאשר כוחותיו של סדאם חוסיין

כמה ממדינות המפרץ כבר ציינו שהתחמשותה של איראַן בנשק גרעיני תניע אותן לחתור להשגת הרתעה גרעינית עצמאית

פלו לכווית השכנה, והצליחו להשיג יעדים טקטיים ראשוניים בכיבוש שדות הנפט הכוויתיים, לפני שארצות־הברית ובעלות־בריתה הספיקו להגיב.

נראה שהפלישה העיראקית לכווית מהדהדת היטב בזיכרונם של בתי המלוכה הערביים הסונים, כדוגמה למגבלות של הישענות בלעדית על הרתעה מורחבת של בעלת־ברית מרוחקת, גם אם היא בעלת עוצמה בסדר גודל כמו ארצות־הברית. מנקודת המבט שלהן, ניתן להבין מדוע בית המלוכה הסעודי ושאר בעלות־הברית של ארצות־הברית במפרץ ילחצו להשגת הרתעה גרעינית עצמאית מול איראן המתחמשת בגרעין.

אתגר אסטרטגי משמעותי שני למדינות הערביות הסוניות בצל איראן המתחמשת בגרעין הוא הגנה ושמירה על מצרי הורמוז פתוחים, כך שערב־הסעודית ומדינות המפרץ יוכלו להמשיך לייצא את הנפט הגולמי – צינור החמצן של הכלכלות שלהן. נכון לעכשיו, הנשק הקונוונציונלי של איראן מהווה איום מוגבל על מצרי הורמוז, שכן איראן ערה היטב לכך שכל ניסיון מצידה לסגור את המצרים יתקל בתגובה מיידית ועוצמתית של הכוחות האמריקאיים באזור. "מהלומת הגרזן" הצפויה מצד כוחות אמריקאיים קונוונציונליים כתגובה על התגרות כזו ודאי תשמיד חלק ניכר מיכולות האוויר והים של איראן, וסביר כי תשאיר את איראן פגיעה מול יריבותיה הערביות.

אולם, אם איראן תחזיק בנשק גרעיני, מאזן הכוחות שישורר במצרי הורמוז ייטה באופן ניכר לכיוונה – סיבה ממשית לדאגה עבור המדינות הערביות המפיקות נפט ועבור המערכת הבינלאומית כולה. בנסיבות אלה, ארצות־הברית תהיה חייבת להביא בחשבון את תגובתה התוקפנית האפשרית של איראן לשימוש בכוח צבאי קונוונציונלי משמעותי של ארצות־הברית נגד כוחות איראניים, המבקשים לסגור את המצרים. ארצות־הברית תהיה חייבת לשקול תגובה מדודה יותר מאשר כיום ולהימנע מהפעלת כוח קונוונציונלי חזק מדי, משום שאם תשמיד משאבים צבאיים איראניים בקנה מידה גדול, היא עלולה להסתכן בהסלמת העוינות עד לנקודה שבה איראן עלולה לפנות לאופציות גרעין.

היבט נוסף לכיוון האיום שמוצג כאן הוא הפעולות של הגורמים הלא־מדינתיים שפועלים בשליחות איראן. פעולות אלה אינן מוגבלות לטרור בלבד, עם כל הבעייתיות שבהן, אלא מערבות גם פעילות חתרנית המכוונת בעיקר לערב־הסעודית ולמדינות המפרץ. כמה מהפרשנים הבקיאיים בתחום מעריכים שבית המלוכה הסעודי ובתי מלוכה ערביים סונים אחרים רואים בחתרנות זו את המרכיב המרכזי באיום האיראני בכללותו:

בנחישותה להביס את אמריקה וישראל ולסלק את המשטרים הערביים השמרניים שחברו לארצות־הברית, איראן תומכת בכל צורה של התקוממות, ארגון טרור, בדלנות וגילויי התנגדות לשלטון... עבור מדינות ערב השמרניות שבאזור, תמיכה זו – ולא הכוחות המזוינים של איראן – היא האיום הגדול ביותר שמציבה טהראן.⁶

בהקשר זה, איראן פועלת להרחבת מגוון האפשרויות שיעמדו לרשותה לשיגור מהיר של נשק גרעיני. כחלק מההכנות איראן ממשיכה להרחיב את תוכנית הטילים שלה, וגובר החשש הבינלאומי באשר לשימוש הסמוי שהיא עושה בתוכנית החלל המתפתחת שלה למטרות צבאיות.⁷ בנוסף, איראן ממשיכה לטפח את הכוחות השלוחים שלה או לתמוך בהם. בעבר העדיפה איראן ליהנות מיכולת ההכחשה שמעניקות לה מתקפות של שלוחיה, אולם לכך מתלווה החיסרון של הכנות ממושכות לאורך שבועות ואף יותר, לצורך תכנון ויישום, לצד ירידה ביעילות האסטרטגית והטקטית. סביר כי חשיבותם של גורמים שלוחים אלה לאיראן המתחמשת בגרעין תפחת בצורה משמעותית. חרף זאת, במצבים של תסיסה פנימית בצד המערבי של המפרץ, איראן תוכל להפעיל גורמים אלה במקביל לפעולה ישירה שלה שמכוונת לנצל כל נקודת תורפה אפשרית. השימוש שיעשו כוחות שלוחים בטילים איראניים ובהמטרת רקטות מתוחכמות פחות יהווה תגובה מהירה ויעילה, שצפויה לגרום לערב הסעודית ולשאר יריבותיה של איראן נזק רב יותר מאשר ייגרם ממתקפת טילים בלבד.⁸

המצב המתדרדר בסוריה וזליגת הסכסוך ללבנון וכפי הנראה אף מעבר לה, ובייחוד לעיראק, מוסיפים למורכבות ולסיכון. קריסת המדינה הסורית לכדי מלחמת אזרחים והעימות המקביל שנבע מכך בין חזבאללה וגורמים של משמרות המהפכה האיראניים מצד אחד, לבין הסונים בגיבוי כוחות ההתנגדות מצד שני – ליבו את הלהבות. החשש מצד ארצות הברית בנוגע לאירועים בסוריה כה גדול, עד שסגן

ראש ה-CIA הפורש, מייקל מורל, הצהיר בפומבי שהוא מאמין כי מלחמת האזרחים בסוריה מציבה את האיום הגדול ביותר על ביטחונה הלאומי של ארצות הברית.⁹ במבט לאחור, נראה שהשקפות אלה חזו את הנולד, כאשר המתקפות הכימיות הגדולות שיזם לאחרונה המשטר הסורי העמיקו את ההתמקדות הבינלאומית בסכסוך, וגררו את ארצות הברית קרוב יותר למעורבות צבאית ישירה. לנוכח הצל הנוסף שהגרעין האיראני מטיל על היחסים בינה לבין מדינות המפרץ, אפילו אלה שמטילים ספק במהירות ובוודאות של גלישת המזרח התיכון אל עבר 'יום הדין' הגרעיני מבינים את הסכנה הגלומה בכך. ההססנות של ממשל אובמה בנקיטת תגובה צבאית להסלמה שהיווה השימוש בנשק כימי בסוריה לא תרמה להרגעת ערב הסעודית או שאר מדינות המפרץ באשר

ההססנות של ממשל
אובמה בנקיטת תגובה
צבאית להסלמה שהיווה
השימוש בנשק כימי
בסוריה לא תרמה
להרגעת ערב הסעודית –
או שאר מדינות המפרץ –
באשר לעוצמת המחויבות
האמריקאית להגן על
האינטרסים שלהן

לעוצמת המחויבות האמריקאית להגן על שטחיהן ועל האינטרסים שלהן. סוריה הפרה באופן בוטה את הנורמות הבינלאומיות של שימוש בנשק וחצתה "קו אדום"

מפורש שהנשיא האמריקאי הכריז עליו בפומבי. לכן, מדינות אלה עשויות להטיל ספק במחויבותה של ארצות הברית, שנמנעה מפעולה צבאית נגד סוריה, אפילו מוגבלת, ולתהות מהי הערובה לכך שהיא לא תגיב באופן דומה למכה גרעינית ראשונה שתנחית איראן.

תגובות חלופיות

עלינו לראות כיצד יתורגמו ספקות אלה לפעולה בעקבות התחמשותה של איראן בנשק גרעיני. פרשנים רבים סבורים שבמידה שאיראן תהפוך למעצמה גרעינית, אין ספק שערב־הסעודית ושאר מדינות המפרץ יחתרו אף הן להשיג הרתעה גרעינית משלהן, ואולי אפילו מהר מן הצפוי. פרשנים אחרים מאמינים שבית המלוכה הסעודי ושאר בתי המלוכה במפרץ יחפשו כחלופה הגנה של מטרייה גרעינית אמריקאית מחוזקת ורחבה במידה רבה יותר, ואולי אף מעוגנת בצורה רשמית יותר בהסדרי אמנה חדשים. האמריקאים ודאי מעדיפים זאת על פני האפשרות שמדינות המפרץ יתפכו לשחקנים גרעיניים עצמאיים במזרח התיכון. אפשרות שלישית הסבירה למדי בעיני פרשנים רבים היא שערב־הסעודית תפתח את קשריה האסטרטגיים עם פקיסטן, ותבקש הגנה תחת המטרייה הגרעינית הפקיסטנית. אפשרות זו נתפסת בעיני רבים כ"חוכמת ההמונים", בייחוד בווינגטון. יחד עם זאת, לא כל הפרשנים תמימי דעים עם כורח המציאות או אפילו עם הסבירות שמציגות כמה מהחלופות האלה:

למרות שמועות על עסקת גרעין חשאית, ישנם גורמים מהותיים שירתיעו את ריאד מרכישת פצצה מאסלאמבאד – וסיבות כבדות־משקל לפקיסטן להימנע מהעברה לא־חוקית של פצצה כזו. לחלופין, צפוי שערב־הסעודית תשאף להשיג גרסה תוקפנית יותר מההגנה הקונוונציונלית הנוכחית שלה וכן תאמץ אסטרטגיית גרעין למטרות אזרחיות במקביל לחיפוש ערובה ביטחונית גרעינית חיצונית מפקיסטן או מארצות הברית. בסופו של דבר, ערבות גרעינית אמריקאית עשויה להיראות לסעודים אטרקטיבית וישימה הרבה יותר מאשר החלופה הפקיסטנית.¹⁰

"גורמים מהותיים" אלה שירתיעו את ריאד, לצד המנוף הפיננסי שיש לאמריקאים מול פקיסטן [במנחמים של סיוע אמריקאי], מהווים עבור ווינגטון מנוף משמעותי שירחיק את ערב־הסעודית ופקיסטן מלגבש הסדר הרתעה גרעינית מורחבת ביניהן, ויקרב אותן לערובה גרעינית אמריקאית, שתעוגן – כך יש להניח – באמנה חדשה.

בתגובה לאיום הרב־ממדי של רקטות/טילים איראניים, מדיניות ארצות הברית נוטה לשלב בין טקטיקות התקפה והגנה. נראה שארצות הברית ובעלות־בריתה הפנימו לקחים שהופקו ממלחמת המפרץ של 1991 [כאשר הערכות לאחר המלחמה

המנוף הפיננסי שיש לאמריקאים מול פקיסטן ירחיק את ערב־הסעודית ופקיסטן מלגבש הסדר הרתעה גרעינית מורחבת ביניהן

הצביעו על כך שאף לא סקאד עיראקי אחד הושמד בתקיפות האוויריות או במבצעי הכוחות המיוחדים האמריקאיים], ותכנון מקדים עשוי לשלב את הגישה שאימצה ישראל במבצע הצבאי ב־2006 נגד חזבאללה, כאשר חיל האוויר הישראלי דיווח על השמדת 90 אחוזים מהרקטות ומשגרי הטילים לטווח בינוני וארוך כבר ביום הראשון לעימות.¹¹

בנוגע לאמצעי הגנה, הצעדים החיוביים שנקטה ארצות־הברית לשיפור הטמעת ההגנות מטילים על ערב־הסעודית ושאר מדינות GCC באזור נעשו, ללא ספק, בצל איום הטילים הנשקף מצד איראן. עם זאת, איראן בעלת מתקן גרעיני עלולה להפוך את מרבית הצעדים החיוביים הללו לחסרי משמעות. כדי שאיראן תשיג את יעדיה האסטרטגיים, די באיום בטיל אחד בעל ראש נפץ גרעיני מתוך מספר רב של טילים ורקטות שהיא יכולה לשגר במתקפה מתואמת, שיגיע למטרה סעודית או אחרת במפרץ. איום זה מציב אתגר בולט להרתעה הגרעינית המורחבת שמציעה ארצות־הברית לערב־הסעודית ולמדינות המפרץ.

הרתעה מורחבת

ארצות־הברית כבר ניצבה בעבר בפני אתגרים שונים למדיניות הרתעת הגרעין המורחבת שלה באזורים אחרים, ומצאה לכך פתרונות. ההרתעה המורחבת של ארצות־הברית באירופה במהלך המלחמה הקרה, לדוגמה, הייתה שונה מההרתעה המורחבת שהציעה לבעלות־בריתה באסיה, בשל כמה סיבות. העיקרית שבהן היא שבעלות־בריתה של ארצות־הברית באסיה לא עמדו נוכח איום של כוח יבשתי קונוונציונלי משמעותי, כפי שהיה מצבם של כוחות ברית נאט"ו במהלך המלחמה הקרה. כתוצאה מאופיים השונה של האתגרים, ארצות־הברית התאימה את ההרתעה הגרעינית המורחבת שהציעה לבעלות־בריתה בכפוף לנסיבות השונות באזורים השונים. לדוגמה, ארצות־הברית הציבה במדינות נאט"ו באירופה כמות גדולה של נשק גרעיני והפעילה השגחה משותפת מוגבלת מסוג "מפתח כפול" – דבר שלא עשתה עם בעלות־בריתה באסיה:

בשיא המלחמה הקרה בתחילת שנות השבעים, מספרן של יחידות הנשק הגרעיני האמריקאי הפרוס באירופה הגיע ל־7,000... באירופה היו תוכניות שיתוף פעולה שנקראו גם 'מערכות מפתח כפול', שלפיהן ארצות־הברית שמרה על בעלותה על הנשק הגרעיני, אך על פי ההסכמים, במקרה של מלחמה, נשק זה אמור היה לעמוד לרשות בעלות־בריתה.¹²

עתה צריכה ארצות־הברית להתאים באופן דומה את ההרתעה הגרעינית המורחבת שהיא מציעה לממלכה הסעודית ולשאר בעלות־בריתה במפרץ, שכן סביבת ההרתעה המורחבת בצל איראן גרעינית שונה מזו שהייתה באירופה במהלך המלחמה הקרה ובאסיה לאחר שנת 1949.

ייתכן שהאופציה האמריקאית האטרקטיבית ביותר עבור הסעודים היא להציב כמה יחידות של נשק גרעיני אמריקאי כחלק מהסדר כלשהו של שליטה אמריקאית-סעודית משותפת, באופן דומה להסדרים עם מדינות נאט"ו באירופה בימי המלחמה הקרה, כאשר ארצות-הברית הפעילה בעלות משותפת ומוגבלת מסוג 'מפתח כפול' על חלק מהנשק הגרעיני. סביר להניח שאפשרות זו היא בעלת הסיכויים הגבוהים ביותר לשכנע את בית המלוכה הסעודי להתרחק מהנתיב של הרתעה גרעינית עצמאית, או מהסדר הרתעה מורחבת עם פקיסטן. עם זאת, נראה שאין זו האפשרות שוויינגטון תעדיף. ארצות-הברית תסתייג עד מאוד מהרעיון לוותר על שליטה, ולו מוגבלת (ומבוססת על 'מפתח כפול'), בנשק גרעיני כלשהו שלה לטובת מעצמה אחרת, לא כל שכן – מדינה שאין בה ממשלה דמוקרטית. האפשרות הטובה ביותר מנקודת מבט אמריקאית היא, אם כן, לסמוך על שיתוף הפעולה ההגנתי עם ערב-הסעודית ומדינות GCC אחרות כפי שהיה עד כה. ולפתח בצורה ניכרת תרגילים משותפים ומבצעים במאמץ לשכנע את בעלות-הברית הללו ואת איראן בכנות מחויבותה להגן על הממלכה הסעודית ועל שאר מדינות המפרץ מפני תוקפנות איראנית.

מה שנראה ככישלון הצפוי של ההרתעה המורחבת האמריקאית (יחד עם הפעלת מנופים כלכליים ודיפלומטיים אחרים מצידה) למנוע מאיראן להמשיך לפתח את תוכנית הגרעין שלה – יערער בצורה חמורה את אמינות ההרתעה המורחבת של ארצות-הברית באזור, הן בקרב בעלות-בריתה והן במדינות עוינות, אחרי שלאיראן יהיה נשק גרעיני. דבר נוסף שגרע מאמינותה של ארצות-הברית הוא היעדר תגובה מיידית וגורפת מצידה, תוך אחדות מדינית, לנשק הכימי ששימש את משטר אסד. לפיכך, ארצות-הברית חייבת להתאים בצורה טובה ומהירה יותר את ההרתעה המורחבת שהיא מציעה לממלכה הסעודית ולבעלות-הברית במפרץ, על מנת לתת מענה לחששות אלה במיוחד, וכדי להרגיע את שותפותיה באזור. אחת הדרכים לתגובה אמריקאית מהירה לחששות אלה בצל איראן המתחמשת בגרעין, היא שדרוג משמעותי של הציוד הצבאי שהיא מספקת לערב-הסעודית ולשאר מדינות המפרץ. שדרוגים משמעותיים כאלה יכולים לכלול הספקה ישירה של מטוסי קרב מתקדמים וציוד צבאי נוסף למדינות אלה. לדוגמה, מטוס הקרב החמקן החדש F-35 אמור להימסר לחיל האוויר הישראלי ב-2015. אם איראן תתקרב לניסוי במתקן גרעיני, הפנטגון יכול לספק מטוסי F-35/ו או מטוסים חמקנים אחרים גם

מה שנראה ככישלון הצפוי של ההרתעה המורחבת האמריקאית למנוע מאיראן להמשיך לפתח את תוכנית הגרעין שלה יערער את אמינות ההרתעה המורחבת של ארצות-הברית באזור, הן בקרב בעלות-בריתה והן בקרב מדינות עוינות

לערב־הסעודית ולמדינות המפרץ. הדבר ישלח מסר ברור לאיראן בדבר התגובה המיידית והנרחבת הצפויה לכל תוקפנות משמעותית מצידה. ברובזמן, וחרף העלות הכספית הגבוהה לממשל האמריקאי בתקופה שתקציבי הגנה הולכים ומתכווצים, ארצות־הברית חייבת לשמר את ההרתעה הגרעינית "הזמינה" כלפי תוקפנות איראנית שמספק הצי החמישי האמריקאי במפרץ הפרסי, בים האדום ובים הערבי. ייתכן שהצהרה פומבית על היקף כוחות הגרעין האמריקאיים הנוכחיים בצי החמישי, בתגובה ישירה להצטיידותה של איראן בנשק גרעיני – לא רק תרתיע תוקפנות איראנית, אלא גם תרגיע את ערב־הסעודית ואת מדינות המפרץ. דרך הפעולה של ארצות־הברית להתמדה בגישה זו היא ניהול שאיפות הגרעין של ערב הסעודית ובעלות־בריתה במפרץ והחששות ממנו, ומניעת תפוצה נוספת של נשק גרעיני באזור, שאותה רואים מרבית הפרשנים כמסוכנת ביותר:

הסיכונים שעולים מהתרחישים הגרועים ביותר של תפוצת נשק גרעיני בערב־הסעודית נמוכים מאשר רבים טוענים, אם כי אינם אפסיים. חשוב למנוע אפילו סיכון פגוט לכך שהמזרח התיכון יהיה רווי במדינות גרעין. יתרה מכך, האמצעים הסבירים ביותר למניעת פצצה סעודית בעתיד כרוכים בערבויות גרעין חיצוניות, שהן כשלעצמן יקרות ובלתי־רצויות מבחינות רבות.¹³

קיים ספק מסוים בשאלה האם ארצות־הברית תוכל לאזן בין יעדים אלה בצורה יעילה, ולמנוע תפוצה נוספת של נשק גרעיני באזור בעקבות התחמשותה של איראן בנשק זה. אולם, אין ספק שהמזרח התיכון הוא הסביבה המתאגרת ביותר להרתעה גרעינית מורחבת שבה פעלה ארצות־הברית אי־פעם.

הערות

- 1 Steven Pifer et al., "U.S. Nuclear and Extended Deterrence: Considerations and Challenges," Arms Control Series, Paper 3, May 2010, Foreign Policy at Brookings, The Brookings Institution.
- 2 שם
- 3 Eric S. Edelman, Andrew F. Krepinevich Jr., and Evan Braden Montgomery, "The Dangers of a Nuclear Iran," *Foreign Affairs* 90 no. 1 (January/February 2011).
- 4 James M. Acton, "Deterrence During Disarmament: Deep Nuclear Reductions and International Security," International Institute for Strategic Studies, March 14, 2011.
- 5 "U.S. Nuclear and Extended Deterrence: Considerations and Challenges."
- 6 "U.S. Nuclear and Extended Deterrence: Considerations and Challenges."
- 7 Michael Eisenstadt, "Missile Defense and the Islamic Republic of Iran: Contribution to Deterrence, Defense, and Crisis Stability," The Washington Institute for Near East Policy, presentation to the Polish Institute of International Affairs, Warsaw, Poland, February 14, 2013.
- 8 Eddie Boxx, "Countering the Iranian Missile Threat in the Middle East," Policy Analysis – *Policywatch* 1991, The Washington Institute, October 18, 2012.

- “CIA Official Warns Syria is Top Threat to U.S. Security,” *Wall Street Journal*, 9
August 7, 2013.
- Colin H. Kahl, Melissa G. Dalton, and Matthew Irvine, “Atomic Kingdom: If 10
Iran Builds the Bomb, Will Saudi Arabia Be Next?” Center for New American
Security, February 2013.
- Boxx, “Countering the Iranian Missile Threat in the Middle East.” 11
- Victor Cha, “U.S. Extended Deterrence in Asia,” seminar at the Brookings 12
Institution, February 24, 2011.
- Matt Irvine, Colin Kahl, Melissa Dalton, Editors. *Atomic Kingdom: If Iran Builds 13
the Bomb, Will Saudi Arabia Be Next?* Center for a New American Security,
February 19, 2013.

בודד בצמרת בשאר אל־אסד והמאבק על סוריה

אייל זיסר

הקדמה

ב־18 במארס 2011 הגיע "האביב הערבי" גם לסוריה. באחת ניצתה האש בכל רחבי המדינה, מבשרת את פרוץ המהפכה הסורית אשר עתידה הייתה, כך נראו פני הדברים בראשית הדרך, להפיל את המשטר הסורי תוך מספר ימים, או לכל היותר מספר שבועות. אלא שמה שנדמה היה כ"מהפכת בזק" הפך עד מהרה למאבק מתמשך ועקוב מדם, ובעיקר נטול הכרעה. נוכח האתגר ליציבותו ואף לעצם קיומו, הפגין משטר הבעת' בהנהגתו של בשאר אל־אסד לכידות ועוצמה שהפתיעו רבים שחישבו כבר את קיצו. לכידות ועוצמה אלו העידו על חוסנם של מערכות הממשל, מנגנוני המפלגה וכוחות הצבא המהווים עבורו עמודי תווך, כמו גם על עומק השורשים שהצמיח משטר זה בקרב מגזרים שונים של החברה הסורית, בעיקר בקרב בני עדות המיעוטים – עלווים, דרוזים ונוצרים – ולצידם, גם בני מעמדות הביניים מקרב העדה הסונית בערים הגדולות.¹

אבל מעבר לכל זה, היה בהצלחתו של המשטר הסורי להישאר יציב על רגליו לאורך השנתיים וחצי האחרונות כדי להעיד על חוסנו האישי של בשאר אל־אסד, הניצב בדד בצמרת המשטר הסורי. התנהלותו של בשאר למול ארצות־הברית בקיץ האחרון, במהלך המשבר שפרץ בעקבות השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי נגד מתנגדיו, מהווה מבחינה זו דוגמה בולטת לאמנות ההירדות של המשטר – הפגנת יד חזקה מבית אך ריסון ואיפוק כלפי חוץ, עד כדי נכונות להכפיף ראש, ובלבד שתובטח שרידותו של המשטר בדמשק. בשאר הצליח, אפוא, לשרוד חרף ההספדים הרבים שהושמעו על אודותיו, עד כי רבים החלו שבים ומעלים את האפשרות שייצא כשידו על העליונה ממאבק הדמים שבו מצא עצמו נתון. התנהלותו של בשאר לאורך חודשיה הארוכים של המלחמה בסוריה מפתיעה. אין הכוונה בהכרח להפתעה שהייתה מנת חלקם של אותם חסידים שוטים של

פרופ' אייל זיסר הוא דקאן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל־אביב

בשאר ושל משטרו, שביקשו לראות בו את 'איש המערב', ולכל היותר עריך נאור הנחוש להביא קידמה ושגשוג לארצו הנחשלת. הרי לנגד עיניהם המשתאות הפך 'איש המערב' המעודן לרוצח המונים המשסה את צבאו בבני-עמו תוך שימוש בנשק כימי ובטילי קרקע-קרקע. מה שהפתיע באמת הייתה דווקא הנחישות והעוצמה האישית שגילה בשאר נוכח האתגר שלפניו, ומעל לכול – החלטתו להילחם על חייו ועל חיי משטרו.

מתוך הביצה הטובענית של מלחמת האזרחים שאליה שקעה סוריה עולה, אפוא, דמותו של בשאר כמי שנושא את מלוא משא המשטר הסורי על שכמו, ניצב בבדידות מזהרת בצמרת, מקבל לבדו ובעצמו את ההחלטות הרות-הגורל לעתידו ולעתידה של סוריה. הוא מוקף בעיקר אנשי צבא וביטחון שקודמו על ידו לתפקידם בצל האירועים במדינה, ואלה תלויים בו ושואבים ממנו את כוחם ואת מעמדם. מעולם, כך נדמה, לא היה הזיהוי של המשטר הסורי עם העומד בראשו כה ברור ומובהק כפי שהוא כיום בסוריה. בשאר הוא שבחר להטביע את סוריה במלחמת אזרחים עקובה מדם, אך אפשר שהוא גם זה שיחלצה, או לכל הפחות את המעט שייותר ממנה, אם יעלה בידי להכריע את מתנגדיו.

עלייתו של בשאר לשלטון

בהכשרתו של בשאר אל-אסד לשלטון לא היה דבר שידריך ויכין אותו לקראת האתגר שמולו מצא עצמו ניצב עם פרוץ המהומות בסוריה, במאוס 2011. למען האמת, בהכשרתו ובגידולו של בשאר לא היה דבר שיכין אותו לתפקיד נשיא סוריה, שאותו נטל על עצמו עם מות אביו ביוני 2000. אחרי הכול, את מיטב שנותיו הקדיש בשאר לרפואת עיניים – המקצוע שבחר כייעודו בחיים. ארבע שנים למד רפואת עיניים בפקולטה לרפואה באוניברסיטה של דמשק, ולאחר מכן שהה עוד כשנה בהתמחות בבית חולים לרפואת עיניים בלונדון.²

בדיעבד, נראה כי בשאר הביא עימו אל שדה המערכה וההתמודדות עם המתקוממים נגדו ונגד משטרו משהו מלימודי הרפואה שלו, אם כי לאו דווקא מתחום רפואת העיניים, אלא משולחן הניתוחים. במהלך נאומו לפני חברי בית הנבחרים הסורי בדמשק ב-4 ביוני 2012, הוא הצדיק את השימוש בכוח נגד מתנגדיו במילים הבאות: "איזה אדם שפוי אוהב דם? ברור שאין אדם שכזה. אבל כאשר הרופא המנתח נכנס לחדר הניתוחים, הוא נאלץ לא פעם לפתוח את הפצע השותת דם ואף לכרות, לכתר או לעקור משורש איבר מן הגוף. האם במקרה כזה אנו אומרים לו שידיו מגואלות בדם, או להיפך, אנו מברכים אותו על שהציל את חיי החולה?"³

לאורך השנים הראשונות לשלטונו נתפס בשאר כשליט לוקה בחסר, חלש וחיוור, נעדר בסיסי כוח ותמיכה של ממש, הנתון לחלוטין – בבחינת שליט-בובה – בידיה

של צמרת שלטונית, "הגוורדיה הוותיקה", שנותרה על מכונה מתקופת שלטונו של אביו, חאפז אל־אסד. מעבר לכל זה ראוי להזכיר כי בשאר מצא עצמו בעימות חזיתי עם הממשל האמריקאי ואף בבידוד אזורי ובינלאומי, על רקע בריתו עם איראן ועם חזבאללה. אלא שבחלוף השנים התפוגגו הספקות והפקוקים שליוו את עלייתו של בשאר לשלטון, ונראה היה כי הוא מצליח לבסס את מעמדו מבית ומחוץ. בקיץ 2010, ערב פרוץ המהומות בסוריה, נראה היה כי בשאר הבשיל ובגר, צבר ידע וניסיון אך גם עוצמה שלטונית, וכי מצבו ומצב המשטר שבראשו הוא עומד מעולם לא היה טוב יותר.⁴

מבט אל הצמרת הסורית ערב פרוץ המהומות בסוריה, כמו גם אל התנהלותו של בשאר לאורך העשור הראשון לכהונתו, מעלה כי הצמרת הסורית בהנהגת בשאר נותרה כזו שמרכיביה השונים עולים בקנה אחד ותואמים את אופיו ומהותו של המשטר הסורי – כלומר, את עובדת היותו של משטר זה אישי, משפחתי, שבטי ועדתי, משטר הנשען על תמיכת מפלגת הבעת' ובעיקר, על כוחות הצבא והביטחון. עם זאת, במהלך העשור הראשון לשלטונו של בשאר נעלמה לחלוטין הגוורדיה הוותיקה ששלטה ביד רמה בסוריה כשעלה בשאר לשלטון, שעמה נמנו אישים כסגן הנשיא, עבד אל־חלים חדאם, או שר ההגנה הנצחי, מוצטפא טלאס. את מקומה תפסו שורה של קבוצות כוח או אישים, אשר קודמו לתפקידם או אף מונו לראשונה בידי בשאר, וממילא, שאבו ממנו את כוחם וסמכותם. בין אלה ניתן למנות את עבדאללה אל־דרדרי, סגן ראש הממשלה לענייני כלכלה, שניהל ביד רמה את ענייני החברה והכלכלה במדינה, סגן הנשיא, פארוק א־שרע, ושר החוץ, וליד אל־מועלם, שהתקוטטו ביניהם על ניהול ענייני החוץ, וכן שורה של אנשי צבא שהחזיקו בעמדות המפתח בצבא ובמנגנוני הביטחון.⁵

בכל האמור ביחס להתנהלותו של בשאר, ראוי להדגיש את האיפוק שגילה בעיקר מול ישראל, למשל, בעקבות השמדת הכור הגרעיני הסורי בספטמבר 2007. איפוק זה זיכה אותו בהערכה רבה בישראל ובמערב, ופרשנים רבים מיהרו לשבח אותו כמנהיג בוגר ואחראי הנוהג באיפוק ובריסון, ובעיקר בשיקול דעת, שכמותם קשה למצוא אצל רבים ממנהיגי האזור האחרים. הייתה זו, אגב, תפנית של מאה ושמונים מעלות ביחסם של אלה לבשאר, שבו נטו לראות בעת שעלה לשלטון בדמשק מנהיג צעיר וחסר ניסיון, הנוטה לא־פעם להתנהגות אימפולסיבית, וממילא, לא שקולה ולא מחושבת.⁶

כל זה השתנה, כמובן, עם פרוץ המהפכה הסורית במאוס 2011. מהפכה זו "נפלה על ראשו" של בשאר בהפתעה, בעיקר משום שלא היה מודע לפער שנפער בין המשטר לבין המוני תומכיו־לשעבר, בעיקר באזורי הכפר והפריפריה. אבל למרות ההפתעה מפרוץ המהומות הפגין בשאר אל־אסד למן הרגע הראשון נחישות ונחרצות, ונחלץ להיאבק עד חורמה במתנגדיו. ממילא, סרב לשקול כל

פשרה או ויתור כלשהם העלולים, כך חשש, לדורר אותו במדרון חלקלק שסופו מיטוט משטרו.

ראשית, בשאר דבק בטענה כי העם הסורי ניצב ברובו המכריע לצידו, וכי מתנגדיו אינם אלא מיעוט מבוטל וחסר נוכחות של ממש בקרב האוכלוסייה הסורית. ממילא, הוא תפס את המהפכה הסורית כנובעת מקנוניה זרה שבבסיסה הרצון האמריקאי, בשירות ישראל, לרסק את אחדותו של העולם הערבי. קנוניה זו נתמכה בידי האסלאם הפוליטי הרדיקלי בסוריה ומחוץ לה – בקטר, בערב הסעודית ובטורקיה – שראה מאז ומעולם בערביות החילונית מבית מדרשה של מפלגת הבעת' משום אויב.⁷

שנית, בשאר ראה בשימוש בכוח פתרון יחיד להתגברות על המשבר שאליו נקלעה סוריה ולהרגעת המדינה. יש להניח כי תפיסה זו הייתה חלק ממורשת האב, בבחינת ניסיון ללחום מחדש ובצורה מוצלחת את מלחמת המשטר במרד האסלאמי של 1976 – 1982. השימוש בכוח רק הסלים את המשבר בסוריה, וסופו שהביא לברוטליזציה של הלחימה משני הצדדים, אך גם מצד המשטר הסורי שאימץ, למעשה, מדיניות של "מלחמת שמד" במורדים.

שלישית, לצד כל זה ניסה בשאר להתנער מאחריותו האישית למתרחש ברחבי סוריה. הוא הרבה, לכל הפחות בראשית האירועים, להשמיע את הטענה כי דיכוי ואף ההרג של המפגינים אינו פרי החלטה מגובה ובוודאי אינו תוצאה של הוראות שנתן הוא עצמו, אלא הוא נעוץ בחוסר ניסיון ובהיעדר מיומנות של כוחות הביטחון והמשטרה. מאוחר יותר התכחש גם למעשי ההרג ההמונים שאירעו במדינה וכמובן, לשימוש שעשה משטרו בנשק כימי.

דוגמה מצוינת לכך ניתנה, למשל, בראיון שהעניק בשאר לברברה וולטרס, כתבת רשת הטלוויזיה אי.בי.סי, ב-7 בדצמבר 2011. וולטרס ניסתה להקשות על בשאר בשאלות שעניינן פרטי פרטים של מעשי דיכוי והרג שעליהם דווח באמצעי התקשורת המערביים, אך לשאלותיה השיב בשאר כי "אני בסך הכול נשיא. המדינה לא שייכת לי וגם כוחות הביטחון לא. יש הבדל בין מדיניות של דיכוי לבין כמה טעויות שבוצעו על ידי כמה בעלי תפקידים – הבדל גדול". וולטרס הגיבה באומרה: "אבל מישהו חייב לתת את הפקודה", ולכך השיב בשאר כי "אנו איננו הורגים את בני-עמנו. שום שלטון בעולם לא הורג את בני-עמו, אלא אם עומד בראשו אדם משוגע".⁸

טענותיו של בשאר לחפות נפלו בתחילה על אוזניים קשובות. ואכן, כשפרצו המהומות בסוריה במארס 2011 נשמע הטיעון כי בשאר שונה מיתר עמיתיו השליטים הערביים, שכן מטרתו היא להוביל רפורמה ושינוי במציאות מורכבת וסבוכה, ובנוסף נטען כי בשאר עצמו אינו נושא באחריות לדיכוי ואינו מצוי תמיד בפרטים, או אף אין לו שליטה על מקורביו ועל בני משפחתו. זכורה בהקשר זה

הצהרתה של מזכירת המדינה האמריקאית, הילרי קלינטון, שלפיה סנטורים ששבו מסוריה סבורים כי בשאר הוא רפורמטור.⁹ ואילו ראש ממשלת טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן אף טרח ביוני 2011 להסביר – היה זה טרם התפנית במדיניותו – כי שורש הרע בסוריה נעוץ בכלל במאהר, אחיו של בשאר, ולא בנשיא הסורי עצמו.¹⁰ אלא שככל שהעמיק המשבר במדינה, לא ניתן היה עוד להפריד בין בשאר לבין מקורביו או פקודיו, וכמו במקרים קודמים במהלך העשור הראשון לשלטונו של בשאר, בתחומי עיסוק ופעילות אחרים שלו, הלך והתחוויר כי הנשיא הסורי הוא העומד באופן ישיר מאחורי המדיניות של הפעלת כוח הזרוע נגד מתנגדיו, ואינו בבחינת צופה בלתי מעורב מן הצד או אף "רפורמיסט שנשבה" בידי סביבתו הקרובה. מבחינה זו נראה כי "האביב הסורי" הסיר או אף קרע את המסווה מעל פניו של בשאר וחשף את פרצופו האמיתי – בן ראוי ומחויב לאביו.

מאבק ההישרדות של בשאר

ממועד פרוץ המהפכה הפך בשאר לדבק המלכד של המשטר הסורי וכאמור, לסמל של מאבק ההישרדות שלו ושל משטרו. המהלומות שספג המשטר, למשל חיסולה של הצמרת הצבאית הסורית בפיגוע הטרור בדמשק ב-18 ביולי 2011, הסירו ממנו את שכבות ההגנה שלו, ומכאן החשיבות העצומה שיש לייחס כיום לדמותו של בשאר – האיש שהפך לאבן ראשה, שעליו ניצב בניינו של המשטר ומי שמחבר את ראשיו: אנשי מערכות הממשל, הצבא ומנגנוני הביטחון ובכירי המפלגה. כך או אחרת, ראוי להצביע על השינויים הבאים שחלו בהרכב הצמרת הסורית ובהתנהלותה תחת בשאר עם פרוץ המהומות. **ראשית**, הצמרת האזרחית שכוכבה דרך בעשור הראשון של שלטונו של בשאר איבדה באחת ממעמדה. צמרת זו

נותרה אמנם 'חלון הראווה' של המשטר וחשיבותה ברורה לכול בכל האמור לניהול ענייני החברה והכלכלה, שנותרו מתפקדים באותם חלקים של סוריה שעודם תחת שלטונו של המשטר. אבל חשיבותה לשרידותו של המשטר בימים של מאבק דמים לחיים ולמוות הפכה פחותה באופן משמעותי. ראוי לציין כי המופקדים על עניינים אלה באים מקרב המגזר הסוני הכפרי, שהיה בעבר שותף חשוב של המשטר, אך למעשה הוא שהרים את נס המרד. כך ראש הממשלה בין אפריל 2011 ליוני 2012, עאדל ספר, שהוא בן המרחב הכפרי של דמשק; כך ריאד ח'ג'אב, ראש

ככל שהעמיק המשבר בסוריה הלך והתחוויר כי הנשיא הסורי הוא העומד באופן ישיר מאחורי המדיניות של הפעלת כוח הזרוע נגד מתנגדיו, ואינו בבחינת צופה בלתי מעורב מן הצד

הממשלה הבא אחריו שערך באוגוסט 2012, שהוא בן דיר אל-זור; וכך גם ואיל חלקי, ראש הממשלה מספטמבר 2012, בן העיירה ג'אסם שבמחוז דרעא. כל אלה נותרו ברובם נאמנים למשטר הסורי. כך גם הילאל הילאל, בן חלב, שמונה ביוני

2013 לשמש כסגן המזכיר הכללי של מפלגת הבעת', או שר ההסברה, עומראן אל-זועבי, בן מחוז דרעא.¹¹

שנית, שובם לגדולה של אנשי המערכת הצבאית והביטחונית בסוריה. תחילה אצף שאווכת איש המשפחה, ששימש סגן שר הגנה והופקד על ענייני הביטחון במשטר, ולאחר חיסול הצמרת הביטחונית בפיגוע בדמשק ב-18 ביולי 2012 צצה צמרת חדשה שבקודקודה עלי ממלוק, בן העדה העלווית, המשמש ראש הלשכה לביטחון לאומי ומופקד על כלל מנגנוני הביטחון במדינה. מנגנונים אלה ידעו בעבר תחרות עזה בין ראשיהם על יוקרה וקרבה לנשיא, אך עתה הפכו נתונים לשליטתו של ממלוק. עם אלה נמנים: עבד אל-פתאח קודסיה, המשמש סגנו של ממלוק, רסתום ע'זאלה, סוני בעצמו ממחוז דרעא, ראש מנהלת הביטחון הפוליטי; מוחמד דיב זיתון, ראש מנהלת הביטחון הכללי; רפיק שחאדה, ראש המחלקה לביטחון צבאי; ג'מיל חסן, ראש מנהלת הביטחון של חיל האוויר.¹²

ראוי להזכיר כי עם פרוץ המהומות ניצב בראש המערכת הצבאית שר ההגנה, עלי חביב, בן העדה העלווית, יליד שנת 1939 מאזור צאפיתא שבמחוז טרטוס. באוגוסט 2011 הוא הוחלף מסיבות של גיל ובריאות בידי דאוד ראג'חה, בן העדה היוונית-אורתודכסית, יליד שנת 1947 מדמשק. ב-18 ביולי 2012 חוסל ראג'חה בפיגוע יחד עם עמיתיו לחוליית ניהול המשברים, שהתכנסה במרכז לביטחון לאומי. עם ההרוגים נמנו ראש התא לניהול המשבר, חסן תורכמאני; סגן שר ההגנה וגיסו של הנשיא בשאר אל-אסד, אצף שאווכת, וכן ראש הלשכה לביטחון לאומי, הישאם אח'תיאר. שר הפנים, מוחמד שעאר, היה השורד היחיד מן הפיגוע. בעקבות הפיגוע קודם הרמטכ"ל, עימאד פהד ג'אסם פריג', יליד 1950, סוני מן הכפר רהג'אן שבמחוז חמה, לתפקיד שר ההגנה. את מקומו כרמטכ"ל תפס עלי איוב, בן העדה העלווית, יליד שנת 1952, ממחוז לאד'קיה.¹³

חבורה זו של גנרלים שבראשה ניצב עלי ממלוק, ובכל האמור בצבא – שר ההגנה, פהד פריג', מנהלת, אפוא, בהנהגת בשאר, את הקרב על סוריה. אבל ברור כי חבורה זו מונתה לתפקידה, וממילא היא שואבת את כוחה מבשאר אל-אסד ותלויה בו. יצוין גם כי לצד הצבא הסורי הסדיר, שבחודו כוחות העילית שלו כמו דיוויזיית משמר הרפובליקה, שבה משרת מאהר, אחיו של בשאר, או יחידות הקומנדו, הקים המשטר מיליציות, חלקן על טוהרת בני העדה העלווית. מיליציות אלו, הקרויות שְׁבִיחָה, שנועדו גם בשמן הרשמי "הוועדות העממיות" או "כוחות ההגנה הלאומית", אמורות להוסיף משקל סגולי ליחידות הצבא, וכך גם לוחמים ששיגר ארגון חזבאללה או מתנדבים שנשלחו בעידוד איראני מעיראק, לסייע בידי בשאר.¹⁴

שלישית, בני משפחת אסד אינם נפקדים מהמעגל הסובב את בשאר, אבל כמו בימי אביו, אין הם הבולטים בצמרת. עם אלה אפשר כמובן למנות את מאהר

אל־אסד, אחיו של הנשיא, הממלא תפקיד בכיר בדיוויזיית העילית של משמר הרפובליקה, ולצידו את ראמי מ'חלוף, דודנו של בשאר, איש עסקים עשיר המסייע בידי המשטר בתחומי הכלכלה. אחיו של ראמי, חאפז, הוא קצין באחד ממנגנוני הביטחון של המשטר.¹⁵

נחרצות מבית, איפוק כלפי חוץ

בשאר השכיל לשמור על איפוק לאורך החודשים הארוכים של המשבר בסוריה, בכל הקשור בשכנותיו – טורקיה, ירדן, וכמובן ישראל, אשר לה יוחסו שורה של תקיפות בעומק סוריה. אבל מבית גילה בשאר נחרצות, אולי שלא במודע ובמתכוון אלא כתוצאה מהברוטליזציה של המלחמה בסוריה, הוא הפך את המערכה שהוא מנהל באויביו למלחמת הכחדה, שמטרתה להכחיד או לגרש את המורדים ואת האוכלוסייה התומכת בהם. אי־אפשר להסביר אחרת את השימוש המסיבי בנשק טרור קטלני, קרי הפצצות מרוכזות מהאוויר, ירי ארטילרי מרוכז, וירי טילי קרקע־קרקע ואף שימוש בנשק כימי נגד מרחבים מיושבים, התומכים במורדים או מצויים בשליטתם. התוצאה היא כי בין ארבעה לשישה מיליון סורים הפכו פליטים, חלקם נמצאים מחוץ לארצם. מדובר בכעשרים עד שלושים אחוזים מן האוכלוסייה, כולה סוגית מאזורי הכפר והפריפריה, שמקרבה באו המורדים ושתמכה בהם במאבקם. בשאר עשוי אפוא לזכות בקרב על סוריה בדרך של הכחדת המורדים ותומכיהם. דוגמה לכך נמצא במשבר שפרץ בקיץ 2013, בעקבות השימוש שעשה המשטר בדמשק בנשק כימי נגד מתנגדיו ב־21 באוגוסט. לרגע נדמה היה כי גורלו של בשאר נחרץ, וכי וושינגטון נחושה להכות בו ואולי אף להביא לנפילתו. ואולם

פשרה שהציעה רוסיה ושבשאר נתן את הסכמתו לה הסירה ממנו את הסכנה, גם אם במחיר של אובדן יוקרה, ואולי חמור מכך, התפרקות מנכסים אסטרטגיים בדמות מצבורי הנשק הכימי שבידי סוריה. אלא שבשאר, כמו אביו לפניו, נבדל מסדאם חוסיין, שהיה מוכן 'להמר על כל הקופה' ולהסתכן, ובלבד שלא לכפוף את ראשו. בכך הציל לעת עתה בשאר את נפשו, והבטיח זמן יקר מפז למאבק האמיתי – לא מול ארצות־הברית או ישראל – אלא מול אויביו מבית.

הצלחת שרידותו של המשטר הסורי היא גם ובעיקר הצלחתו האישית של בשאר אל־אסד שהוכיח חסינות ועוצמה אישית, ובעיקר יכולת עמידות שרבים לא האמינו כי ניחן בה

סיכום

הצלחת שרידותו של המשטר הסורי, לפי שעה, חרף המרד נגדו היא גם ובעיקר הצלחתו האישית של בשאר אל־אסד. האיש עומד לבדו בראשו של המשטר הסורי כשמתחתיו חבורה של כפופים. אין מדובר בחברים ושותפים לדרך כמו

בימי אביו, אלא בפונקציונרים צבאיים שקידומם בא להם מידי, לא בהכרח בשל קשר אישי של ידידות אלא פרי התקדמותם בסולם הדרגות, רובם נעדרים כוח משל עצמם, וממילא אין מדובר בחבורה מלוכדת. בשאר הוכיח חסינות ועוצמה אישית, ובעיקר יכולת עמידות שרבים לא האמינו כי ינחן בה. אחרי הכול, הטענה שנשמעה כשעלה לשלטון הייתה כי הוא נעדר "אינסטינקט של רוצח" – תכונה הכרחית למי שמבקש לשלוט בסוריה. אלא שבשאר התגלה כקר-רוח הנכון להקריב מדינה שלמה על מזבח שרידותו.

הערות

- 1 לרקע כללי על אודות המהפכה הסורית, ראו Fouad Ajami, **The Syrian Rebellion** (Stanford: Stanford University, 2012); David W. Lesch, **The Fall of the House of Assad** (New Haven: Yale University Press, 2012).
- 2 אייל זיסר, **בשאר אל-אסד, שנים ראשונות בשלטון** (תל-אביב: הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל-אביב, 2004), ע"ע 13-35.
- 3 לנוסח נאומו של בשאר אל-אסד ראו **אל-ת'ורה** (דמשק), 5 ביוני 2012. ראו גם אתר הנשיאות של סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), <http://www.presidentassad.net>
- 4 ראו למשל, מחקרים שנכתבו באותן שנים על אודות המשטר הסורי, לדוגמה Fred H. Lawson (ed.), **Demystifying Syria** ((London: Saqi, 2009); Carsten Wieland, **Syria in Bay, Secularism, Islamism and 'Pax Americana'** (London: Hurst, 2008).
- 5 אייל זיסר, **בשאר אל-אסד, שנים ראשונות בשלטון**, ע"ע 75-80.
- 6 ראו למשל Eyal Zisser, "An Israeli Watershed: Strike on Syria", **Middle East Quarterly**, Vol. 15, No. 3 (Summer 2008), pp. 57-62.
- 7 ראו למשל, נאומיו של בשאר אל-אסד בבית הנבחרים הסורי, ב-30 במארס 2011, וב-4 ביוני 2012, וכן בראיון שהעניק לערוץ הטלוויזיה של חזבאללה, אל-מנאר, ב-30 במארס 2013. לנוסח הראיונות, ראו אתר הנשיאות של סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), <http://www.presidentassad.net>
- 8 ראו ראיון של ברברה וולטרס עם בשאר אל-אסד, ערוץ הטלוויזיה אי.בי.סי, 7 בדצמבר 2011. <http://abcnews.go.com/International/transcript-abcs-barbara-walters-interview-syrian-president-bashar/story?id=15099152>
- 9 לנוסח דבריה של הילרי קלינטון ראו Interview With Bob Schieffer of CBS's Face the Nation, March 27, 2013, <http://www.state.gov/secretary/rm/2011/03/159210.htm>
- 10 לנוסח דבריו של ארדואן, ראו Cem Ertuz, "Turkey Final Warning to Syria: Tomorrow may be too Late for Reforms, *Today's Zaman* (Ankara), June 18, 2011. <http://www.todayszaman.com/news-253272-turkey-delivers-a-final-warning-to-syria.html>
- 11 הביוגרפיות של בכירי הממשל הסורי פורסמו בידי סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית) בסמוך למינויים. ראו אתר סאנא, 2 באפריל 2011, 5 ביוני 2012, 9 בספטמבר 2012, 3 ביוני 2013 www.rtv.gov.sy 2013. ראו עוד בעניין זה Eyal Zisser, "Can Assad's Syria Survive Revolution?" **Middle East Quarterly**, Vol. 20 (Spring 2013), pp. 13-21.

- 12 ראו למשל רויטרס 24 ביולי 2012, Assad names new security chief after bombing, [http://in.reuters.com/article/2012/07/24/syria-assad-security-List of Syrian officials](http://in.reuters.com/article/2012/07/24/syria-assad-security-List%20of%20Syrian%20officials), (בירות), ראו גם נהאר-אונליין idINDEE86N0BO20120724 [http://www.ennaharonline.com/en/affected by Arab sanctions, international/7826.html](http://www.ennaharonline.com/en/affected%20by%20Arab%20sanctions%20international/7826.html), 4 בדצמבר 2011,
- 13 ראו סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), 5 באוגוסט 2011, 18, 19 ביולי 2012. <http://www.aljazeera.net/portal>. 18, 19 ביולי 2012.
- 14 ראו עוד בסקירה מעורבות חזבאללה במלחמת האזרחים בסוריה, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם מאיר עמית, 2 ביוני 2013, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20521/H_062_13_1715496127.pdf.
- ראו גם Armed Militias of Alawites Emerging in Syria, 6 בספטמבר 2012, אתר אל-בואבה, http://www.albawaba.com/blog_roundup/alawi-militia-syria-440999.
- 15 על אודות בני משפחת אסד ראו למשל, ניו-יורק טיימס, 25 בדצמבר 2012, An Update on the Assad Inner Circle http://www.nytimes.com/interactive/2012/12/25/world/middleeast/assad-inner-circle.html?_r=0

שעתו הקשה של חמאס: אתגרים ארגוניים בסביבה דינמית

בנדטה ברטי וענת קורץ

עלייתו (קצרת המועד) של חמאס לאחר הפסקת האש

חמאס יצא מהעימות עם ישראל בנובמבר 2012 בעמדה מדינית חזקה יחסית. התגובה הבינלאומית והאזורית ללחימה בזירת עזה – שפרצה בין ישראל לחמאס לאחר תקופה של הסלמה בירי הרקטות מרצועת עזה – היוותה עדות ליכולתו של חמאס להישען על בעלי-ברית חדשים וכך לתבוע לעצמו רובד נוסף של לגיטימיות אזורית. במיוחד הדגיש העימות את מערכת היחסים החדשה והמשופרת של חמאס עם מצרים שבהנהגת 'האחים המוסלמים'. למשל, תגובתו של הנשיא מורסי להתנגשויות שהביאו להחזרתו למצרים של השגריר המצרי בישראל ולתיוג המבצע הצבאי שכונה בישראל 'עמוד ענן' כ"תוקפנות שאינה קבילה"; שיגורו של ראש הממשלה, הישאם קנדיל, לרצועת עזה¹ – כל אלה היוו שינוי ברור מהעוינות וההשדנות שאיפיינה את יחסו של משטר מובארכ לחמאס ומהגישה ה"מקבלת" שהפגין הנשיא מובארכ בזמן הלחימה בין ישראל לחמאס במבצע 'עופרת יצוקה'. למרות שהמשל המצרי החדש לא הסיר בפועל הגבלות משמעותיות מעזה, ממשלת מורסי בכל זאת שיפרה את מעמדו של חמאס באמצעות תמיכה מדינית בארגון.² מצרים גם מילאה תפקיד מפתח בהפסקת הלוחמה ובהשגת הפסקת אש במהירות יחסית.

התפקיד החשוב שמצרים מילאה במהלך הלחימה בנובמבר 2012, יחד עם התפיסה שרווחה כי עליית 'האחים המוסלמים' אינה ניתנת לעצירה במזרח התיכון ככלל – תמכו בתחושה כי חמאס נמצא בצד המנצח של 'ההתעוררות הערבית'. במהלך השנה שקדמה לאירועים אלה, הארגון אכן צמצם במידה ניכרת את קשריו עם אחד מבעלי-בריתו ההיסטוריים – משטרו של בשאר אל-אסד בסוריה. העברת מטה הלשכה המדינית של חמאס מדמשק והסירוב לתמוך בדיכוי האכזרי של כוחות

ד"ר בנדטה ברטי היא חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי
ד"ר ענת קורץ היא מנהלת המחקרים וחוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי

אסד כלפי מתנגדיו מבית הרחיקו את חמאס מסוריה וכן מהתומכת העיקרית שלה, איראן, ועודדו אותם להשקיע ביצירת שותפות עם מצרים וקטר. למעשה, הלחימה בין חמאס לישראל בנובמבר 2012 שימשה מקרה בוחן להערכה, האם היערכות אסטרטגית מחודשת זו הייתה בחירה בטוחה. התשובה הייתה חיובית באופן גורף. עם זאת, מבצע 'עמוד ענן' גרם נזק חמור ביותר למנגנון הצבאי וליכולות של חמאס והחליש את יכולתו לנהל מבצעים חמושים נגד ישראל ובפרט לחולל עימות כולל עימה. אולם, תוצאות המבצע לא ערערו את השליטה בפועל של הארגון ברצועת עזה. להפך, הפסקת האש בין חמאס וישראל בתיווך מצרים אישרה את 'הסוד הגלוי' כי ישראל מכירה למעשה בחמאס כממשלה בעזה, ודנה עמו כנמען העיקרי לגבי המתרחש ברצועה. יתרה מכך, התנאים שנקבעו בהפסקת האש אישרו נטייה זו בכך שהכינו את הקרקע לשיחות לא־ישירות בין הצדדים, במטרה להסיר בהדרגה את הגבלות הכניסה והיציאה של סחורות ואנשים שהוטלו על עזה.³ בשבועות שלאחר הפסקת האש, בדצמבר 2012, ישראל אכן נקטה כמה צעדים קונקרטיים להקלת מדיניותה בעזה. למשל, הרחבת אזור הדיג של עזה משלושה מיילים ימיים לשישה, ומתן אפשרות לתושבים לחזור לפעילות חקלאית בשטחים המרוחקים עד מאה מטרים מהגדר המפרידה בין עזה וישראל. נוסף לכך, היקף היבוא לעזה גדל לאחר הפסקת האש: לדוגמה, בהשוואה למוצע החודשי ב־2012, בינואר 2013 נרשמה עלייה של 28 אחוזים ביבוא הכולל של חצץ (הן למגזר הפרטי והן עבור ארגונים בינלאומיים). באופן דומה, העברות של רכב שירות וחומרי בניין עבור המגזר הפרטי אושרו שוב, בפעם הראשונה מאז השתלט חמאס על הרצועה ביוני 2007.⁴ גם מצרים ריככה את מדיניותה ביחס לעזה, אם כי באופן מתון.

חמאס הצליח אם כן לרתום את התמיכה האזורית בו ואת הצעדים שנקטו על ידי ישראל להסרת חלק מההגבלות הכלכליות שהוטלו על עזה, לשמירת מעמדו ברצועה. זאת ועוד, הארגון הצליח 'להציל את כבודו' בסבב הלחימה עם ישראל באמצעות מניעת מבצע קרקעי של ישראל ברצועה. חמאס הסתמך על אופייה המהיר של המלחמה – ששיקף את א־רצונה של ישראל להסתכן בעימות מתמשך שעלול היה לגבות קורבנות רבים – וכן על נכונותה של ישראל להסכים להפסקת אש מתווכת, ומיהר לתייג את מלחמת שלושת השבועות כניצחון. כל אלה גרמו עלייה זמנית בפופולריות הציבורית של

'עמוד ענן' גרם נזק חמור ביותר למנגנון הצבאי וליכולות של חמאס אולם, תוצאות המבצע לא ערערו את השליטה בפועל של הארגון ברצועת עזה

ממשלת חמאס, שלוותה בכרסום משמעותי בתמיכה השברירית ממילא ברשות הפלסטינית על שום ממשל לא־תקין וכן בשל הקיפאון בחזית הישראלית-פלסטינית ואובדן תנופתה של המערכה שניהלה הרשות בזירה הבינלאומית במטרה לגייס

תמיכה בעצמאות פלסטינית. בסקר מדצמבר 2012 שבוצע על ידי המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל נמצא כי:

"אילו נערכו בחירות מחדשות לנשיאות היום והיו רק שני מועמדים [לנשיאות הרשות הפלסטינית], עבאס היה זוכה ב־45% ו[ראש ממשלת חמאס, אסמעיל] הנייה היה זוכה ב־48% מקולות הבוחרים. שיעור המצביעים בבחירות כאלו היה מגיע ל־69%. לפני שלושה חודשים, עבאס קיבל תמיכה של 51% והנייה – 40%".⁵

התקופה שלאחר הפסקת האש הציבה, לפיכך, את חמאס בעמדה חזקה במיוחד, כשהוא נהנה מתמיכה אזורית, מהפחתת ההגבלות שהוטלו על עזה ומעלייה ברמת התמיכה בארגון בציבור הפלסטיני.

מאיגרא רמא לבריא עמיקתא?

אף על פי כן, עלייתו של חמאס הייתה קצרת מועד יחסית. השיפורים ההתחלתיים במעמדו של הארגון מבית ובאזור נהפכו במהירות על פיהם, והובילו את חמאס מעמדת כוח לעמדה של חולשה. בזירה האזורית מצא הארגון את עצמו מבודד יותר ויותר, מבחינה מדינית ופנינסית כאחת, כשהתברר כי בעלי-הברית החדשים שלו חלשים או הפכפכים. יתרה מכך, הבידוד האזורי של חמאס הרע את יכולתו של הארגון לשלוט בעזה באופן אפקטיבי.

בראש ובראשונה, התהפכות הפוליטיות במצרים טומנות בחובן אתגרים ניכרים לחמאס. ממשלת מורסי ייצגה שינוי מבורך מבחינת הארגון לעומת היחס שמצרים הפגינה כלפיו בתקופת מובארכ. חמאס בירך על נצחונו של מורסי בבחירות לנשיאות, ודובר הארגון, סמי אבו־זוהרי, הצהיר: "חמאס והעם הפלסטיני מבטאים את שמחתם המוחלטת מהתוצאות..."⁶ בחודשים שלאחר הניצחון הפגיננו הנשיא מורסי וממשלתו תמיכה בחמאס, שהתבטאה בין היתר בפגישות עם מנהיגיו, חאלד משעל ואסמעיל הנייה, ודיון משותף עימם בצעדים לנורמליזציה של הגבול בין מצרים ועזה.⁷ הבחירות למועצת השורה של חמאס התקיימו באפריל 2013 במצרים, היכן שהתיישב

עם עלייתה של רשות מדינית חדשה בתמיכת הצבא המצרי, היחסים בין חמאס למצרים התערערו. חמאס נענש למעשה על קשריו ההדוקים עם 'האחים המוסלמים'. קמפיין תקשורתי משולח רסן גינה את נוכחותו של הארגון במצרים ואת התפקיד שמילא בפוליטיקה המצרית בזמן ממשלת מורסי

סגן יושב הראש של הלשכה המדינית דאז, מוסה אבו־מרזוק, לאחר שהתפנה מעזה. עם סילוקה של ממשלת מורסי בתחילת יולי 2013 ובעקבותיה – עלייתה של רשות מדינית חדשה בתמיכת הצבא המצרי, היחסים בין חמאס למצרים התערערו תוך כמה שבועות. חמאס נענש למעשה על קשריו ההדוקים עם 'האחים המוסלמים',

שירדו מגדולתם, בקמפיין תקשורתי משולח רסן שגינה את נוכחותו של הארגון במצרים ואת התפקיד שמילא בפוליטיקה המצרית בזמן ממשלת מורסי. אין חדש בדיווחים על ביקורת מצרית ברוח זו נגד חמאס – חמאס כבר היה בעבר מטרה לחיצי ביקורת ולכעס בשל קשרים לכאורה עם גורמים ג'האדיסטיים שפועלים בסיני – אך בתקופה שלאחר ממשלת מורסי החריפה נימת הגינוי ועוצמתו גברה עד מאד.

ממשלת המעבר במצרים, הנשענת על הצבא, נוקטת אמצעים חמורים לצמצום מעבר האנשים והסחורות, ומעבר רפיח פועל בתנאים מגבילים מחמירים.⁸ זאת ועוד, הגבלות מעבר הגבול שמטילה מצרים על עזה – שהן נוקשות מאלו שהוטלו בעידן מובארכ – מלוות במערכה צבאית מתמשכת לשיבוש זרימת הסחורות דרך המנהרות בין עזה למצרים. צעדים אלה, שתוכננו במטרה מוצהרת לשפר את הביטחון בחצי האי סיני, יצרו קשיים כלכליים לתושבי הרצועה, ובה בעת גם הפעילו לחץ משמעותי על חמאס.

העברת סחורות לרצועת עזה תואמה על ידי ישראל ומצרים, ואמנם לא פרץ כל משבר חירום הומניטרי מאז נפילת מורסי, אולם ההגבלות מורגשות היטב בשטח. תוצאתה העיקרית של המערכה נגד המנהרות וההגבלות על מעבר סחורות ואנשים הייתה אובדן ישיר של הכנסות לארגון ולזרוע הצבאית שלו, גדודי עיז א-דין אל-קסאם, שנהנו ישירות מכלכלת המנהרות התת-קרקעיות בשנים האחרונות. ממשלת חמאס מצדה ניצבת בפני קושי גובר לעמוד בתקציב ולספק סחורות ושירותים חיוניים לתושבי עזה. בעוד המספר הממוצע של משאיות מטען שנכנסו לרצועת עזה דרך רפיח בשליש הראשון של 2013 היה 1,514, הוא ירד למוצע של 467 מטענים בשליש השני: 283 ו-252 משאיות נכנסו לעזה ביוני וביולי 2013, בהתאמה.⁹ באותה תקופה, המספר הממוצע של משאיות מטען שנכנסו לעזה ממעבר כרם שלום שבשליטת ישראל לא עלה בצורה ניכרת: מ-4,481 בשליש הראשון של השנה ל-5,112 בשליש השני.¹⁰ עם זאת, ברור שאין בהעברה השוטפת של סחורות אזרחיות מישראל לרצועה כדי לפצות על האובדן המצטבר של הכנסות מהמנהרות, ושל הפוטנציאל הכלכלי הכרוך במעבר ישיר אל מצרים וממנה.

הקשיים הכלכליים שנבעו מכך השפיעו על הפופולריות של הארגון בציבור הפלסטיני. כבר במארכ 2013, העליה בפופולריות של חמאס שינתה כיוון. מחקר של המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל מצא כי אילו התקיימו בחירות לנשיאות בדצמבר 2012, נשיא הרשות הפלסטינית עבאס היה מובס על ידי ראש ממשלת חמאס הנייה; מגמה זו התהפכה במארכ 2013, כשעבאס קיבל 52 אחוזים לעומת 41 אחוזים מקולות הנשאלים שניתנו לראש הממשלה הניה ופת"ח זכה ל-41 אחוזים (לעומת 29 אחוזים שקיבל חמאס) בבחירות היפותטיות לפרלמנט.¹¹ מגמה זו צפויה להחמיר על רקע חידושו של התהליך המדיני בין ממשלת ישראל

והרשות הפלסטינית בחסות ארצות הברית. אם, וזו כמובן מילת המפתח, תהיה התקדמות משמעותית בחזית השלום, מעמדו של חמאס ייחלש ומקומו יהיה שולי עוד יותר.

נוסף לכך, נראה כי תפקידה של קטר כתומכת בחמאס ובעזה מבחינה מדינית וכלכלית מושפע באורח שלילי מתמורות פוליטיות באמירות עצמה. בעקבות השינוי שחל בהנהגת קטר ביוני 2012 – כאשר השיח' חמד בן-חליפה את'אני ויתר על כתר המלוכה למען בנו תמים – צפוי 'כיול מחדש' של מדיניות החוץ של המדינה ואימוץ גוון מעורב ופעיל הרבה פחות, ובמיוחד כשהדבר נוגע לתמיכה באחים המוסלמים, כולל בחמאס.¹² ואכן, שליט קטר החדש לא הזכיר את חמאס בנאום ההכתרה שלו, ודוברים רשמיים של קטר לא התבטאו נגד הפלתה של ממשלת 'האחים המוסלמים' שבראשות מורסי על ידי הצבא.¹³ בעלת-ברית נוספת של חמאס – טורקיה – עסוקה בבעיות הפנים שלה ובמלחמת האזרחים העקובה מדם הנמשכת בסוריה. סביר להניח כי למרות שטורקיה מתכוונת להמשיך לתמוך בחמאס, לתמיכה כזו לא תהיה משמעות אסטרטגית. ראש ממשלת טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, הכריז באוגוסט 2013 על דחיית ביקורו רווי הציפיות בעזה בשל בעיות בתיאומים עם ממשלת המעבר במצרים, שהחליפה את ממשלת מורסי.¹⁴

מה תהיה בחירתו של חמאס?

באופן לא מפתיע, השינויים הדרמטיים בסביבה המדינית והביטחונית, הן הביתית והן האזורית של חמאס הובילו את הארגון לבחינה אסטרטגית מחודשת. על רקע זה העמיקו בו המחלוקות הפנימיות. קיומו של עימות פנימי בשורות חמאס אינו חדש. בשני העשורים האחרונים התעוררו שוב ושוב מתחים בין אנשיו, לגבי הקו המדיני והצבאי שיש לנקוט, וכן ביחס לסוגיית המנהיגות מהזירה הפנימית או מהפזורה.

לאחר העימות הצבאי שהתחולל בנובמבר 2012 בין ישראל וחמאס, התחדש המאבק, שביטא מתח פנים-ארגוני נמשך, בין שתי גישות.

עלייה ניכרת נרשמה בהשפעתה של אסטרטגיית מדיניות חוץ והאסטרטגיה הארגונית, שמזוהות עם חאלד משעל. משעל היה גורם רב-משמעות בתכנון וביישום ההיערכות המחודשת של חמאס כלפי מצרים בזמן ממשלת מורסי, וכן כלפי קטר. ייצוב קשרים אלה תרם לבחירתו מחדש של משעל באפריל 2013 כראש הלשכה המדינית.¹⁵ הבחירה מחדש נראתה גם כאות לכך שחמאס תכנן להניע מחדש את הפיוס עם פת"ח – מדיניות שמשעל היה מובילה העיקרי. תפיסה זו קיבלה משנה-תוקף בשל העובדה שמחמוד א-זהאר, מנהיגו ההיסטורי של חמאס – שישב בעזה והיה מקושר היטב לטהראן, ואשר התנגד בנחישות לניסיונותיו של משעל להתפייס עם פת"ח – לא נבחר מחדש למועצת השורא.¹⁶ בה בעת,

המנהיגות שבסיסה בעזה בהובלתו של ראש הממשלה, הנייה, שמרה על מעמדה כמרכז החדש והחזק של הכוח הארגוני. בחירות אפריל 2013 אישרו מציאות זו כשהנייה החליף את מוסה אבו־מרזוק היושב בגלות בתפקיד סגנו של משעל.¹⁷ עם זאת, עקב המשבר שבו שרוי הארגון לאחרונה, הן משעל והן המנהיגות בעזה ניצבים נוכח הצורך לנהל דיאלוג פנימי מעמיק בסוגיית ההתמודדות עם המשבר. נראה שלפני ארגון עומדות שתי אפשרויות עיקריות: תוכנית פעולה בגישה נצית, או ניהול המשבר.

לנוכח התמיכה האזורית שהולכת ומתדרדרת, והאיום הגלום בחידוש השיחות בין ישראל לרשות הפלסטינית, ייתכן שחמאס יבחר להקשיח עמדות. במקביל יוכל חמאס לנסות לחדש את השותפות האסטרטגית עם איראן. קולות מסוימים בתוך הארגון כמו מחמוד א־זהאר, שהיו בקשר עם טהראן גם לאחר שנפרדו דרכיהם של חמאס ואיראן, דחפו בדיוק בכיוון זה.¹⁸ עבור א־זהאר, זו תהיה גם דרך לתבוע לעצמו את המעמד בתוך חמאס, לאחר שמדיניותו הקו הנוקשה שלו עלתה לו באי־בחירתו מחדש באפריל 2013. מובן שההתפייסות עם איראן אינה כה קלה להשגה. עקב השינוי שחל במנהיגות איראן עם בחירתו של חסן רוחאני לנשיאות ועקב המעורבות הישירה שלה במלחמת האזרחים בסוריה, וכן בהתחשב בהשפעה הקשה של הסנקציות הבינלאומיות הנמשכות על כלכלת איראן, ייתכן שטהראן לא תהיה מסוגלת למלא את החסך המדיני והפיננסי שחמאס ניצב בפניו בגין הפניית הגב של מצרים וקטר. כמו כן, לנוכח המתח השורר לאחרונה בין הרפובליקה האסלאמית וחמאס, איראן עשויה להקשות על חמאס באמצעות התנהלות כ"קשה להשגה". זאת, במיוחד משהחליטה טהראן להדק את קשריה עם הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני בעזה ולהושיט לו סיוע.¹⁹

זאת ועוד, אם חמאס חש מבודד ונדחק לשוליים, וגם לנוכח הימשכות ההגבלות המוטלות על עזה ומשבשות את החיים בה, הוא עלול להתפתות ולנסות לחַבֵּל במשא ומתן בין ישראל והפלסטינים. ביכולתו לעשות זאת פשוט על ידי מתן אפשרות לארגונים אחרים לשוב ולתקוף את ישראל או אפילו להיות מעורב בכך ישירות, כאמצעי לשמור על מעמדו בחזית המאבק נגד ישראל.

עם זאת, כיוון פעולה זה עשוי להוביל את חמאס לעימות עם ישראל, שברור כי יגרום לארגון נזק רב במונחים של התמיכה העממית בו והתשתיות הכלכליות והצבאיות שלו. כמו כן, מהלך כזה לא יתרום רבות לחיזוק מעמדו של חמאס באזור, וכך יהיה גם אם עימות כזה יביא לעצירת השיחות בין ישראל והרשות הפלסטינית.

לנוכח התמיכה האזורית שהולכת ומתדרדרת, והאיום הגלום בחידוש השיחות בין ישראל לרשות הפלסטינית, ייתכן שחמאס יבחר להקשיח עמדות. במקביל יוכל חמאס לנסות לחדש את השותפות האסטרטגית עם איראן

מסלול סביר יותר עבור חמאס לנוכח חולשתו היחסית במישור המדיני ובתחום הצבאי, יהיה ניהול המשבר. מתוך מודעות לכך שהזירה הפנימית אינה יציבה וכי האינטרס העיקרי של חמאס הוא שימור שליטתו וכוחו בעזה – בהמשך לקו המנחה של הנייה וממשלת חמאס בעזה – עשוי הארגון לבחור בעמדת המתנה, תוך מתן עדיפות ליציבות ולשליטה בעזה. בהתאם לכך, חמאס יפעל באופן שלא "יזעזע את הספינה": בזירה הבינלאומית יוכל הארגון לפעול לשימור יחסיו הן עם טורקיה והן עם קטר, ובמקביל להשקיע בשיפור היחסים עם מצרים. הסיכויים להשגת יעדים אלה אינם גבוהים. למרות זאת, חמאס צפוי לפעול לעיצוב יחסי עבודה עם הרשויות המדיניות החדשות במצרים, שיסייעו להפחית מהגבלות במעברי הגבול. מובן שגם קידום יעד זה ידרוש משא ומתן, וסביר להניח שחמאס יאלץ להסכים לרגולציה של המנהרות תמורת הסרת ההגבלות בגבול.

ניהול המשבר יצריך גם המשך הקפדה מצד חמאס על הפסקת האש עם ישראל. במקום שהארגון יהיה מעורב ישירות במאמצים לחבל בשיחות השלום, הוא יעדיף להמתין שהתהליך יקרוס מעצמו. בו בזמן, הארגון ימשיך לשלם מס שפתיים לפיוס פנים-פלסטיני בלי לבצע מהלך מעשי למימוש. כמו כן, לא מן הנמנע שהארגון ישקול מעבר מ'בקרת נזקים' ל'מעורבות ישירה', אם יחשוב שתצמח לו תועלת מדינית מכך. לפיכך, התקדמות בתהליך השלום בין ישראל והרשות הפלסטינית, המשולבת בתמריצים כלכליים, יכולה לדרבן את חמאס להשקיע באופן משמעותי יותר באפשרות של אחדות פוליטית, במטרה לבסס תיאום מוסדי עם הרשות הפלסטינית, כך שלא תאבד שארית הרלוונטיות המדינית שלו.

לנוכח חולשתו של חמאס מבית ובאזור כולו, הרשות הפלסטינית עשויה להירתע משיתופו בשלטון, במיוחד כל עוד לא הושג הסכם עם ישראל, כזה שהרשות הפלסטינית יכולה להציגו כהישג מדיני שלה. בה בעת, התקדמות משמעותית בתהליך השלום עשויה לחזק את פת"ח ולאפשר למפלגה לחתור לפיוס פלסטיני מעמדת כוח. בתנאים אלה, פת"ח יוכל להכתיב את תנאי העסקה, בעוד חמאס עשוי להידחף לעבר קבלתם של תנאים אלה, או להסתכן בדחיקתו לשולי המערכת הפוליטית הפלסטינית.

לנוכח חולשתו של חמאס
הרשות הפלסטינית
עשויה להירתע משיתופו
בשלטון במיוחד כל עוד
לא הושג הסכם עם
ישראל, כזה שהרשות
יכולה להציגו כהישג מדיני

השלכות לישראל

בהנחה שמניעת שובו של חמאס לזרועותיה של איראן או המשך מתקפות אלימות הם ללא ספק במסגרת האינטרסים של ישראל, חשוב לציין שישראל יכולה להשתתף במשחק ולהשפיע על ההחלטות האסטרטגיות של חמאס. לנגד עיני מקבלי ההחלטות בישראל אמורה להיות ההערכה, כי ככל שירבו הניסיונות הישראליים

והבינלאומיים לבדוד את חמאס, וככל שהארגון יחוש שהוא מאבד את האחיזה בעזה ובפוליטיקה הפלסטינית, כך יהיו לו מניעים חזקים יותר לפעול ללא כל רסן. למרות שחשוב לישראל להמשיך לחזק את ההרתעה כלפי חמאס, חשוב באותה מידה לעשות זאת תוך מאמצים מחושבים להימנע מגלישה לעימות כולל. הדבר נכון במיוחד משום שאם חמאס ייקלע למצב קשה, יתלווה לכך סיכון נוסף – כניסה לזירה של הפלג הסלפיסטי בעזה המתנגד לחמאס, שינסה לחדש את פעולות האיבה נגד ישראל וכך לקרוא תיגר על חמאס, בניסיון לגרור אותו למעגל אלימות נוסף עם ישראל.

במקביל לשימור ההרתעה מול חמאס, תוכל ישראל גם להמשיך בדרך שהותוותה לאחר הפסקת האש ולהקל את ההגבלות המוטלות על עזה, ואולי אף לנקוט צעדים שישלבו מחדש את כלכלת הרצועה עם כלכלת הגדה המערבית.²⁰ כך יוענקו לחמאס תמריצים להמשך השמירה על הפסקת האש. הסדר בין חמאס ומצרים לנורמליזציה של הגבול תמורת סגירת המנהרות התת-

קרקעיות יהיה אף הוא התפתחות חיובית מנקודת מבטה של ישראל. יתרה מכך, התקדמות רצינית ונחושה בתהליך השלום יכולה להיות הדרך הטובה ביותר להחליש את מעמדו של חמאס ואת הפופולריות שלו בקרב התושבים, הן בגדה המערבית והן ברצועת עזה, תוך עידוד הנהגת חמאס לשלם יותר מאשר מס שפתיים להסדרת היחסים עם פת"ח ולאינטגרציה מוסדית ברשות הפלסטינית.

למרות שחשוב לישראל להמשיך לחזק את ההרתעה כלפי חמאס, חשוב באותה מידה לעשות זאת תוך מאמצים מחושבים להימנע מגלישה לעימות כולל

הערות

- 1 Edmund Sanders, "Israel attack on Gaza: Familiar tension, new circumstances," *Los Angeles Times*, November 15, 2001, <http://articles.latimes.com/2012/nov/15/world/la-fg-israel-hamas-20121115>; Catrina Stewart, "Egypt's Islamist president condemns shelling of Gaza," *The Independent*, November 15, 2012, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/egypts-islamist-president-condemns-shelling-of-gaza-8320561.html>
- 2 Benedetta Berti, "No blank cheques: Morsi and Hamas," *Phathom*, January 30, 2013, <http://www.fathomjournal.org/policy-politics/no-blank-cheques-morsi-and-hamas/>
- 3 בהסכם הפסקת האש מצוין במיוחד ש: "פתיחת המעברים והקלות על תנועת אנשים ומעבר סחורות, הימנעות מהגבלת תנועה חופשית של תושבים, הפיכת אנשים למטרה באזורי גבול והליכים ליישום יטופלו החל מ־24 שעות מתחילת הפסקת האש." <http://www.jpost.com/Defense/Text-of-Israel-Hamas-cease-fire-agreement>

- UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), "Humanitarian Monitor Monthly REPORT January 2013," http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_the_humanitarian_monitor_2013_02_28_english.pdf 4
- "Palestinian Public Opinion Poll No 4, Gaza War gives Hamas an electoral victory in the West Bank and the Gaza Strip if elections are held today," Palestinian Center for Policy and Survey Research, December 17, 2012, <http://www.pcpsr.org/survey/polls/2012/p46epressrelease.html> 5
- Khaled Abu Toameh, "Good news for Hamas, bad news for Fatah," *Jerusalem Post*, June 25, 2012, <http://www.jpost.com/Middle-East/Good-news-for-Hamas-bad-news-for-Fatah> 6
- Khaled Abu Toameh, "Morsy, Hamas and the short-lived honeymoon," *Jerusalem Post*, August 8, 2012, <http://www.jpost.com/MiddleEast/Article.aspx?id=280447> 7
- http://www.gisha.org/item.asp?lang_id=en&p_id=2053; Ibrahim Barzak and Mohammed Daraghmeh, "Egypt imposes toughest Gaza restrictions in years," *Salon*, July 24, 2013, http://www.salon.com/2013/07/24/egypt_imposes_toughest_gaza_restrictions_in_years/ 8
- "Gaza Crossings Activities Database," UN Office for the Coordination of Humanitarian assistance (OCHA), <http://www.ochaopt.org/dbs/Crossings/CommodityReports.aspx?id=1010003> 9
- שם 10
- Palestinian Public Opinion Poll No 47, Popularity of Hamas and Haniyeh drops and the popularity of Fateh and Abbas rises but pessimism regarding reconciliation prevails once again and a majority believes the new Obama administration will not succeed in reviving the peace process," Palestinian Center for Policy and Survey Research, March 20-28, 2013, <http://www.pcpsr.org/survey/polls/2013/p47e.html> 11
- "Change of tack," *The Economist*, July 15, 2013, <http://www3.economist.com/blogs/pomegranate/2013/07/qatar-s-foreign-policy> 12
- שם 13
- "Erdogan cancels Gaza trip after running afoul of Egypt government," *Jerusalem Post*, August 4, 2013, <http://www.jpost.com/Middle-East/Erdogan-cancels-Gaza-trip-after-running-afoul-of-Egypt-government-322005> 14
- "Hamas re-elects Khaled Mashaal," *The Guardian*, April 1, 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/apr/01/palestine-hamas-khaled-mashaal-election> 15
- "Hamas elections exclude Zahhar, Rishq," *Ma'an News Agency*, April 8, 2013, <http://www.maannews.net/eng/ViewDetails.aspx?ID=582542> 16
- Ali El-Saleh, "Mishal Reelection is a Victory for Hamas Moderates," *Asharq Al-Awsat*, April 8, 2013, <http://m.asharq-e.com/content/1365437321461266600/Published%20-%20Features> 17
- Ehud Yaari, "Hamas in Crisis—Isolation and Internal Strife," *WINEP*, July 31, 2013, <http://middleeastvoices.voanews.com/2013/07/insight-hamas-in-crisis-isolation-and-internal-strife-18350/#ixzz2b6M8K6NF> 18

- Fares Akram, "In Gaza, Iran Finds an Ally More Agreeable Than Hamas," *The New York Times*, July 31, 2013, http://www.nytimes.com/2013/08/01/world/middleeast/in-gaza-iran-finds-a-closer-ally-than-hamas.html?_r=0 19
- Robert M. Danin, "Ending Gaza's Isolation," Council on Foreign Relations, July 2013, <http://www.cfr.org/palestine/ending-gazas-isolation/p31088> 20

דפוסי מעורבותה של סין במזרח התיכון: משברי לוב וסוריה כמקרי בוחן

יורם עברון

מבוא

בשנים האחרונות גוברת בהדרגה מעורבותה של סין במזרח התיכון. על אף טענותיה שאין היא מעוניינת לנקוט עמדה או לקחת חלק פעיל בתהליכים המדיניים באזור, ושכוונתה להתרכז בעניינים כלכליים בלבד, ניכרת גלישה הדרגתית מצידה למעורבות בתהליכים פוליטיים וצבאיים.¹ התמורה בגישתה של סין למזרח התיכון אינה נובעת בהכרח מהחלטה סדורה בנושא, ואף אינה מצביעה על שינוי במדיניותה. למעשה, אין לפקפק בכנות הצהרותיהם של מנהיגי סין על רצונם להתרחק מהתסבוכת המזרח-תיכונית. ההנהגה הסינית נוהגת לראות את המזרח התיכון כ"בית קברות למעצמות", וחשה זרות וחוסר הבנה כלפיו. הסינים מתקשים להבין את תפקידה המרכזי של הדת בפוליטיקה האזורית, מודעים לאינטרסים החזקים באזור של מעצמות עולמיות אחרות וחוששים להיקלע לסבך העימותים הפנימיים בעולם המוסלמי.² עם זאת, לנוכח התגברות המעורבות הסינית בפוליטיקה העולמית, בכלל זה שאיפתה להוביל את המדינות המתפתחות, חיזוק תלותה בנפט מיובא והצורך הגובר בשווקים ובמקורות חומרי גלם זרים, ניכר שהיא אינה יכולה להימנע ממעורבות מדינית באזור, וניתן להעריך שהדינמיקה האזורית והכוחות הפנימיים הפועלים בסין יגבירו מגמה זו. יתרה מכך, לאור עלייתה של סין למעמד של מעצמה עולמית, מתפתחת ציפייה הן בקרב מדינות האזור והן בקרב מעצמות עולמיות אחרות, שהיא תגביר את מעורבותה גם בחלק זה של העולם. בעת ביקורו בבייג'ינג של מזכיר המדינה האמריקאי באפריל 2013, נדונו בשיחה בינו לבין נשיא סין לא

ד"ר יורם עברון הוא חבר סגל בחוג ללימודי אסיה באוניברסיטת חיפה וחוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

המחבר מודה לשרון מגן על סיועה בעריכת מחקר זה. המאמר נכתב במסגרת פרויקט סין של המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ומכון ישראל (Israel Institute)

רק סוגיות מזרח־אסייתיות ועניינים הקשורים ליחסי סין־ארצות־הברית, אלא גם סוגיות עולמיות וביניהן "האתגר של איראן והנשק הגרעיני, סוריה והמזרח התיכון".³ מצב זה מעורר שאלות מהותיות לגבי אופן העמקת המעורבות הסינית באזור. למשל, בניגוד לאפריקה, שאליה חדרה סין באינטנסיביות במהלך העשור הקודם, המזרח התיכון שימש מאז מלחמת העולם השנייה זירת מאבק למעצמות הגדולות, ועד היום יש להן בו אינטרסים חיוניים ובעלות־ברית חשובות. השאלה היא, מהם יחסי הגומלין בין הגברת המעורבות הסינית במזרח התיכון ליחסיה עם שאר המעצמות. כמו כן, הגברת המעורבות הסינית באזור, בתקופה של סכסוכים קשים בין ובתוך מדינותיו, מעמידה במבחן שניים מעקרונותיה המדיניים המוצהרים: אי־התערבות בענייניהן של מדינות אחרות, ובפרט לא התערבות כפויה תוך שימוש בכוח, ואי־נקיטת עמדה בעימותי האזור. עקרונות אלה מיועדים, בין היתר, לקדם את מעמדה כמנהיגת גוש המדינות המתפתחות, הן באמצעות הבלטת הניגוד בינה לבין ארצות־הברית (שמובילה מהלכי התערבות במדינות מתפתחות), והן באמצעות שמירה על יחסים טובים עם מדינות רבות ככל האפשר. עקרונות אלה גם מבטאים את נטייתה של סין להעדיף שימור משטרים קיימים ואחדות מדינתית על פני קידום ערכים ואינטרסים ברמת הפרט או החברה. השאלה היא, אפוא, כיצד תתמרן סין בין עקרונות ודפוסי פעולה אלה לבין האילוצים הנובעים מהגברת הפעילות המדינית באזור.

אחת הסיבות העיקריות לחוסר הוודאות אינה רק הפער בין מהלכיה באזור להצהרותיה, אלא גם האופן ההדרגתי, הבלתי־אחיד ולעיתים גם המוסווה של שינוי דפוסי פעולתה. במאמר שסקר את השינוי בעמדתה של סין כלפי הטלת סנקציות חד־צדדיות, טען ג'יימס ריילי שסין "לעיתים רחוקות מצהירה בפתחות על סנקציות כלכליות. במקום זאת, בייג'ינג מעדיפה להשתמש באיומים מעורפלים, בקביעה או בביטול של ביקורים רמי־דרג, ברכישות (או אי־רכישות) שלקטיביות [מהמדינה הנדונה], ובצעדים בלתי־רשמיים אחרים".⁴ בחינת גישתה של סין לאזור דורשת, אפוא, התייחסות לשינויים קטנים כגדולים בפעילותה באזור, כאשר נקודת ההתייחסות אינה בהכרח עוצמת המהלך הננקט על ידה או תוצאותיו, אלא מידת חריגתו מדפוס הפעולה הקיים. על מנת לבחון את שאלת קיומו של שינוי זה ואת דפוסי הפעולה המאפיינים אותו, מנתח המאמר את התנהלותה של סין במשברים בלוב ובסוריה – שתי מדינות הכלולות במרחב הדיפלומטי הסיני "מערב־אסיה וצפון־אפריקה".

הגברת המעורבות הסינית באזור, בתקופה של סכסוכים קשים מעמידה במבחן שניים מעקרונותיה המדיניים המוצהרים: אי־התערבות בענייניהן של מדינות אחרות ואי־נקיטת עמדה בעימותי האזור

סין והמשבר בלוב

יחסי סין-לוב היו בעייתיים עוד טרם המשבר. ב־2009 האשים שר החוץ הלובי, מוסא קוסא, את סין בניצול משאבי אפריקה ותושביה, וגינה את התנהלותה ביבשת כניארו־קולוניאליסטית. סין, אשר ההתנגדות לאימפריאליזם ולקולוניאליזם מהווה אחד מיסודות מדיניות החוץ שלה, ראתה זאת בחומרה, אך האינטרסים הכלכליים גברו על שאר השיקולים והביאו ליישוב המשבר.⁵

על אף זאת, המעורבות הכלכלית של סין בלוב לא הייתה כנראה משמעותית דיה, וכאשר הצהיר נשיא ארצות-הברית ב־25 בפברואר 2011 על הפעלת סנקציות נגד משטרו של קדאפי בתגובה לאלימות שפרצה במדינה, סין לא הביעה התנגדות או מחאה. יום לאחר מכן היא הצטרפה לשאר חברות מועצת הביטחון של האו"ם באישור החלטה 1970 בדבר איסור אספקת נשק לכוחות קדאפי, וכחודש לאחר מכן אפשרה באמצעות הימנעותה (בדומה לרוסיה) את קבלת החלטת מועצת הביטחון 1973. ההחלטה הכריזה על שטחה האווירי של לוב כאזור אסור בטיסה, וקבעה שיינקטו כל הצעדים הנחוצים על מנת להגן על אזרחיה של לוב מפני תקיפותיו של קדאפי. ההחלטה זכתה לתמיכת הליגה הערבית אך לא סיפקה מנדט ברור להושטת סיוע צבאי למורדים, שכן ניסוח כזה צפוי היה לגרור הטלת וטו מצד רוסיה וסין. עם זאת, ניתן היה במסגרתה לבצע תקיפה אווירית נגד מטוסיו של קדאפי ונגד מטרות קרקעיות. ההחלטה הייתה מנוגדת למדיניותה הרשמית של סין, השוללת התערבות בכוח בענייניהן הפנימיים של מדינות אחרות, ועל אף זאת סין לא בלמה אותה. ניתן להעריך שהתנגדות העולם הערבי לקדאפי הייתה אחת הסיבות לכך, וכפי שהצהירה בהמשך, אולי אף לא העריכה שנאט"ו תפעיל עוצמת אש כה גדולה.

ואכן, מימוש ההחלטה לא עלה בקנה אחד עם מדיניותה של סין. ב־19 במארכ 2011, קואליציית הכוחות הזרים בהובלת נאט"ו הוציאה לפועל את המתקפה בלוב; כ־120 טילים שוגרו נגד מתקני הגנה אווירית של לוב, מטוסים צרפתיים היכו את כוחות תומכי קדאפי בעיר בנגאזי וטילי שיוט שוגרו לעבר מתקני הגנה אווירית בבירה טריפולי ובמיסראתה (Misrata). סין, בדומה לרוסיה, ראתה זאת באופן שלילי. היא ציינה בהזדמנויות שונות שהיא דוגלת בפתרון המשבר בדרכי שלום, והביעה את דאגתה מהשלכותיה של התערבות צבאית. יתרה מכך, משהקימו כוחות המורדים ממשלה חלופית, סירבה סין להכיר בה במשך זמן-מה. מאוחר יותר היא טענה שמעצמות המערב עיוותו את משמעות החלטת מועצת הביטחון, ולמעשה הונו את שאר המדינות שהיו מעורבות באישורה, בעצם הפעלת כוח צבאי כה רב נגד קדאפי.⁶

עם זאת, לצד הקו הפסיבי שנקטה סין במישור הדיפלומטי, היא נקטה גם כמה פעולות משמעותיות יותר. ראשית, עם הסלמת המהומות במדינה היא פעלה

לפינוי אזרחיה משם. טרם ההתקוממות שהו בלוב כ־30,000 אזרחים סיניים, ועד 25 בפברואר 2011 הכריזה בייג'ינג כי מתחילת המאורעות פונו מתחומה באמצעות מטוסים וכלי־שיט צבאיים כ־12,000 אזרחים סיניים שהוטסו חזרה לסין, או הועברו זמנית למדינות יציבות באזור. הייתה זו הפעם הראשונה שסין פעלה לפינוי מספר כה גדול של אזרחיה ממדינה זרה, ומעבר להמחשת יכולותיה הלוגיסטיות־טכנולוגיות החדשות, המהלך ביטא את הנטייה הגוברת במסד השלטוני הסיני להרחיב את פעילותה של סין בעולם. הוויכוח בנושא התפתח בד בבד עם ההתרחבות פעילותה הכלכלית של סין בעולם בעשור הראשון של המאה ה־21, כאשר גורמים מסוימים בשלטון (ובכלל זה במסד הצבאי) טענו שעל סין לפתח יכולת צבאית מעבר לגבולותיה כדי להגן על האינטרסים שלה. כנגד זאת טענו גורמי שלטון אחרים שעל מדיניות החוץ הסינית להמשיך להתנהל בדרכים כלכליות ודיפלומטיות בלבד, כפי שעשתה מאז החלה במדיניות הרפורמות (1978). פינוי האזרחים מלוב היה אחד הצעדים המשמעותיים ביותר שהמחיש כיצד הגישה הראשונה מבססת את עליונותה.⁷

בניגוד למדיניות האי־התערבות, שבה היא מחזיקה באופן מסורתי, סין גם אירחה ביוני 2011 נציגים של האופוזיציה הלובית, אשר נפגשו בין היתר עם שר החוץ הסיני, והגדירה את מועצת המעבר כ"שותף חשוב לדיאלוג". ניתן להעריך שמטרת המפגשים הייתה לבסס מהלכים עם השלטון החדש, כדי להבטיח את המשכיות הפרויקטים הכלכליים של סין בלוב אם ייפול משטר קדאפי, ובמיוחד את המשך אספקת הנפט מהמדינה. ניתן גם לשער שאחד הגורמים שהשפיעו על סין לקיים מפגש גלוי מעין זה היה יחסן השלילי של המדינות הערביות לקדאפי, דבר שהפחית את חששה של בייג'ינג מפני ביקורת על המהלך.⁸

מעורבות סינית אקטיבית התרחשה גם בתחום הסיוע לצדדים הלוחמים. בספטמבר 2011 אישרה בייג'ינג כי נציגים של תאגיד הנשק הממשלתי הסיני NORINCO נפגשו בבייג'ינג ביולי אותה שנה עם נציגי שלטון קדאפי, כדי לקדם עסקאות נשק לכוחותיו בשווי כ־200 מיליון דולר, כולל טילי אוויר־קרקע נישאים. הפגישה נערכה בשעה שהסנקציות הבינלאומיות על אספקת נשק לכוחות קדאפי שעליהן, כאמור, הייתה גם סין חתומה, כבר היו בתוקף. הדיווחים על הפגישה עוררו ביקורת קשה על סין בזירה הבינלאומית ומטעם הממשלה הלובית החדשה גם יחד, ובייג'ינג הדגישה כי הממשל לא ידע על קיום הפגישות, וכי בפועל לא התבצעה כל מכירת נשק למשטרו של קדאפי.⁹

בד בבד עם ההתרחבות פעילותה הכלכלית של סין בעולם גורמים מסוימים בשלטון טענו שעל סין לפתח יכולת צבאית מעבר לגבולותיה כדי להגן על האינטרסים שלה. כנגד זאת טענו גורמי שלטון אחרים שעל מדיניות החוץ הסינית להמשיך להתנהל בדרכים כלכליות ודיפלומטיות בלבד

ב־20 באוקטובר 2011 נהרג קדאפי בידי כוחות המורדים, וראש מועצת הכוחות המורדים הצהיר רשמית כי לוב הינה כעת אומה "משוחררת". בלוב נוצר אפוא מצב חדש, וסין פעלה במהירות לכינון קשרים עם הממשלה החדשה. מיד עם קבלת ההחלטה על סיום הפעולה הבינלאומית בלוב, הודיעה סין כי תחזיר את שגרירה למדינה. כמו כן, היא הצהירה על נכונותה לסייע ללוב במאמץ לקדם קשרים דו־צדדיים על סמך כבוד הדדי, שוויון ותועלת הדדית, כדי לפתח פרויקטים משותפים לשתי המדינות.¹⁰

במידה רבה, המהלך נועד לשקם את הקשרים הכלכליים בלוב, שספגו מכה קשה עקב הססנותה של סין להעביר את תמיכתה משלטונו של קדאפי למורדים. טרם ההתקוממות פעלו בלוב כ־75 חברות סיניות, ועל פי הערכות, היקף החוזים של חברות סיניות במדינה עמד על כ־20 מיליארד דולר. בנוסף, כ־36,000 עובדים סינים עבדו בלוב, וכשלושה אחוזים מהנפט הגולמי המיובא לסין – מקורו היה בלוב.¹¹ אמנם, השוק הלובי לא היווה יעד משמעותי עבור הייצוא הסיני, אולם לסין היה חשוב להגן על השקעותיה בלוב ולקדם אותן. באוגוסט 2011 הצהיר סגן ראש לשכת המסחר הסינית כי סין מקווה שלאחר שוך המהומות בלוב והשבת היציבות השלטונית, לוב תמשיך להגן על האינטרסים ועל הזכויות של המשקיעים הסיניים. הדברים נאמרו כנראה בתגובה לדבריו של נציג חברת הנפט הלובית, AGOCO, שטען כי בעתיד עלול להיפגע שיתוף הפעולה בין תעשיית הנפט הלובית למעצמות כגון רוסיה וסין, שנמנעו מתמיכה ישירה במורדים בפרוץ העימות ולאחריו.¹²

מעורבות סין במשבר בסוריה

כמו בלוב, ואולי אף פחות ממנה, האינטרסים הכלכליים הסיניים בסוריה היו מוגבלים למדי. בשנת 2011 הייתה סין שותפת הסחר המרכזית של סוריה, וסך הייצוא שלה אליה עמד על כ־4.2 מיליארד דולר, בכלל זה ציוד תקשורת, מכונות, כבדות ומוצרים נוספים לתעשייה. לסין גם מעורבות בתעשיית הנפט הסורית, ובפרט, לאחר הטלת האמברגו האירופי בשנת 2011 על קניית נפט גולמי סורי, תפסה סין את מקום השוק האירופי ובכך הגיעה לשליטה בתחום זה. בין היתר, תאגיד הנפט הממשלתי הסיני (CNPC) China National Petroleum Corporation, הוא בעל מניות בשתי חברות הנפט הגדולות בסוריה, וחתם על עסקאות בשווי מיליארדי דולרים בתמורה לסיוע במחקר ופיתוח בתחום. חברה סינית נוספת, Sinochem, היא בעלת זכויות באחד משדות הנפט הגדולים בסוריה. סחר נשק הוא תחום נוסף שבו יש לסין אינטרסים בסוריה, אך גם בו היקף הפעילות אינו גדול. ערב פרוץ המרידות בסוריה הייתה סין, יחד עם צפון־קוריאה, אחראית לכ־30 אחוזים מעסקאות הנשק שנחתמו עם משטר אסד, בעוד רוסיה סיפקה כ־50 אחוזים.¹³

אף על פי כן, מהלכיה של סין לשימור המשטר הסורי היו משמעותיים הרבה יותר מאשר בלוב. במאוס 2011 פרצו התקוממויות עממיות נגד משטר אסד, וכוחות השלטון פתחו במסע דיכוי אלים נגד המפגינים, שהתפשט במהרה ברחבי המדינה. חרף ההסלמה, שבועות ספורים לאחר פרוץ ההתקוממויות נפגש השליח המיוחד של סין למזרח התיכון, וו סיקה, בדמשק עם סגן נשיא סוריה, פארוק א' שרע, שהצהיר בפניו כי סוריה מוכנה לפעול לקידום היחסים בין המדינות ולהידוק שיתוף הפעולה ביניהן בתחומים השונים. הוא הוסיף כי הוא מקווה שסין תמלא תפקיד חיובי נרחב בתהליך השלום במזרח התיכון. השליח הסיני הגיב באומרו שסין עוקבת בדריכות אחר ההתפתחויות האחרונות במזרח התיכון והשפעתן על תהליך השלום, ומאחר שלסוריה השפעה נרחבת על הזירה הבינלאומית והאזורית בכלל ועל תהליך השלום במזרח התיכון בפרט, בייג'ינג חפצה בפיתוח ובהידוק קשריה עמה בתחומים שונים.¹⁴

תמיכה מפורשת יותר במשטר הסורי ביטאה סין בסוף אפריל 2011, כאשר יחד עם רוסיה הטילה וטו במועצת הביטחון על מהלך אמריקאי ואירופי לגינוי סוריה. הנימוק להחלטה הסינית היה שיש לקדם את פתרון הנושא באמצעות דיאלוג, ולא באופן כפוי או תוך שימוש בכוח.¹⁵ בהתייחסו במפורש להכשלת יוזמת הגינוי המערבית, טען משרד החוץ הסיני כי סין פעלה באופן זה כאמצעי זהירות. הייתה בכך רמיזה עבה לטענות קודמות של סין, שלפיהן מעצמות המערב ניצלו בצנינות את החלטת מועצת הביטחון בעניין לוב להפעלת כוח מוגבר כלפי משטר קדאפי, והבהרה שסין שוב לא תיתן את ידה למהלך מעין זה.

זמן קצר לאחר מכן ביקר בסין סגן שר החוץ הסורי, פייסל אל-מקדד, שם נפגש עם שר החוץ הסיני, יאנג ג'יה-צ'ה. דוברת משרד החוץ הסיני טענה כי הם דנו ביחסים הדו-צדדיים בין המדינות ובסוגיות אזוריות. קו זה נשמר גם בהמשך כאשר באוקטובר 2011, סין ורוסיה שוב הטילו וטו במועצת הביטחון על הצעת גינוי שיזמו מדינות מערב-אירופיות, ושנתיים מאוחר יותר, כאשר עמדה על הפרק התערבות בינלאומית בסוריה על רקע הפעלת נשק כימי נגד אזרחים, התעקשה סין שהסימנים לשימוש בנשק כימי אינם ודאיים.¹⁶

בניגוד למקרה הלובי, סין נמנעה אפוא מהיגררות אחרי הקו המערבי, שכן התמיכה במשטר אסד ויישור קו עם

סין נמנעה מהיגררות אחרי הקו המערבי. התמיכה במשטר אסד ויישור קו עם רוסיה תאמו את העקרונות והאינטרסים הקבועים שלה: שימור היציבות במזרח התיכון, הקפדה על עיקרון של אי-התערבות והצבת משקל נגד להשפעת המערב

רוסיה תאמו את העקרונות והאינטרסים הקבועים שלה: שימור היציבות במזרח התיכון, הקפדה על עיקרון של אי-התערבות והצבת משקל נגד להשפעת המערב. שימור משטר אסד גם היווה בלם בפני השתלטות כוחות אסלאמיים על המדינה – כוח

שבייג'ינג רואה באור שלילי, אף כי ניתן להניח שזה לא היה שיקול מרכזי מבחינתה. אולם, הדבר גם הציב אותה בעמדה לא נוחה. ההגנה שהעניקה בייג'ינג למשטר אסד עוררה ביקורת פנימית בסין על רקע חוסר שביעות הרצון הקיימת ממילא נגד השלטון הריכוזי של המפלגה הקומוניסטית, והטענות המופנות נגדו בתחום הפרת זכויות אדם. הדבר השתקף היטב במרחב הבלוגוספרי התוסס של סין, שם נשמעו קריאות רבות מצד אזרחים סיניים נגד תמיכת המשטר באסד.¹⁷ תמיכת סין במשטר המכהן בסוריה גם עוררה ביקורת במדינות מתפתחות ובמדינות מוסלמיות בפרט, אשר בייג'ינג מעוניינת, כאמור, לשמש מנהיגתן ומייצגת האינטרסים שלהן אל מול המדינות המפותחות. לבסוף, בשל מאמציה של סין להרחיב את השפעתה בעולם, הצעידה בעקבות רוסיה העלתה בסין חשש שהיא תתפס כמדינה נגדרת וחסרת מדיניות עצמאית. לאור שיקולים אלה נקטה סין מספר צעדים להמחשת הסתייגותה מהנעשה במדינה ונכונותה ליזום מהלכים לפתרון המצב.

דוגמה אחת לכך היא גינוי מעשי הטבח שביצע המשטר בכפרי מחוז חולה במאי 2011, באמצעות הפגזות שכוונו אל בתי העיר. הצהרה רשמית שיצאה מסין הביעה תדהמה לנוכח מספרם הרב של האזרחים ההרוגים, וכללה גינוי חריף של ההרג האכזרי של אזרחים חפים מפשע. סין גם ביטאה דרישה לחקירה של האירוע ויישום מידי של הפסקת אש על ידי הצדדים הלוחמים, קבלת החלטות מועצת הביטחון הרלוונטיות ויישום המתווה שהוצג על ידי שליח האו"ם, קופי ענאן, לסיום הקונפליקט.¹⁸ בדצמבר אותה שנה, סין גם הביעה תמיכה ביוזמה רוסית לפתרון המשבר, אשר ביטאה גישה נוקשה יחסית כלפי המשטר הסורי באמצעות אזכור מפורש של "שימוש בכוח בלתי-פרופורציונלי מצד השלטונות הסוריים", ואמירה שיש "לדחוק בממשלה הסורית לשים קץ לדיכוי אלו המממשים את זכותם לחופש הביטוי, להתאגדות ולהתארגנות".¹⁹

אולם, בצורה אופיינית איזנה סין את מהלכי הביקורת בצעדי תמיכה במשטר אסד. כך, ביולי 2012 היא נמנעה מהשתתפות בוועידת "דידי סוריה" שבה השתתפו כמאה מדינות, אשר אמורה הייתה להחריף את הסנקציות הבינלאומיות על משטר אסד.²⁰ באותו חודש היא שוב הטילה וטו יחד עם רוסיה על יוזמה מערבית נוספת שעלתה במועצת הביטחון, הפעם להטלת סנקציות כלכליות על משטר אסד כתגובה ללחימה ולשפיכות הדמים הנמשכת.

צעד אחר שנקטה בייג'ינג ביחס למשבר הסורי, יוצא דופן בהרבה לעומת ההצטרפות לווטו הרוסי, היה פרסום יוזמה עצמאית ליישוב המשבר בסוריה. המהלך הראשון בכיוון זה היה פרסום הצהרה בת שש נקודות במארכ 2012, שלפיה על המשטר הסורי לפתוח ללא דיחוי בדיאלוג פוליטי עם כוחות המורדים, באמצעות גורם מתווך חסר פניות מטעם האו"ם או הליגה הערבית.²¹ החידוש לא היה בתכניה של היוזמה אלא בעצם העלאתה, שכן לראשונה חרגה סין מהקו

הסביל שנקטה עד כה ופעלה ללא רוסיה. התפתחות נוספת התרחשה באוקטובר אותה שנה, כאשר זמן קצר לאחר שארצות הברית הבהירה שהאופוזיציה הסורית זקוקה להנהגה חדשה, הפכה סין את הצעת שש הנקודות ליוזמה רשמית: תוכנית בת ארבע נקודות ליישוב המשבר. כשלב ראשון, הצדדים נקראו לשים בעצמם קץ לאלימות. בשלב הבא הם אמורים היו לקבוע מפת דרכים לתהליך של שינוי פוליטי (political transition) במדינה, בעוד משטר אסד נשאר על כנו לשם הבטחת היציבות הפוליטית עד השלמת הדיונים. בשלב השלישי, הקהילה הבינלאומית נועדה לפעול בשינוף פעולה הדוק עם שליח האו"ם והליגה הערבית, ליישום ההחלטות הבינלאומיות בנושא שהתקבלו בחסות האו"ם ובמועצת הביטחון. בשלב הרביעי, הקהילה הבינלאומית נקראה להגביר את מאמציה לפתור את הבעיות ההומניטריות שנגרמו עקב המשבר, בין היתר על ידי הגדלת הסיוע ההומניטרי, אך ללא פוליטיזציה ומיליטריזציה – רמז לשימוש הציני שהמערב עושה, לטענת סין, בסיוע ההומניטרי. על פי התוכנית, המתווך מטעם האו"ם והליגה הערבית נועד למלא תפקיד דומיננטי בכל שלביה על ידי ליווי הדיונים, תוך קבלת תמיכה וסיוע ממדינות האזור ומהמעצמות. לעומת זאת, התוכנית שוללת מכול וכול התערבות בינלאומית חד-צדדית, הפעלת לחץ על הצדדים וסילוקו בכוח של משטר אסד.²² לבסוף, סין גם נקטה פעולות אקטיביות ביחס למשבר בסוריה כדי להגן על האינטרסים שלה במדינה. בממד הצר והמידי, היא נערכה לנקיטת פעולה בסוריה כדי לפנות את אזרחיה מהמדינה במידה שתישקף סכנה לביטחונם, וכבר בסוף אפריל 2011 הצהיר שגריר סין במדינה שההכנות לפינוי נערכו זה מכבר.²³ בממד רחב יותר, סין פעלה גם להבטחת האינטרסים שלה בסוריה, במקרה של נפילת המשטר. בעודה מבטאת התנגדות לכל התערבות בינלאומית בענייניה הפנימיים של סוריה או פעולה נגד משטרו של אסד, בספטמבר 2012 נפגש שר החוץ הסיני בבייג'ינג עם נציגי האופוזיציה הסורית. פגישה נוספת של מנהיגי אופוזיציה עם נציגים סיניים רשמיים התקיימה ב־5 בפברואר 2013, כאשר השגריר הסיני במצרים נפגש עם מנהיג הכוחות המורדים הסוריים בקהיר. השגריר הדגיש כי סין תומכת בהחלה מוקדמת ככל האפשר של שינוי השלטון בסוריה, במתכונת שכל הצדדים המעורבים יסכימו לקבל, על מנת למנוע המשך שפיכות דמים וייצוב האזור.²⁴

כפי שממחישות פעולותיה של סין הכוח המניע את מעורבותה במזרח התיכון לא השתנה: ראשית, אספקת נפט, וביסוס מעמדה כמעצמה עולמית

מסקנות

כפי שממחישות פעולותיה של סין בשני המשברים, הכוח המניע את מעורבותה במזרח התיכון לא השתנה: מימוש האינטרסים שלה – ראשית, אספקת נפט,

ובשנים האחרונות גם ביסוס מעמדה כמעצמה עולמית המציבה סדר יום חלופי לסדר האמריקאי. עם זאת, ניכר שסין מוכנה כיום לנקוט מהלכים אקטיביים תוך סיכונים רבים מבעבר כדי לממש את האינטרסים הללו, אף כי היא אינה מוכנה להשקיע משאבים כדי לעצב את האזור בהתאם להעדפותיה.

המשברים בלוב ובסוריה גם מאירים באור חדש כמה מההנחות המקובלות לגבי מניעה ודפוס פעולתה של סין במזרח התיכון. ראשית, הנחה רווחת לגבי המעורבות הסינית במזרח התיכון היא שהעניין שלה באזור כלכלי ביסודו, ומכאן ששיקולים כלכליים מסבירים את אופן מעורבותה בו. אולם, בעוד חלקה הראשון של ההנחה אינו נתון במחלוקת, ניתוח מעורבותה של סין במשברי לוב וסוריה אינו תומך בחלקה השני; אילו שיקולים כלכליים אכן היו מנחים את מהלכיה של סין במזרח התיכון, אזי ניתן היה לצפות שבייג'ינג תשקיע תשומות מדיניות רבות יותר במשבר הלובי, תפעל ביתר שאת לביסוס קשריה עם המשטר החדש ותגלה התנגדות רבה יותר לביסוס השפעה מערבית במדינה. בפועל, המעורבות הסינית בסוריה רבה יותר, וכך גם נכונותה לשלם מחיר מדיני בעבור ביסוס קשריה עם המשטר המכהן ועם מחליפיו האפשריים.

הנחה מקובלת נוספת היא שסין אינה נוטה להתערב במהלכים פוליטיים במזרח התיכון, הן לנוכח קווי מדיניותה המוצהרים והן עקב חששה לשקוע בביצה האזורית העכורה. הנחה זו אף היא אינה נתמכת על ידי ניתוח שני המשברים, שכן בכל אחד מהם נקטה סין פעולות שהיה בהן כדי לעצב במידה כלשהי את התפתחות האירועים, בעיקר באמצעות הצבעותיה במועצת הביטחון, אך גם באמצעות ניהול מגעים עם כוחות המורדים בשתי המדינות. שיקולים משמעותיים מבחינתה בהקשר זה היו עמדת מדינות האזור והמעצמות העולמיות המעורבות, ולא דווקא עקרונותיה הדיפלומטיים או חישובים כלכליים. לבסוף, בשל החשש לפגיעה באזרחיה, סין גם נקטה באופן חסר תקדים מהלכים אופרטיביים באזור – תוך הפגנת יכולת לוגיסטית ומבצעית ובתיאום עם מדינות נוספות – כדי להגן על האינטרסים שלה ולפנות את אזרחיה.

הנחה שלישית שניתוח המשברים בלוב ובסוריה מעמיד בספק נוגעת לשליטתה הריכוזית של סין במדיניות החוץ שלה. בהנחה שניסיונות מכירת הנשק לכוחותיו של קדאפי על ידי נציגי תאגיד הנשק NORINCO לאחר פרוץ המשבר – מהלך בעל משמעות עצומה לנוכח הפרת הנורמות והכללים הבינלאומיים הגלומה בו, והשפעתו האפשרית על התפתחות הלחימה – נעשו אכן ללא ידיעת השלטונות ואישורם, הרי אין להסתפק בבחינת ארגוני השלטון האמונים על ניהול מדיניות החוץ לצורך ניתוח מהלכיה של סין במזרח התיכון.

בד בבד עם היסדקות ההנחות המקובלות, מהלכיה של סין במשברי לוב וסוריה מעלים מספר השערות על דפוס פעולתה באזור. ראשית, ניתוח התנהלותה של

סין מחייב התייחסות לאינטרסים שונים מלבד אלה הכלכליים, ובראשם יחסי התחרות ושיתוף הפעולה בינה לבין המעצמות הגדולות. שנית, הצבעותיה של סין במועצת הביטחון תאמו אמנם לקו הרוסי, אולם כפי שמראים היוזמה הסינית ביחס לסוריה, מגיעה של בייגינג עם כוחות המורדים בסוריה ומאמציה לבסס את האינטרסים הכלכליים שלה בלוב, סין מפתחת בהדרגה אינטרסים ומהלכים עצמאיים באזור, אשר עשויים להוביל לקו עצמאי. הדבר משתלב במגמה רחבה יותר במדיניות החוץ הסינית – ביסוס מעמד עצמאי מוביל בזירה הבינלאומית.²⁵ לבסוף, תמיכתה של סין במשטר אסד – על אף הביקורת העולמית והאזורית – עשויה להצביע על נכונותה של סין לחרוג ממדיניותה הניטרלית, ולדבוק באופן החלטי יותר בעמדות שמקדמות לתפיסתה את האינטרסים האזוריים והבינלאומיים שלה. המקרה הלובי מראה – לגורמים זרים ולקובעי המדיניות הסינים כאחד – שאף אם נקיטת עמדה מעוררת כעס כלפיה, עוצמתה הכלכלית של סין מאפשרת לה לסלול דרך מחודשת לקידום היעדים שהיא מציבה לעצמה.

הערות

- 1 למשל Yitzhak Shichor, "China and the Middle East," Testimony before the U.S.-China Economic and Security Review Commission, Washington, D.C.: U.S. Congress, June 6, 2013, http://www.uscc.gov/sites/default/files/SHICHOR_testimony.pdf; Ben Simpfendorfer, "China's Historic Return to the Gulf," *Foreign Policy*, April 2, 2010, http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2010/04/02/china_s_historic_return_to_the_gulf; Pan Zhenqiang, "China and the Middle East," in Abdulaziz Sager and Geoffrey Kemp (eds.), *China's Growing Role in the Middle East: Implications for the Region and Beyond* (Washington, DC: The Nixon Center, 2010), pp. 73-95.
- 2 Jon B. Alterman and John W. Garver, *The Vital Triangle: China, the United States and the Middle East* (Washington, D.C.: CSIS, 2008), pp. 17-18.
- 3 "China and US Make North Korea Nuclear Pledge," *BBC*, April 13, 2013, <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-22131316>
- 4 James Reilly, "China's Unilateral Sanctions," *Washington Quarterly* 35(4) (Fall 2012), p. 123.
- 5 Yitzhak Shichor, "Libya Cautions China: Economics is No Substitute to Politics," *China Brief* 9 (24) (December 3, 2009).
- 6 Chris Buckley, "China Intensifies Condemnation of Libya Air Strikes," *Reuters*, March 21, 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/03/21/us-china-libya-idUSTRE72K0LX20110321>
- 7 על הדיון הפנימי בסין בעניין הרחבת הפעילות הצבאית בעולם, ראו Yoram Evron, "China's Military Procurement Approach in the Early 21st Century and Its Operational Implications," *Journal of Strategic Studies* 35(1) (February 2012), pp. 75-79.

- Keith Bradsher, "China Moves Closer to Libyan Opposition," *New York Times*, 8
June 22, 2011, http://www.nytimes.com/2011/06/23/world/asia/23beijing.html?_r=0.
- Michael Wines, "Beijing Says Qaddafi Officials Sought Chinese Arms Supplies", 9
New York Times, September 5, 2011, http://www.nytimes.com/2011/09/06/world/asia/06china.html?_r=1&
- "Chinese Ambassador Returns to Tripoli: Foreign Ministry," *Xinhua*, October 10, 10
2011, http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-10/28/c_131218172.htm; "China Urges Int'l Community to Support Libya's Reconstruction,"
Xinhua, October 27, 2011, http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-10/27/c_131216184.htm
- "The Libyan Dilemma," *The Economist*, September 10, 2011, <http://www.economist.com/node/21528664>; Tania Branigan, "China Looks to Protect its Assets in a Post-Gaddafi Libya", *The Guardian*, August 23, 2011, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/aug/23/china-assets-post-gaddafi-libya>
- Branigan, "China Looks." 12
- Joel Wuthnow, "Why China Would Intervene in Syria," *The National Interest*, 13
July 16, 2012, <http://nationalinterest.org/commentary/why-china-would-intervene-syria-7197>; Thomas Grove and Erika Solomon, "Russia Boosts Arms Sales to Syria Despite World Pressure," *Reuters*, February 21, 2012, <http://www.reuters.com/article/2012/02/21/us-syria-russia-arms-idUSTRE81K13420120221>
- "Int'l Community Concerns over Syria Situation," *Xinhua*, April 30, 2011, http://news.xinhuanet.com/english2010/video/2011-04/30/c_13852874.htm 14
- "China: Political Dialogue Crucial to Return Normalcy in Syria," *Xinhua*, April 15
29, 2011, http://news.xinhuanet.com/english2010/video/2011-04/29/c_13851927.htm 15
- "Russia, China Veto UN Draft Resolution on Syria," *Xinhua*, October 5, 2011, 16
http://news.xinhuanet.com/english2010/world/2011-10/05/c_131174778.htm; Jane Perlez, "Culprit in Syrian Chemical Attack is Unclear, China Insists," *New York Times*, August 28, 2013, <http://www.nytimes.com/2013/08/29/world/asia/culprit-in-syrian-chemical-attack-is-unclear-china-insists.html>
- Michael Swaine, "Chinese Views of the Syrian Conflict," *China Leadership Monitor* 39 (2012), p. 8. 17
- "China Urges Investigation on Syrian Massacre," *CCTV*, May 28, 2012, <http://english.cntv.cn/program/newsupdate/20120528/120948.shtml> 18
- Patrick Worsnip, "Russian Draft Offers Hope of U.N. Syria Resolution," *Reuters*, 19
December 15, 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/12/15/uk-syria-un-idUSTRE7BE25320111215>;
- "China Supports Russia's Draft Resolution on Syrian Crisis: FM Spokesman,"
Xinhua, December 19, 2011, http://news.xinhuanet.com/english/china/2011-12/19/c_131315431.htm
- "Friends of Syria" Meeting Starts in Paris, Tough Sanctions on Agenda," *Xinhua*, 20
July 6, 2012, http://news.xinhuanet.com/english/world/2012-07/06/c_131700220.htm

- “China Raises Six-point Statement for Resolving Syria Issue,” *Xinhua*, March. 4, 21
 2012, http://news.xinhuanet.com/english/china/2012-03/04/c_122786700.htm
- Neil MacFarquhar, “China Presents a Four-Point Proposal for Resolving the 22
 Civil War in Syria,” *New York Times*, November 1, 2012, http://www.nytimes.com/2012/11/02/world/middleeast/syria.html?_r=1&
- “Evacuation Plan for Chinese Citizens in Syria,” *Xinhua*, April 30, 2011, 23
http://news.xinhuanet.com/english2010/video/2011-04/30/c_13853014.htm
- “Chinese FM Meets Syrian Opposition Group Delegation,” *People’s Daily*, 24
 September 18, 2012, <http://english.peopledaily.com.cn/90883/7951466.html>;
- “Chinese Ambassador Meets Syrian Opposition Leader in Cairo,” *People’s Daily*,
 February 6, 2013, <http://english.peopledaily.com.cn/90883/8122915.html>
- ראו ניתוח החלטות ההנהגה הסינית ביחס למעמד סין בעולם בעקבות המשבר הפינגסי 25
 Wei Zhong and Fu Yu “China’s Foreign Strategy: Constantly :2008- Deeping and Broadening,” *Contemporary International Relations* (Beijing) 20(2)
 (March-April 2010), pp. 80–81.

המכון למחקרי ביטחון לאומי

THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

INCORPORATING THE JAFFEE
CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

TEL AVIV UNIVERSITY
אוניברסיטת תל-אביב

עדכן אסטרטגי מקדם בברכה מאמרים של חוקרים
ומומחים בנושאים הנוגעים ו/או משיקים לביטחון הלאומי
של ישראל וכן בסוגיות אסטרטגיות שעניינן המזרח התיכון.

מאמר שיוגש למערכת כתב העת יחזיק עד 4000 מילים
באנגלית / 3000 מילים בעברית, כולל הערות שוליים.
יש לצרף למאמר תקציר בן 100 מילים.

המאמרים הנשלחים למערכת **עדכן אסטרטגי** יהיו
מקוריים - כאלו שלא ראו אור בעבר ואינם נמצאים בבקרה בכתב
עת אחר כלשהו.

המאמרים יישלחו בפורמט WORD לכתובת:
mark@inss.org.il

מאמרים הנשלחים לעיון, מבוקרים על ידי חברי מערכת כתב העת
עדכן אסטרטגי ועל ידי קוראים מן החוץ.

**עדכן
אסטרטגי**